

पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक टेकनाथ गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायको नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको अध्ययन परिपूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि लेखिएको हो ।

१.३ विषयपरिचय

टेकनाथ गौतम (१९७५) नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत नेपालको राप्ती अञ्चलको दाङ जिल्लामा जन्मिएका एक प्रतिष्ठित समाजसेवी व्यक्तित्व तथा प्रतिभाशाली लेखक हुन् । उनका कृतिहरू इतिहास, संस्कृति, धर्म, दर्शन तथा अनुसन्धान आदि विषयमा केन्द्रित छन् । गौतमले संस्कृति, धर्म, दर्शन तथा इतिहासजस्ता विषयमा आधारित रहेर गहन अध्ययन तथा स्थलगत भ्रमण गरी अनुसन्धानात्मक निष्कर्ष दिँदै सोह्रभन्दा बढी पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित गरिसकेका छन् । इतिहास र अनुसन्धानजस्ता गहन विषयलाई प्राथमिकताका साथ आफ्नो लेखनको विषयवस्तु बनाएका गौतमका थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति (२०४४), राप्ती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरू (२०५०), हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् (२०५३), हाम्रो धर्म र धन लुटाइँदैछ बचाऊ“ (२०५३), पुनर्विवाह विमर्श (२०५५), हिन्दु समाजमा मातृ जाति (२०५९), विचारणीय कुराहरू (२०६०), नेपाली छन्दःशतकम् (२०६२), श्रीमद्भगवद्गीता समश्लोकी नेपाली अनुवाद (२०५०), गोतामे वंश परिचय (२०६१), दुर्गासप्तशती समश्लोकी नेपाली अनुवाद (२०६३), दाङलाई बचाऊ“, खस जातिको विवेचन, खस मगर र किरात भनिने को

हुन् ? आदि कृतिहरु प्रकाशित छन् । उनका फुटकर लेखनिबन्धहरु पनि विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका छन् ।

यसरी विविध विषयका कृतिहरु लेख्ने साधक गौतमको जीवनीका विविध पक्षहरु उनको व्यक्तित्वका अनेकौँ आयामहरुको अवलोकन तथा उनका कृतिहरुको कृतिपरक अवलोकन नै यस शोधपत्रको मूल अनुसन्धेय विषय हो । यस शोधपत्रमा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व तथा उनका कृतिहरुको विस्तृत अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१.४ शोधसमस्या

विशिष्ट साधक टेकनाथ गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वसँग सम्बन्धित बौद्धिक एवं प्राज्ञिक जिज्ञासाहरुको यथार्थ निरूपण नै यस शोधपत्रको समस्या रहेको छ । मूलतः यस शोधपत्रका समस्याहरु यस प्रकार रहेका छन् :

- (क) टेकनाथ गौतमको जीवनी के-कस्तो रहेको छ ?
- (ख) गौतमका व्यक्तित्वका अनेकौँ पाटाहरु के-कस्ता छन् र समाजमा उनको व्यक्तित्वको के कस्तो प्रभाव रहेको छ ?
- (ग) टेकनाथ गौतमको लेखन यात्रा यात्रा कस्तो छ ?
- (घ) गौतमका प्रकाशित कृतिहरु के-कति छन् र ती के-कस्ता छन् ?

१.५ शोधपत्रको उद्देश्य

टेकनाथ गौतमको परिपक्व लेखनले इतिहास, संस्कृति, दर्शन, अनुसन्धान र साहित्यजस्ता विषयलाई मूर्तरूप दिएको छ । अतः यिनै विशिष्ट साधकको विशिष्ट प्रतिभालाई यस शोधपत्रले अभि स्पष्ट पार्नेछ । बुँदागत रूपमा प्रस्तुत शोधपत्रका उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) टेकनाथ गौतमको जीवनी प्रस्तुत गर्नु ।

(ख) गौतमका व्यक्तित्वका अनेकौँ पाटाहरुको समीक्षा गर्नु र समाजमा उनको व्यक्तित्वको प्रभावसम्बन्धी अध्ययन गर्नु ।

(ग) टेकनाथ गौतमको साहित्यिक यात्राको पहिचान गर्नु ।

(घ) गौतमका प्रकाशित कृतिको अध्ययन एवं विश्लेषण गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली साहित्यमा अघिल्लो पुस्ताका लेखक साहित्यकारमध्ये धेरैजसो लेखक साहित्यकारको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन अनुसन्धान भए पनि टेकनाथ गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वलाई विषय बनाएर विस्तृत तथा आधिकारिक अध्ययन अनुसन्धान अभैसम्म भएको पाइँदैन । यस अर्थमा टेकनाथ गौतम ओभेलमा परेका व्यक्तित्व हुन् । धर्म, संस्कृति, इतिहास, दर्शन जस्ता विभिन्न क्षेत्रमा कलम चलाउने साधक टेकनाथ गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमाथि प्रकाश पार्ने दृष्टिले उनको व्यक्तित्व एवं कृतित्व सेरोफेरोमा केन्द्रित रही विश्लेषणात्मक अध्ययन हुनु आवश्यक देखिन्छ । यस्तो अध्ययन यस शोधभन्दा पहिले नभए पनि र यो शोधपत्र नै उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमा केन्द्रित पहिलो आधिकारिक अध्ययन भए पनि उनका बारेमा लेखिएका केही फुटकर लेख, भूमिका र समीक्षालाई पूर्वकार्य मान्नुपर्ने हुन्छ । अतः तलका केही बुँदाहरुमा पूर्वकार्यको विवरण कालक्रमिक आधारमा उल्लेख गरिएको छ :

स्वामी प्रपन्नाचार्य (२०५०) ले टेकनाथ गौतमको रापती अँचलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरुको पछिल्लो आवरण पृष्ठमा गौतमको थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति अर्थात् (थारु पुराण) पठनीय, मननीय र सग्रहणीय कृति भएको बताएका छन् । थारुका बारेमा र अन्य ऐतिहासिक विषयमा प्रशस्त ज्ञान दिनसक्ने कृतिका लेखक गौतमभित्र प्रामाणिक अध्ययन, चिन्तन मनन गर्ने क्षमता भएको कुरा पनि उनले स्पष्ट पारेका छन् ।

गङ्गाधर शास्त्री पराजुली (२०५०) ले टेकनाथ गौतमको श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद कृतिमा शुभाशंसा व्यक्त गर्दै बनारसमा बसेर पढेका गौतमले महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालयको स्थापनाका क्रममा चिरस्मरणीय योगदान दिएको बताएका छन् । तत्कालीन समयमा दाङ जिल्लामा उत्कृष्ट बुद्धिजीवीका रूपमा परिचित गौतम इतिहासमा अति चासो हुँदाहुँदै पनि गीताजस्तो गहनतम ग्रन्थ अनुवाद गर्न सफल भएको उनको विचार यहाँ अभिव्यक्त छ । सम्पन्न परिवारका गौतमले धनका लागि नभई गीता ज्ञानबाट अबोध जनतालाई उपकार गर्न यो कृति अनुवाद गरेको पराजुलीको ठहर पनि यसै शुभाशंसामा अभिव्यक्त भएको छ ।

त्यस्तै केशव सुवेदी (२०५१) ले मध्यपश्चिमका कवितामा राप्तीका कविता : पृष्ठभूमि र परम्परा शीर्षक लेखमा राप्ती अञ्चलको सिलसिलाबद्ध इतिहास लेखनका क्रममा योगी नरहरिनाथ र टेकनाथ गौतमजस्ता विद्वान् साधकहरु निरन्तर क्रियाशील भएको बताएका छन् । उक्त पुस्तकको सोही लेखमा सुवेदीले दाङका लेखक साधकहरुको स्थान निर्धारण गर्दै वर्तमान शताब्दीका प्रारम्भमा साहित्य सृजनाको सबल परम्परा निर्माणका क्रममा गणेशकुमार, रामप्रसाद मजगैयाँ, रामेश्वर शर्मा, मेघराज शर्मा, बुद्धिप्रकाश शर्मा संगसंगै टेकनाथ गौतम पनि देखा परेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । सुवेदीका अनुसार गौतमले पनि संस्कृत र नेपालीमा कविता लेखेका छन् । श्रीमद्भगवद्गीता नेपालीमा उल्था भएको प्रमुख काव्य कृतिपछि गौतम ऐतिहासिक खोज र अनुसन्धानतर्फ प्रवृत्त भएका छन् । थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति (थारु पुराण) (२०४४) हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् जस्ता कृतिहरु गौतमका महत्वपूर्ण ग्रन्थ भएको कुरा सुवेदीले उल्लेख गरेका छन् ।

अच्युतराज रेग्मी (२०५३) ले टेकनाथ गौतमको हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् कृतिको शुभाशंसामा गौतमको उक्त कृति समसामयिक र अन्वेषणपूर्ण छ भन्दै गौतमको यो कृतिले हिन्दुधर्म र बौद्धधर्मका बीचको एकतालाई दरिलो र स्पष्ट पार्न सघाउनेछ भन्ने विश्वास व्यक्त गरेका छन् ।

रामेश्वर बराल (२०५३) ले हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् कृतिकै प्रकाशकीयमा यस अनुसन्धानमूलक कृतिले बुद्ध धर्मलाई मध्यमार्गी धर्म र व्यावहारिक धर्म भएको सङ्केत गरेको छ र हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म दुवै धर्मका समान आधार छन् भन्ने तर्फ सङ्केत गरेको छ भन्दै दुई भनिएका धर्मलाई एकाकार गराउने असल चेष्टा गौतमले गरेको विचार प्रकट गरेका छन् ।

स्वामी प्रपन्नाचार्य (२०५३) ले हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् कृति आशीर्वचन लेख्दै ऐतिहासिक प्रमाणलाई आधार मान्दा भगवान् बुद्ध हिन्दु थिए भन्ने प्रमाणित हुन्छ, त्यो तथ्य बुझाउन राप्ती अञ्चल निवासी टेकनाथ गौतमले परिश्रमका साथ हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् कृति लेखेका हुन् भनेका छन् । उनले परिश्रमसाथ लेखेको समसामयिक यस कृतिले सरस र सरल भाषाका माध्यमबाट प्रतिपाद्य विषयलाई सुदृढ प्रमाणका साथ प्रतिपादन गरेको छ भन्दै अस्सी वर्ष पुग्न लागेका गौतमले गरेको यो अनुसन्धान प्रशंसनीय छ भनेका छन् ।

त्यस्तै हरिप्रसाद आचार्य (२०५३) ले हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् कृति वर्तमान समाज, परिस्थितिमा उपयोगी र अनिवार्य आवश्यकताको पूरक भएको बताएका छन् ।

उत्तमकृष्ण मजगैयाँ (२०५४) ले लेखक सङ्घ दाङद्वारा प्रकाशित 'प्रवाह'मा टेकनाथ गौतमको कलम संस्कृत तथा नेपाली दुवै भाषामा चलेको बताएका छन् । मजगैयाँले नेपालीमा अनुवाद गरिएको श्रीमद्भगवद्गीता र छन्दःशतकम् गौतमका छन्दोबद्ध कृतिहरु तथा थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति (थारु पुराण) (२०४४), राप्ती अञ्चलको इतिहास र हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् आदिलाई ऐतिहासिक कृतिहरु र पुनर्विवाह विमर्श लाई अनुसन्धानात्मक निबन्धग्रन्थ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (२०५५) को तर्फबाट दिइएको प्रकाशकीय मन्तव्यमा टेकनाथ गौतमको पुनर्विवाह विमर्श कृतिमा पूर्वकालमा

नारीको अवस्था र उनीहरुप्रतिको धारणा र व्यवहारबारे विवेचना र यथार्थ चित्रण हुनु आवश्यक छ भन्दै त्यस आवश्यकताको पूर्ति केही हदसम्म पुनर्विवाह विमर्शले गरेको बताइएको छ । यस्तो अवस्थामा पुराना श्रुतिस्मृतिले नारीवर्गको बारेमा कस्तो व्यवस्था गरेका थिए, पुनर्विवाहका सम्बन्धमा ती श्रुतिस्मृतिको कस्तो धारणा थियो, विधवा विवाहलाई निषेधित गर्ने वचन पुराना हुन् या पछि ल्याइएका वचन हुन् भन्ने सम्बन्धमा आधुनिक कालमा सबैको जिज्ञासा छ, यस्ता प्रश्नको समाधानका लागि टेकनाथ गौतमले मिहिनेतसाथ श्रुतिस्मृतिको अध्ययन तथा वचन उद्धृत गरी पुनर्विवाह वैध थियो भन्ने निष्कर्ष निकालेको कुरा पनि सो मन्तव्यमा उल्लेख गरिएको छ । उक्त मन्तव्यमा प्रस्तुत कृतिले विधवा विवाहका सम्बन्धमा जानकारी दिने छ भनिएको आशा पनि प्रकट गरिएको छ ।

राधिकादेवी साहित्याचार्य (२०५९) ले टेकनाथ गौतमको हिन्दु समाजमा मातृ जाति कृतिमा मन्तव्य दिँदै चेलीबेटी बेचबिखन बढेको समयमा यस्तो दुष्कार्यलाई रोक्न त्यसका मूल कारण पत्ता लगाई निराकरण गर्ने उद्देश्यले टेकनाथ गौतमले यो कृति लेखेको बताएकी छन् । लेखकले आफ्ना विचारको पुष्टिमा श्रुतिस्मृति, पुराण, इतिहासका साथै आधुनिक समाचारपत्र र प्रचलित ऐनसमेतलाई प्रमाणका रूपमा अधि सारेकाले यो कृति मननीय रहेको विचार व्यक्त गरेकी छन् ।

यसरी गौतमको व्यक्तित्व र कृतित्वका विषयमा फुटकर रूपमा कतैकतै विकीर्ण विचारहरु उल्लेख भएका पाइन्छन् तर उनमा केन्द्रित भएर कुनै शोधकार्य अभै हुन सकेको छैन । यसै वास्तविकतालाई स्विकार्दै उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वसम्बन्धी अध्ययनका लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

१.७ अध्ययनको महत्त्व

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनमार्फत् नेपाली साहित्यको फाँटमा दीर्घकालदेखि सक्रिय साधक गौतमका विषयमा र गौतमले नेपाली साहित्यको समालोचना र संस्कृतिपरक अध्ययनका फाँटमा गर्नुभएको योगदानको प्रतिबिम्ब पाठकसामु प्रस्तुत

भएको छ । नेपाली साहित्यको अनुसन्धान परम्परामा विविध पक्षको खोजी गर्ने गौतमका विषयमा र उनका कृतिमा रहेका तथ्यहरुको उद्घाटन गर्न यो शोधपत्र सहयोगी सिद्ध हुनेछ । समग्रमा गौतमलाई प्रस्तुत गर्ने प्रयास गर्नु नै यस शोधपत्रको औचित्य र महत्त्व हो । यिनै औचित्यको सार्थकताका लागि यो शोधपत्र लेखिएको हुनाले यसको महत्त्व स्पष्ट हुन्छ ।

१.८ शोधविधि

१.८.१ सामग्रीसङ्कलन विधि

यस अध्ययनमा सामग्री सङ्कलनका क्रमका विशेष गरी पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धतिलाई नै सामग्री सङ्कलनको मूल आधार बनाइएको छ । यसका साथै शोधनायकसँग सम्बद्ध व्यक्ति, उनका परिवार, नातेदार, प्राध्यापकहरु र विद्वान् समालोचक तथा स्वयं शोधनायकसँग सम्पर्क गरी उहाँहरूसँग अन्तर्वार्ताका माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरी विश्लेषणात्मक ढङ्गले निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

१.८.२ सामग्रीविश्लेषण विधि

यो शोधपत्र मुख्यतः गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको साङ्गोपाङ्ग अध्ययनमा केन्द्रित भएको हुँदा तिनै पक्षको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यसलाई ज्यादा व्यवस्थित गर्न सङ्कलित सामग्रीलाई विश्लेषणात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । गौतमको अध्ययनका सन्दर्भमा पाश्चात्य साहित्यका आदिमतापरक, जीवनीपरक र मनोविज्ञानपरक समालोचना सिद्धान्तलाई आधार बनाइएको छ भने पूर्वीय साहित्यका विविध वादको पनि उपयोग गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेदहरुमा विभाजित गरी ती परिच्छेदलाई विभिन्न शीर्षक एवम् उपशीर्षकमा बाँडेर सङ्गठित एवं व्यवस्थित गरिएको छ । परिच्छेद विभाजन यसप्रकार रहेका छन् :-

१. पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय
२. दोस्रो परिच्छेद : टेकनाथ गौतमको जीवनी
३. तेस्रो परिच्छेद : टेकनाथ गौतमको व्यक्तित्व
४. चौथो परिच्छेद : टेकनाथ गौतमको कृतित्वको अध्ययन
५. पाँचौँ परिच्छेद : निष्कर्ष

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिशिष्ट

दोस्रो परिच्छेद टेकनाथ गौतमको जीवनी

२.१ टेकनाथ गौतमको जन्म

टेकनाथ गौतमको जन्म वि. सं. १९७५ साल ज्येष्ठ १५ गतेका दिन भएको थियो । दस महिना पूरा गर्भमा रहेर जन्मिएका गौतम बिहानको करिब ९ बजेतिर जन्मेका हुन् । उनी आमा चुमादेवी तथा बुवा चन्द्रनिधि गोतामेका आठौँ तथा कान्छा सन्तानका रूपमा जन्मेका हुन् । क्रमशः रामप्रसाद गोतामे, मित्रलाल गोतामे, नन्दप्रसाद गोतामे, शालिग्राम गोतामे चार दाजुहरु तथा देवका, लच्छिमा र पोषादेवी तीन दिदीका कान्छा भाइ टेकनाथ गौतम हाल आफूमात्र जीवित रहेको बताउँछन् । टेकनाथ गौतम जन्मेपछि उनकी आमाले विवाहमा दाइजो स्वरूप ल्याएकी कमारीको मृत्यु भयो । त्यसैले दाइजोकी कमारी खाएको भनी टेकनाथका बुवाले उनलाई सानो हुँदा हेला गर्थे (हेर्नु : परिशिष्ट १)।

२.२. जन्मस्थान

टेकनाथ गौतम दाङ जिल्लाको हापुर बगिया निवासी गोतामे परिवारमा जन्मेका हुन् । हापुर मध्यपश्चिमाञ्चलको राप्ती अञ्चलअन्तर्गत दाङ जिल्लामा पर्दछ । हापुर बगिया गाउँ अहिले हापुर गा.वि.स. वडा नं. ८ मा पर्दछ ।

टेकनाथको जन्म समयतिर दाङमा असाध्यै गर्मी हुन्थ्यो र मलेरिया एवं औलो लाग्ने गर्थ्यो । त्यसैले ती रोगबाट बच्नका लागि कोट (पहाड) तिर बसाइँ सर्ने चलन थियो । यसरी रातिमा पहाडमा जाने र बिहान दाङ बेंसीमा भर्ने चलनलाई कोट लाग्ने भनिन्थ्यो । बेलुका कोट गएकी गर्भवती आमा बिहानै बेंसी घरमा भरी पँधेरा गएर फर्केपछि गौतमलाई जन्माएकी थिइन् ।

२.३ पुर्खा र वंशपरम्परा

गोतामेहरु भारतको कन्नौज जिल्लाको एक छेउ हरियाणा भन्ने गाउँमा बस्ने अत्री गोत्रीय ब्राह्मणका सन्तान हुन् । कन्नौज जिल्लाको हरियाणा भन्ने गाउँमा अत्रीगोत्री ब्राह्मणहरु बस्दै आएका रहेछन् । तीमध्ये काशीदास लल्लकका खनाति, विल्लकका पनाति, भास्करका नाति र प्रभाकरका छोरा हुन् । उनको सम्बन्ध अधिदेखि पालवंशी राजाहरुसँग थियो । कान्यकुब्जको भूमिलाई मुसलमानले भरिएको देखेर ती काशीदास तिब्बतको गुगे प्रदेशबाट मानसरोवर, दुल्लु, सुर्खेत, श्रावस्ती र साकेत हुँदै कन्नौज पुग्ने बाटोबाट सिंजा पुगेछन् । काशीदास सिंजा पुगेको त्यो बाटो भारतका सम्राट् हर्षवर्द्धनले बनाएका थिए (गौतम, २०६१ : पृष्ठ ३-४) ।

तिनै काशीदासका केही पुस्तापछिका निम्बुकका चार भाइ छोरामध्ये माहिला काब्रु(कापडि)लाई सिंजाका सम्राट्ले गोताम भन्ने ठाउँमा विर्ता र गोतामे भन्ने पद दिएछन् (गौतम, २०६१ : पृष्ठ - ६) ।

गोतामेका पुर्खा काशीदासदेखि मलयवमसम्म बीस एक्काइस पुस्ता बितेको देखाइएको छ र कैयौँ गोतामेहरु गोतामबाट ठाउँठाउँमा सदैँ दार्जिलिङ, आसाम, बर्मा, हङकङसम्म पुगेका छन् । हापुरे (हापुर निवासी) गोतामेहरु गोतामबाट संवत् १४८० देखि १४८८ सम्ममा दाङमा आएको मानिन्छ (गौतम, २०६१ : पृष्ठ - ९)।

गोतामे शब्द गोताममा बसेबाट र गोताम छाडी हिँडेबाट बनेको थर नभई राजाले दिएको पदवीबाट बनेको थर हो । (गौतम, २०६१ : पृष्ठ-१३)

संस्कृतमा एकारान्त गोतामे शब्दलाई बुझाउने शब्द नभएकाले संस्कृत व्याकरणको 'सोस्य निवासः' भन्ने नियमको प्रयोग गरी कुलचन्द्र गोतामेले आफूलाई गौतम लेख्न थाल्नुभएछ । त्यसपछि संवत् १९८५-८६ तिर दाङ हापुरका शालिग्राम गोतामेले पनि कुलचन्द्रको सल्लाहअनुसार आफ्नो थर गौतम लेखेपछि क्रमशः अन्य केही गोतामेहरुले पनि गौतम लेख्न थालेछन् (गौतम, २०६१ : पृष्ठ - १४)।

हापुरे गोतामेहरु (गौतमहरु) गोतामबाट सिधै दाडको चौघेरामा आई त्यहाँ सवारीकोटे राजाबाट पनौरा नामको बिर्ता प्राप्त गरी त्यहीं बसोबास गर्न थालेछन् । पनौरा बिर्तामा घोराही नगरपालिकाअन्तर्गतका गौतम नगर, काटेकोहल, भरतपुर, गुलरिया क्षेत्र पर्दछन् । ती गौतमहरु पनौरा राजाका गुरू, पुरोहित, मन्त्री भएका थिए र पछि दाडकै हापुर गा. वि. स. मा गई भीममर्दनसिंह नामका राजाको बिर्ता सम्हाली बसे । त्यसैले यिनीहरुलाई हापुरे गोतामे भनिन्छ (गौतम, २०६१ : पृष्ठ- २४)।

गोतामेहरु माध्यन्दिनीय शाखाअन्तर्गत शुक्ल यजुर्वेदाध्यायी हुन् । गोतामेहरु आत्रेय, अर्चनानस, श्यावाश्व त्रिप्रवरान्वित मानिन्छन् । यिनीहरु मष्टा कुलदेवताको पूजा गर्दछन् (गौतम, २०६१ : पृष्ठ- १५) । टेकनाथ गौतम यिनै हापुरे गोतामेका सन्तान हुन् ।

टेकनाथ गौतमका बूढा-बाजे नागेश्वर गोतामे, बाजे भीमार्जुन गोतामे तथा बाबु चन्द्रनिधि गोतामे हुन् । आमा चुमादेवी गोतामेका आठौं तथा कान्छा छोरा टेकनाथको मावली प्युठान जिल्लाको खैरा हो । उनका मामाहरु थिएनन् । उनका मावलीतिरका बूढा बाजे खगेश्वर आचार्य तथा बाजे हिरालाल आचार्य हुन् ।

२.४ बाल्यकालीन नाम तथा प्रचलित नाम

टेकनाथ गौतमको न्वारानको नाम टेकनाथ नै हो । उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र भएका गौतमको राशि सिंह हो । परिवारको कान्छो सन्तान भएकाले बाल्यकालदेखि नै उनलाई सबैले कान्छा पनि भन्ने गर्दथे ।

२.५ बाल्यकाल र शिक्षादीक्षा

२.५.१. बाल्यकाल

टेकनाथ गौतमको बाल्यकालको पूर्वार्द्ध उनको आफ्नै जन्मथलो हापुरमा बितेको हो । सुसंस्कृत तथा सम्पन्न परिवारमा जन्मेका गौतममा सानैदेखि स्वभावतः संस्कारगत प्रभाव पर्दै आएको थियो । साधारण लेखपढ गरेका र कृषि पेसा अपनाएका टेकनाथका बुवाले सानैदेखि नबिराउनु-नडराउनु भन्ने अर्ति दिने गर्थे । हक्की,

स्वभावका र कुरा एकपटक गरेपछि फेरि नदोहोच्याउने बानी भएका गौतमका बुवाको पैतृक गुण टेकनाथमा पनि देखिन्छ । उनी पनि बाल्यकालदेखि नै दृढनिश्चयी र हक्की थिए । बाल्यकालमा नै आफ्नी आमासँग मावली प्युठान-खैरा जाँदा सिस्नेमा ठूलो पानी परेको र आमाले उनलाई लुकाईछिपाई पानीमा भिज्नु नदिई बचाएको अभूतै पनि सम्झन्छन् । बाल्यकालीन साथीहरू थारुहरू भएकाले ७ वर्षको उमेरसम्म गौतम उनीहरूसँगै माछा मार्न, बट्टै बल्काउन जान्थे । उनको लुकेर तास खेल्ने बानी पनि थियो । त्यही बेला सम्वत् १९७९ सालमा प्युठानबाट फर्कदा उदयपुरे राजा हरिप्रसादको घरमा बसेको र अक्षरारम्भ गरेको पनि गौतमलाई सम्झना छ । टेकनाथ गौतमको घरमा बुवा चन्द्रनिधि गोतामे रामायण पढ्ने र धर्मकर्म गर्ने गर्थे, आमा चुमादेवी बुवाले पढेका रामायण दोहोच्याउने र घरव्यवहार सम्हाल्ने गर्थिन् । त्यसको प्रभाव टेकनाथमा पनि परेको थियो । उनी सानैदेखि रामायण, उपदेशकुसुम जस्ता पुस्तकका श्लोकहरू कण्ठस्थ पार्थे । टेकनाथ जन्मँदा उनको मध्यम वर्गीय सम्पन्न परिवारमा हजार-बाह्रसय मुरी जति धान हुन्थ्यो, सय मुरी जति तोरी हुन्थ्यो, पैतीस-छत्तीस वटा भैंसी , सयवटाभन्दा बढी गाईहरू हुन्थे तर पैसा भने कमैमात्र हुन्थ्यो र पैसाको कारोबार पनि अत्यन्त कम हुन्थ्यो । सम्पन्न परिवारका टेकनाथले आफ्नो बाल्यकाल खेल्दै, रमाउँदै र संस्कृतका केही ग्रन्थका श्लोकहरू कण्ठस्थ गर्दै बिताए ।

टेकनाथ गौतम जन्मँदा उनको छरछिमेकमा थारु समाजको बाहुल्य थियो । उनका बाल्यकालीन साथीभाइहरू प्रायः थारुहरू हुन्थे यसै सम्बन्धमा गौतमले लेखेका छन्-

म जुन ठाउँमा जन्मेको हुँ त्यो गाउँमा हाम्रो घरबाहेक अरू १०-१२ घर मात्रै थारु समाजका थिए । त्यसकारण मेरा बाल्यकालका खेल्ने साथीहरू सबै थारुका केटाहरू थिए । म उनकै दाइ (आमा) हरुले बनाएका ढिक्री, कप्वाहरू खाई बढेको हुँ ।
(गौतम, २०६२ : पृष्ठ- २)

टेकनाथ गौतम बाल्यकालमा स्वस्थ र तन्दुरुस्त थिए । बालककालमा आएको सामान्य दादुरा र औलोको ज्वरो क्विनाइन भन्ने औषधिद्वारा ठीक पारिएको थियो तर एकचोटि भने उनी ६/७ दिनसम्म बेहोस भएका थिए । उनको बेहोसी खुलाउन घरका मान्छेहरूले उनलाई अफिम खुवाएछन् । त्यसपछि उनी ब्युभँदा आँखा पूरै बादलले ढाकेको थियो । त्यसैले उनको बायाँ आँखामा फुलो पयो र त्यसको असर पछिसम्म रहिरह्यो ।

२.५.२ शिक्षादीक्षा

२.५.२.१ अक्षरारम्भ तथा अनौपचारिक शिक्षा

टेकनाथ गौतमको अक्षरारम्भ प्युठान उदयपुरका राजा हरिप्रसादको घरमा भएको हो । त्यसपछि अन्य संस्कृतग्रन्थका श्लोकहरू उनले घरमै कण्ठस्थ गर्न सिकेर बुवा-आमा एवं दाजु-दिदीहरूबाट संस्कारगत कुराहरू सिके । टेकनाथ गौतमलाई पुराणका कथाहरू छिटोछिटो याद हुन्थ्यो । यी कथाहरू उनले गाउँघरमा हुने सप्ताह-पुराण र कथा वाचन सुनेर याद गर्ने गर्दथे । सम्पन्न परिवारमा जन्मेर सुखपूर्वक दिन बिताउँदै गरेका भएपनि टेकनाथ गौतमले पाँच वर्षको उमेर पुग्दानपुग्दै घरमै बसीबसी उपदेशकुसुम, विराट्पर्व, भानुभक्तको रामायण, उपदेश मञ्जरी, द्रोणपर्व आदि ग्रन्थका पद्यहरू कण्ठस्थ पारेर सुनाउने गर्थे । त्यो देखेर दाजुले अमरकोश कण्ठस्थ गरेपछि रेल चढाउन तथा बनारस घुमाउन लग्ने आश्वासन दिए । यसपछि टेकनाथ गौतमले रेल हेर्ने रहरले अमरकोशको केही खण्ड कण्ठस्थ गरे । यसरी बनारस जानुअघि उनले घरमै बसेर अनौपचारिक ज्ञान हासिल गरेका हुन् ।

२.५.२.२ औपचारिक शिक्षा

टेकनाथ गौतमले वि.सं. १९८३-८४ तिर तेह्र वर्षको उमेरमा दाजु शालिग्राम गौतमसँग बनारसमा गएपछि औपचारिक शिक्षाको थालनी गरे । सुरुमा टेकनाथ गौतमले दाजु शालिग्रामकै आज्ञानुसार अङ्ग्रेजी शिक्षाको अध्ययन गर्न थाले । त्यतिबेला उनले दाजुका परिचित सहपाठी बडागुरू जुनानाथ पण्डितसँग अङ्ग्रेजी

पढेका हुन् । त्यसपछि टेकनाथ गौतम संस्कृत शास्त्रको अध्ययनतर्फ लागे । टेकनाथले मार्तण्ड शास्त्री घोडेकरसँग वेद विद्याको सस्वर अध्ययन गरे । सन् १९४३ (वि.सं. १९८८) मा टेकनाथ गौतमले वेद विषयमा शास्त्री गरेका हुन् । त्यसै समयमा बनारसमै बसेर यतीन्द्रप्रसाद मिश्र नामका गुरुसँग आयुर्वेद विद्याको अध्ययन गरे र आयुर्वेद विषयमा शास्त्री गरे । उनले कानून विषयको पनि सामान्य अध्ययन गरेका छन् ।

वि.सं.१९९३ सालमा श्रेस्ता पाठशाला रानीपोखरी काठमाडौँबाट कानूनको चार पास गरेका गौतमले वि. सं. २००९ सालमा बनारसबाट अङ्ग्रेजी विषयमा आई.ए.पास गरे । त्यसपछिको अरू समयमा उनले औपचारिक शिक्षाको अध्ययन गर्न छोडी खोज, अनुसन्धान, इतिहास लेखनतिर ध्यान दिन थालेको पाइन्छ । टेकनाथ गौतम थारु, मैथिली, हिन्दी, अङ्ग्रेजी, संस्कृत आदि भाषाहरु राम्रोसँग जान्दछन् । यी सबै भाषा उनले आफ्ना दाजुबाट सिकेका हुन् । उनले सुरुमा आठ/दस महिनामात्र अङ्ग्रेजी सिकेका थिए । त्यसबाटै उनी राम्रोसँग अङ्ग्रेजी जान्दछन् । त्यसपछि गौतमले केही समय वकालतको काम पनि गरे ।

२.६ व्रतबन्ध

हापुरे गोतामे परिवारमा घरमा व्रतबन्ध गर्ने चलन थिएन । सबैले आफ्ना वटुकहरुको चूडोपनयन संस्कार घरदेखि बाहिर लगेर सम्पन्न गर्थे । त्यसैले टेकनाथ गौतमको व्रतबन्ध-कर्म दाङ बेलभारका नन्दकुमार लामिछानेको घरमा लगी सामूहिक कार्यक्रममा सम्पन्न गरियो । टेकनाथ गौतमको व्रतबन्ध कर्म आठ वर्षको उमेरमा सम्पन्न गरिएको हो ।

२.७ विवाह, दाम्पत्य जीवन तथा सन्तान

टेकनाथ गौतमको विवाह वि. सं. १९९३ साल फाल्गुन १४ गते तौलिहवाका वासुदेव ज्ञवालीकी छोरी मुन्नादेवीसँग भयो । त्यतिबेला गौतम अठार वर्ष पुगेका थिए । बनारसमा पढ्दै गरेका गौतम बुवाले विवाहका लागि घरमा बोलाएपछि दाङ आई

विवाह गरेका थिए । त्यतिबेला बनारसमा उनको चार खण्डे मध्यमाको तेस्रो खण्डको परीक्षा नजिकै आएको थियो । उनी १४ गते विवाह सम्पन्न भएपछि १५ गते बनारस पुगेर १६ गतेदखि उपर्युक्त परीक्षामा सम्मिलित भए ।

विवाहपछिका नौ वर्षसम्म गौतमले दाम्पत्य जीवन सुखपूर्वक बिताए । गौतमकी धर्मपत्नी मुन्नादेवी अत्यन्त सहयोगी र मिजासिली थिइन्, उनी सधैं आफ्ना पतिलाई प्रसन्न देख्न चाहन्थिन् । उनी कुनै न कुनै काम नसमाई खाली बस्न जान्दैनथिन् र गौतमकी स्नेहकी मूर्तिजस्तै थिइन् (गौतम, २०५० :भूमिका) । तिनताका गौतम वकालतसम्बन्धी लेखापढी पनि गर्थे । उनका कागजातहरूको रेखदेख पनि मुन्नादेवी गर्ने गर्थिन् । एकपटक त कागजातहरू खोज्दाखोज्दै हैरान भएका गौतम पत्नीले कागजातहरू देखाइदिएपछि अंगालोमा बेर्न पुगे र पत्नीलाई खुट्टामै ढोग्नु जस्तै लाग्यो उनलाई ।

गौतमको विवाहपछिको ९ वर्ष बितेपछि उनकी पत्नी मुन्नादेवी वि.सं. २००२ असोजमा स्वर्ग भइन् । यसअघि मुन्नादेवीको कोखबाट एकमात्र सन्तान सुशील गौतमको जन्म भयो । छोरा सुशील जन्माउँदाको प्रसव वेदनाकै कारण मुन्नादेवी स्वर्ग भएकी थिइन् । पत्नीको मृत्युका बेला टेकनाथ गौतम २७ वर्ष मात्र पुगेका थिए । २७ वर्षे जवानी छँदैखेरि पत्नीवियोग खप्नु परे पनि उनले पुनर्विवाह गरेनन्, आजीवन अविवाहित नै बसे ।

गौतमकी श्रीमतीको स्वर्गारोहण पश्चात् केही महिना बाँचेका उनका पिताले पुनर्विवाहका लागि दबाव दिँदै थिए । तर उनको पनि स्वर्ग भयो । यस सम्बन्धमा गौतमको प्रतिक्रिया छ- 'बुवा बाँचेका भए मलाई विदुर बस्न दिनुहुने थिएन ।' आफन्तहरूले गौतमलाई पुनर्विवाहका लागि दबाव दिइरहे तर आफूसँग कुरो आएका केटीहरूको विवाह अर्कै मान्छेसँग गराइदिएर उनले यो प्रसङ्गलाई टारिदिन्थे । पत्नी वियोगपछि आजीवन अविवाहित बस्नु गौतमको महान् त्याग हो । कसैकसैले त गौतमले पत्नीवियोगपछि सेतो लुगा लगाउन थालेका हुन् पनि भन्दछन् । तर स्वयम्

गौतम भने उक्त कुरालाई अस्वीकार गर्दै बुवा-आमाको लगातार स्वर्ग भयो, त्यतिबेला सेतो लगाएकोले सेतै लुगा लगाउन थाले भन्छन् ।

टेकनाथ गौतम आफ्नो उमेर छँदा फेरि विवाह नगर्ने निर्णयमा अडिग रहे । त्यतिबेला आफ्नो त्यै निर्णय ठीक लाग्यो । अहिले चाहिँ वृद्धावस्थामा जोडा भएको भए एक्लोपन अलि कम हुन्थ्यो कि जस्तो लाग्छ भन्छन् । टेकनाथ गौतम कलिलै उमेरमा विधुर भए तर उनले पुनर्विवाह गरेनन् । यो उनले पुत्र वात्सल्यका कारण गरेका हुन् । उनीभित्र पुत्र वात्सल्यको अद्वितीय नमुना पाइन्छ । टेकनाथ गौतमका एकमात्र सन्तान सुशील गौतम हुन् । समाजसेवी बाबुका सन्तान सुशील गौतम शारीरिक रूपबाट अशक्त छन् तर उनी अर्थशास्त्र विषयमा एम्.ए., संस्कृत साहित्यमा स्नातक र अङ्ग्रेजी साहित्यमा स्नातक हुन् । सुशील गौतम एक सशक्त कवि तथा कुशल साहित्यकारका रूपमा परिचित छन् । उनका अङ्ग्रेजी र नेपाली भाषाका विभिन्न कविताका अतिरिक्त **कविताञ्जली** (२०५६), (नेपाली कवितासङ्ग्रह) :थ **एकभक्त** (अङ्ग्रेजी कवितासङ्ग्रह) जस्ता अनेक कृतिहरू प्रकाशित छन् ।

सुशील गौतमका तीन छोरा र एक छोरी गरी चार सन्तान छन् । छोरा, बुहारी, तीन नाति र तीन नातिनीबुहारीहरू तथा दुई पनातिनीसमेत सोह्र जनाको परिवारभित्र हाल टेकनाथ गौतम जीवनको उत्तरार्धका दिनहरू बिताइरहेका छन् ।

२.८ मातृपितृ तथा पत्नी वियोग

वि. सं. २००२ आषाढमा टेकनाथकी आमा चुमादेवीको मृत्यु भयो । त्यतिखेर टेकनाथ गौतम २७ वर्ष पुगेका थिए । टेकनाथ गौतमकी आमा उनलाई कान्छो सन्तान भएकाले सधैं निर्धो ठान्दथिन् र के गरी खाला भनी सधैं चिन्तित रहन्थिन् ।

आमाको वियोगको घाउमा खाटा नबस्दै वि.सं. २००२ सालको असोजमा धर्मपत्नी मुन्नादेवीको मृत्यु भयो । यसरी क्रमशः आमा तथा पत्नीको मृत्युले गर्दा गौतमलाई सांसारिक नश्वरता बोध भयो ।

पत्नीका वियोगको वर्ष दिन पुग्न छ, दिन बाँकी रहेकै बेला वि. सं. २००३ आषाढमा बुवाको पनि मृत्यु भयो । उमेर पुगिसकेका गौतमका बुवाको मृत्यु बनारसमा भएको थियो । यसरी उनले थोरै समयभित्र सबै किसिमको अभिभावकत्व गुमाउन पुगे । आमा, पत्नी र बुवाको क्रमशः मृत्यु भएपछि गौतमले पुनर्विवाह पनि गरेनन् । 'लगातार भएका यी तीन मृत्युले मलाई संसार यस्तै रहेछ, जस्तो लाग्यो । जीवन-मृत्यु प्राणीले भोग्नेपर्ने सांसारिक यथार्थ रहेछन् भन्ठानेँ'-गौतम भन्दछन् ।

२.९ बसोबास

टेकनाथ गौतम हाल गौतम नगर काटेकोहल घोराहीमा बसोबास गर्दै आएका छन् । यो स्थान त्रिभुवननगर नगरपालिकामा पर्दछ । यो क्षेत्र गोतामेहरुले अधि सवारीकोटे राजाबाट पनौरा बिर्ताअन्तर्गत पाएका हुन् । उनीहरु हापुरबगियाबाट पुनः त्यहाँ बसोबास गर्न थालेका हुन् ।

२.१० आजीविका र पेसा

सामाजिक कार्यकर्ताका रूपमा टेकनाथ सदैव समाजसेवामा संलग्न रहेका व्यक्ति हुन् । युवावस्थामा वकालतसम्बन्धी काममा संलग्न रहे पनि टेकनाथ गौतम आजीविकाका लागि कुनै कार्यालयीय कार्यमा लागेनन् । उनले न त सरकारी पेसा नै समाते । प्रशस्त जग्गा-जमीन र बिर्ता मौजाका धनी गौतमले कृषि पेसालाई नै आजीविकाको माध्यम बनाएको पाइन्छ । जीवनको उत्तरावस्थामा पनि गौतम समाजसेवामा उत्तिकै संलग्न छन् ।

२.११ आर्थिक पृष्ठभूमि

टेकनाथ गौतम आयआर्जनका लागि कुनै सेवा तथा पेसामा संलग्न रहेनन् । उनले कुनै व्यापार व्यवसाय पनि चलाएनन् । दाडको घोराही बजारमा रहेका केही घरहरु तथा जग्गा जमीन नै टेकनाथ गौतमको आर्थिक धरातल हो । हापुरबगियामा रहेको जग्गा जमिनबाट पनि उनको प्रशस्त आमदानी हुन्छ (हेर्नु : परिशिष्ट २) ।

२.१२ शारीरिक बनोट, स्वास्थ्यस्थिति, रुचि तथा स्वभाव

२.१२.१ शारीरिक बनोट

टेकनाथ गौतम अग्ला, ठूलो कद भएका, ठूला कान, ठूलो निधार भएका र गहुँगोरो वर्णका छन् । जीवनका अठासीऔँ वसन्त पार गरिसकेका गौतम अबै पनि उज्याला र चम्किला देखिन्छन् ।

२.१२.२ स्वास्थ्य स्थिति

टेकनाथ गौतम अहिले अठासीऔँ वर्ष पुगिसकेका छन् । उनका आँखाको ज्योति गुमिसकेको छ, त्यसैले आँखा देख्दैनन् । कान भने जोडले बोलेको स्पष्टै सुन्दछन् । आँखा कति नदेख्नु र कान अलि कम सुन्नुबाहेक उनको अन्य स्वास्थ्य स्थिति राम्रो छ । बितेको समयका कुरा पनि गौतम सिलसिलेवार रुपमै सम्झन सक्छन् । गौतम आफू भने स्वास्थ्य स्थिति कमजोर भएको र रुग्ण भइसकेको महसुस गर्दछन् र लेखेका छन् -

म ८८ वर्ष पुगेको अन्धो, बहिरो र रुग्णावस्थाको बुढो हुँदा मैले आफूले लेख्ने पढ्ने कुरा हरायो । बुद्धि सकिएको, स्मरणशक्ति पनि क्षीण भएका बेला... (२०६३ :संक्षिप्त भनाइ) ।

२.१२.३. रुचि

बालककालमा टेकनाथ गौतम जब केही ग्रन्थका श्लोकहरु याद गर्थे, त्यतिखेर उनलाई सर्वज्ञ भाएँ जस्तो लाग्थ्यो । उनी त्यो समयमा लेखापढी गर्ने र वादीप्रतिवादी गर्ने बन्न रुचाउँथे । युवावस्थामा सुरुसुरुमा टेकनाथ गौतमको चासो राजनीतितिर रह्यो, तर केही समयपछि नै राजनीतिबाट उनको मोह भङ्ग भयो, त्यसैले उनी समाजसेवामा संलग्न रहे । आफ्नो लेखनशक्ति सशक्त भएका बेला गौतमले इतिहासको अनुसन्धान र शिक्षाको प्रचार-प्रसारसम्बन्धी लेखहरु लेखे र प्रकाशित गरे । गौतम इतिहासमा जत्तिकै रुचि धर्मसम्बन्धी लेखनमा पनि राख्दछन् । शिक्षाको प्रचार-प्रसार

तथा समाज सेवा उनका रुचिका विषय हुन् । उनी सादा जीवन रुचाउँछन् । लेखनाथ पौड्यालका कविता तथा सूक्तिसिन्धुका केही श्लोकहरु गौतमलाई मनपर्ने साहित्यिक रचना हुन् । धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित ग्रन्थहरु गौतमलाई मन पर्दछन् । साथै पञ्चेबाजा उनले मन पराउने बाजा हो । नेपालीहरुको साधारण भोजन अर्थात् दालभात र तरकारी उनलाई मन पर्छ । गीतमा भने गौतमलाई चासो छैन तर “सब दोस्त है अपने मतलबका, दुनियाँ किसीका कोही नहीं” बोलको हिन्दी गीत भने युवावस्थामा अति मन पर्दथ्यो । उनी पछिल्लो समयमा आएर सबैले कुरा गरिदिए हुन्थ्यो, बोलिरहे हुन्थ्यो जस्तो मान्दछन् । अति चित्त बुझ्ने कुरा हुनुका साथै शङ्काको समाधान पाइने हुनाले उनलाई हिन्दुहरुको महत्तम ग्रन्थ गीता असाध्यै मनपर्छ (हेर्नु : परिशिष्ट १) ।

२.१२.४. स्वभाव

टेकनाथ गौतम दृढनिश्चयी स्वभावका छन् । उनलाई बाहिरबाट देख्ने कतिपय मान्छेहरुले हठी र दम्भी पनि भन्ने गर्दछन् तर उनीहरुले भनेजस्तो नभई टेकनाथ गौतमको स्वभाव आफ्नो निर्णयमा अडिग रहने खालको छ । संसारको नश्वरता राम्रोसँग बुझेका गौतम आस्तिक छन् । गौतम ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर सबैलाई चलाउने एक अलौकिक ईश्वरीय शक्तिमा विश्वास राख्दछन् । जुनसुकै कुरा पनि छिट्टै कण्ठस्थ गर्ने टेकनाथ गौतमको स्वभाव हो । उनी बाल्यकालमा शान्त प्रकृतिका थिए । बालककालदेखि नै लछार-पछार गर्ने काममा उनी लाछी हुन्थे तर सबै साथीहरुले उनलाई नै अगुवा बनाउँथे ।

टेकनाथ गौतम व्यावहारिक जीवनमा अत्यन्त सफल छन् । उनको स्वभाव मान्छेसँगको सम्बन्ध अत्यन्त सन्तुलित ढङ्गले विस्तार गर्ने खालको छ । मान्छेको हैसियत र योगदानलाई साधारणतया स्विकार्ने स्वभाव टेकनाथ गौतमको छ । उनी प्रगति र विकासका काममा सधैं असन्तुष्ट हुन्छन् र काम भैरहेको देख्न सुन्न

चाहन्छन् । समग्रमा भन्दा योजना, लक्ष्य र सोचमा अडिग रहने स्वभाव गौतमको आफ्नो पहिचान हो ।

टेकनाथ गौतम अत्यन्त मिलनसार छन् । सबैसँग मिल्ने, कसैलाई नचिढ्याउने र आफ्नो विचार नछाड्ने बानी टेकनाथको छ । उनी सबैसँग मिलेर खाने, विचारको लेनदेन गर्ने र सरल हृदयका मिलनसार व्यक्तित्व हुन् । आँखा नदेख्ने, कान नसुन्ने वृद्ध भइसक्दा पनि अबै सबैतिर चासो राख्ने उनको बानी छ (हेर्नु : परिशिष्ट ३)।

२.१३ लेखन

२.१३.१ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव

टेकनाथ गौतम सानैदेखि लेखापढीको काममा चासो राख्थे । उनी भविष्यमा वादीप्रतिवादी गर्ने बन्नु पाए हुन्थ्यो भन्थान्थे । तर केही समय वकालतको काम गरेपछि उनले त्यो काम पनि छाडे । सरकारी सेवामा संलग्न रहने भित्री इच्छा त थियो तर पनि त्यसमा लागेनन् । उनलाई सानामा खोलीगाउँका पितेन्द्र रजौरिया, जसलाई सबैले हरफनमौला (सबै काम सतही रूपमा जानेको तर कुनै कुरामा पारङ्गत नभएको) भन्दथे । उनलाई देख्दा उनी जस्तै बन्नु मन लाग्थ्यो । पढ्न गएका दाजु शालिग्राम गौतमसँग बनारस पुगेका टेकनाथले धेरै कुरा दाजुकै प्रेरणाबाट प्राप्त गरे । दाजुले नै उनलाई धेरै भाषा बोल्न सिकाए । अङ्ग्रेजी पढ्नका लागि पनि उनलाई दाजुले नै प्रेरित गरेका हुन् ।

कुनै पनि लेखक वा कलाकारले कसैबाट प्रेरणा वा प्रभाव लिएको हुँदैन भन्ने गौतम न त भानुभक्तले घाँसीबाट प्रेरणा लिए न अरू कुनै लेखकले कसैको प्रेरणाबाट लेखेका हुन्छन् भन्दछन् । उनले लेखनका क्रममा कसैबाट प्रेरणा नलिएको र स्वतःस्फूर्त केही गर्नुपर्छ भन्ने भावनाले नै लेख्न थालेको बताउँछन् । उनी कुनै पनि अग्रजको कृति वा लेखनबाट प्रेरित भएर लेख्न थालेका होइनन् तर लेखनका क्रममा सामाजिक विकृति, विसङ्गति, शिक्षाको गुणस्तरहीनता, धर्मको नाममा गरिने स्वार्थप्रेरित प्रचारबाजी आदि भावनाले लेखनका लागि अवश्य नै प्रेरित देखिन्छन् ।

बुद्धधर्म र हिन्दुधर्म भिन्दै धर्म भनेर गरिएको प्रचारबाजीबाट हिन्दुधर्मी र बौद्धधर्मी समाजलाई पृथक् हुन नदिने उद्देश्यले गौतमले हिन्दु धर्म र बौद्ध धर्म एउटै आर्य धर्म हुन् लेखे भने विधवाको पुनर्विवाह गराई सामाजिक विकृति-विसङ्गति हटाउनुपर्ने भावनाले प्रेरित भएर पुनर्विवाह विमर्श लेखे । यस्ता कुनै न कुनै भावनाबाट प्रेरित भएर गौतमले खस जातिको विवेचन, थारु जातिको इतिहास जस्ता थुप्रै पुस्तकाकार कृतिहरू लेखेका हुन् ।

२.१३.२ लेखनको प्रारम्भ तथा प्रकाशनको थालनी

टेकनाथ गौतमले बनारस बस्दैखेरि लेखन थालिसकेका थिए । उनले पहिलो कृतिको रूपमा पुनर्विवाह विमर्श तयार पारेका हुन् जुन पछि वि. सं. २०५५ सालमा नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित भयो ।

टेकनाथ गौतमको पहिलो प्रकाशित लेख 'विद्वान्लाई पनि भ्रम' हो । यो लेख वि.सं. २००२ सालतिरको गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको छ । महानन्द सापकोटाको खससम्बन्धी लेखको जवाफमा गौतमले विद्वान्लाई पनि भ्रम लेखेका थिए यसमा गौतमले कार्कीहरू खस थिएनन् 'कार्की' पद थियो भन्ने विषयवस्तु समेटेका छन् । उनको पहिलो पुस्तकाकार कृति सर्वोदय कसरी ? (२०१० वि. सं.) हो । यसपछि गौतमका सोह्रवटा भन्दा बढी पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित छन् भने उनका लेखहरू स्थानीय तथा राष्ट्रिय पत्रपत्रिकाहरू, जस्तै : अरूणोदय, गरिमा, प्रज्ञा, मधुपर्क आदिमा प्रशस्तै पाउन सकिन्छ ।

२.१३.३ लेखन क्षेत्र र प्रकाशित पुस्तकाकार कृति तथा फुटकर सामग्रीहरू

२.१३.३.१ लेखनक्षेत्र

टेकनाथ गौतमले लेखनका विविध विधामा कलम चलाएका छन् । शिक्षासम्बन्धी लेखन, ऐतिहासिक लेखन एवं अन्य अनुसन्धानात्मक लेखनमा उनको कलम चलेको छ । टेकनाथ गौतम एक अनुवादक पनि हुन् । उनले संस्कृतका ग्रन्थको

नेपाली अनुवाद गर्नुका साथै स्वयं लिखित नेपाली कृतिको अङ्ग्रेजी अनुवाद पनि गरेका छन् ।

लेखक संघ दाङद्वारा प्रकाशित 'प्रवाह'मा टेकनाथ गौतमको लेखनका सम्बन्धमा उत्तमकृष्ण मजगैयाँ लेख्छन् :

टेकनाथ गौतमले संस्कृत र नेपाली भाषामा कलम चलाएका छन् । नेपाली भाषामा अनुवाद गरिएको श्रीमद्भगवद् गीता समश्लोकी नेपाली अनुवाद तथा नेपाली छन्द : शतकम् उनका छन्दोबद्ध काव्य कृति हुन् । नेपालीमा लेखिएका अन्य कविता र काव्यकृतिहरू छपाउन भनी बनारस जाँदा रेलमा व्याग चोरिँदा हराएको कुरा गौतमजीबाट ज्ञात हुन्छ (२०५४ : पृष्ठ - ४७) ।

टेकनाथ गौतमका थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति (थारु पुराण २०४४), रापती अँचलको इतिहास तथा हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् नामक महत्वपूर्ण ऐतिहासिक खोज र अनुसन्धानात्मक ग्रन्थ पनि प्रकाशित भएका छन् । पुनर्विवाह विमर्श नामक अनुसन्धानात्मक निबन्ध ग्रन्थ नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित भइसकेको छ तथा विभिन्न पत्रपत्रिकामा खोजमूलक लेखहरू प्रकाशित भई नै रहेका छन् ।

टेकनाथ गौतमको लेखनलाई साहित्यिक, ऐतिहासिक अनुसन्धानात्मक, अनुवादमूलक विभिन्न क्षेत्रमा बाँड्न सकिन्छ ।

२.१३.३.२ प्रकाशित पुस्तकाकार कृति

टेकनाथ गौतमले जीवनका अठ्ठासीऔँ वर्ष पूरा गर्दासम्म पनि निरन्तर रूपमा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित गरिरहेका छन् । संस्कृतबाट नेपालीमा अनुवाद गरिएका, नेपालीमा भएका आफ्नै कृतिलाई अङ्ग्रेजीमा भावात्मक अनुवाद गरिएका तथा गौतमकै आफ्नो खोज-अनुसन्धानमा आधारित ऐतिहासिक र निबन्धात्मक गरी हालसम्म उनका लगभग डेढ दर्जन पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् ।

गौतमको पहिलो प्रकाशित पुस्तकाकार कृति **सर्वोदय कसरी** ? हो । यसपछि प्रकाशित उनका पुस्तकाकार कृतिको उल्लेख प्रकाशन समयका आधारमा तल क्रमशः प्रस्तुत गरिन्छ :-

१. **सर्वोदय कसरी** ? यो शिक्षासम्बन्धी चेतनामूलक विषयमा आधारित अनुसन्धानमूलक कृति हो । २०१० मा गौतमको पहिलो प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिका रूपमा प्रकाशित यस कृतिले अध्ययनका लागि विदेशमा खर्चिने लगानीले स्वदेशमै गुणस्तरीय शिक्षा दिनका लागि स्कुल, कलेज खोल्न सकिने तर्कको प्रतिपादन गरेको छ ।
२. **थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति** २०४४ सालमा प्रकाशित ऐतिहासिक अनुसन्धानात्मक कृति हो ।
३. **रापती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरू** २०५० मा प्रकाशित गौतमको दोस्रो पुस्तकाकार कृति हो । यसमा राप्ती अञ्चलको सम्पूर्ण ऐतिहासिक विवरण प्रस्तुत गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।
४. **हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन्** विश्व हिन्दु महासङ्घ नेपाल राष्ट्रिय समितिले २०५३ मा प्रकाशनमा ल्याएको पुस्तक गौतमको तेस्रो कृति हो । हिन्दुसमाज र बौद्धसमाजबीचको दूरी हटाउने प्रयास गौतमले यसमा गरेका छन् ।
५. **हाम्रो धर्म र धन लुटाइ "दैछ बचाऊ"** गौतम लिखित पुस्तकाकार लघु कृति वि.सं. २०५३ सालमा प्रकाशित भएको हो ।
६. **पुनर्विवाह विमर्श** ने.रा.प्र.प्र. बाट २०५५ सालमा प्रकाशित अनुसन्धानात्मक निबन्ध ग्रन्थ हो । यसमा गौतमले नारीको पुनर्विवाहको बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

७. हिन्दु समाजमा मातृजाति २०५९ मा गौतमले हिन्दु समाजका बेचिएका नारीहरु र बेचबिखनको रोकथाम कसरी ? भन्ने विषयमा आफ्ना तर्कहरु प्रस्तुत गरेका छन् ।
८. विचारणीय कुराहरु २०६० मा गौतमले मानव जातिको उन्नतिका वर्ष, के हाम्रो धर्मले उच्चनीचताको भाव फैलाउँछ ? आदि विविध विषयमा चर्चा गरेका छन् ।
९. दाडलाई बचाऊ“ (?) मा गौतमले दाडमा नासिन लागेको प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षणको आह्वान गरेका छन् ।
१०. नेपाली छन्दः शतकम् (२०६२) छन्दमै छन्दहरुको ज्ञान दिइएको कृति हो । यसमा गौतमले विविध छन्दहरु सलक्षण प्रस्तुत गरेका छन् ।

त्यस्तै ११. गोतामे वंश परिचय २०६१, १२. श्रीमद्भगवत गीता को अनुवाद २०५०, १३. दुर्गासप्तशती स्तोत्र समश्लोकी अनुवाद २०६३, १४. खस जातिको विवेचन लगायत उनका पुस्तकाकार कृतिहरु प्रकाशित भएका देखिन्छन् ।

२.१३.३.३ फुटकर सामग्रीहरु

टेकनाथ गौतमका अनुसन्धानमूलक, ऐतिहासिक निबन्धात्मक फुटकर लेखहरु पनि प्रकाशित भएका छन् । स्थानीय तथा राष्ट्रिय विविध पत्रिकामा उनका फुटकर सामग्रीहरु छरिएर रहेका छन् ।

१. युगबोध राष्ट्रिय दैनिकमा उनका प्रशस्त फुटकर सामग्रीहरु पाउन सकिन्छ ।
२. गरिमा का विभिन्न अङ्कहरुमा गौतमका फुटकर लेखहरु प्रकाशित छन् ।
३. मधुपर्क तथा प्रज्ञाका अङ्कहरुमा पनि गौतमका फुटकर लेखहरु छरिएका छन् ।

वि.सं. २०२० तिरको गोरखापत्रमा प्रकाशित विद्वान्लाई पनि भ्रम शीर्षक लेख नै गौतमको पहिलो फुटकर लेख हो । प्रज्ञा २०५४ पूर्णाङ्क ८४ वर्ष २७ मा गौतमको 'नेपालको इतिहासमा सत्यीकृत दुई असत्य' शीर्षक लेख प्रकाशित भएको छ । उल्लिखित दुवै लेखहरु नेपालको ऐतिहासिक तथ्यमा केन्द्रित छन् ।

२.१४ भ्रमण

टेकनाथ गौतम इतिहासकार पनि हुन् । ऐतिहासिक तथ्यहरु सङ्कलनका क्रममा उनले देशका विभिन्न जिल्लाहरुको भ्रमण गर्नुका साथै छिमेकी राष्ट्र भारतका केही स्थानहरुको पनि भ्रमण गरेका छन् । गौतमले खस जातिको विवेचन लेख्ने क्रममा प्रायशः नेपालका पश्चिमी जिल्लाहरुको भ्रमण गरेका छन् । उनले आफ्नो पश्चिमी जिल्लाहरुको भ्रमणलाई 'पहिलो यात्रा' 'दोस्रो यात्रा' र 'तेस्रो यात्रा' गरी तीन खण्डमा विभाजन गरेका छन् । 'पहिलो यात्रा' अन्तर्गत गौतमले प्युठान, रोल्पा, सल्यान र दाङको भ्रमण गरेका छन् भने 'दोस्रो यात्रा' अन्तर्गत होलेरी-रोल्पा-जुंगार-रुकुम-जाजरकोट हुँदै सल्यानको भ्रमण गरेका छन् । तेस्रो यात्राका क्रममा गौतम स्वर्गद्वारी-रोल्पा-रुकुम-गोताम-जुम्ला-सिंजा-रारा-खप्तड-बाजुरा-बझाङ-डोटी-अछाम-दुल्लु-दैलेख हुँदै सुर्खेतसम्म पुगे । ऐतिहासिक खोज अनुसन्धानका क्रममा उपर्युल्लिखित स्थलमा पैदल पुग्दाका विभिन्न अनुभव गौतमसँग अभै पनि ताजै छन् ।

त्यसो त राजमार्गस्थित कोइलाबास-फरेदा-नौतनवा-भैरहवा-पाल्पा-पोखरा-मुङ्लिङ भएर काठमाडौँदेखि तातोपानीसम्म पुगेको यात्रालाई पनि गौतमले स्वदेशकै अर्को यात्राको नाम दिएका छन् ।

छिमेकी राष्ट्र भारतका गोहाटी, पश्चिमी द्वारका, उत्तर हरियानादेखि दक्षिण कन्याकुमारीसम्म पुग्नाका साथै गौतमले भारतका धेरै सहरहरुको धेरै पटक यात्रा गरेका छन् ।

इतिहासका सन्दर्भमा क्षेत्रीय भ्रमण गरी अध्ययन खोज गर्ने गौतमले भारत तथा नेपालका विभिन्न ठाउँको भ्रमण गरेका छन् । भ्रमणशीलता इतिहास लेखनका क्रममा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । त्यस्तो कार्य इतिहासकार गौतमले सम्पन्न गरेका छन् (हेर्नु : परिशिष्ट ४)।

२.१५ सम्मान तथा पुरस्कार

समाजसेवाका विभिन्न पाटाहरुमा संलग्न भएका गौतमलाई विभिन्न सङ्घ संस्थाहरुले सम्मानित अभिनन्दित गरेका छन् । तर उनलाई कुनै पुरस्कारद्वारा सम्मान

गर्ने संस्थाहरु भने अझसम्म देखापरेका छैनन् । गौतमले यी विभिन्न संस्थाबाट सम्मानित हुने मौका पाएका छन् :

- (क) मध्यपश्चिमाञ्चल साहित्य परिषद्
- (ख) महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय
- (ग) राप्ती साहित्य परिषद्
- (घ) लेखक सङ्घ दाङ
- (ङ) ज्येष्ठ नागरिक सरोकार केन्द्र
- (च) जिल्ला विकास समिति दाङ
- (छ) योगी नरहरिनाथ सम्मान, २०६०

माथिका विभिन्न सङ्घ संस्था लगायत अन्य वनसम्बन्धी कार्यालय, विद्यालय आदिबाट पनि टेकनाथ गौतम सम्मानित भएका छन् । औं

२.१६ हालको दैनिकी एवम् आहार

हाल टेकनाथ गौतमले जीवनका अठासीऔं वर्ष पार गरिसकेका छन् । अत्यन्त वृद्धावस्थामा पुगिसकेका गौतमका आँखाले देख्ने शक्ति गुमाइसकेका छन् । कान मधुरा छन् । तापनि गौतम बिहान प्रकृतिमा रहेको अलौकिक शक्तिको आराधना गर्छन् । प्रातः कालीन धार्मिक नियमअनुरूप बिहान नुहाउनु, सन्ध्या र पूजा-पाठ गर्नु उनका धार्मिक नित्य कर्म हुन् । जाडो बढेका कारण जाडो महिनामा उनी ईश्वरको मानसिक आराधना मात्र गर्दछन् । गौतम बिहान खाना खानुअघि केही समय लौरो तथा बारमा बाँधिएको डोरीको सहायताले केही कदम हिँड्छन्, जसबाट उनलाई शारीरिक व्यायामको आवश्यकता पूर्ति हुन्छ । प्रायशः गौतमका दिनहरु बसेर र आराम गरेर बित्छन् । अझै पनि लेखिदिने मान्छे पाए उनी केही लेखाउँछन् । नयाँ मान्छे आएमा भेट्न र कुराकानी गर्न गौतमलाई अत्यन्त खुसी लाग्छ । त्यस्ता मान्छेसँग उनी बसेरै गफ गर्न सक्छन् ।

जवानीमा र लाउने-खाने समयमा पनि नेपाली खाना दाल, भात र तरकारी

रुचाउँथे गौतमले । माछा मासुका परिकार कहिल्यै खाएनन् । उनी दाडमा बन्ने रोटीका परिकारहरु फिनी, अनरसा, जिलेबी आदि मन पराउँथे ।

गौतम हाल दैनिक आहारको रूपमा बिहान दूध, भुजा, लावा (धान भुटेर बनाइएको फूला) र तरकारी खान्छन् । दिउँसो दूध मात्र भए उनलाई पुग्छ । कहिलेकाहीं घिउमा बनाएको पुरी एउटा जति खान सक्छन् । उनलाई बेलुकी रोटी, दूध र तरकारी चाहिन्छ ।

२.१७ जीवनदर्शन तथा साहित्यिक अवधारणा

२.१७.१ जीवनदर्शन

टेकनाथ गौतमको जीवनदर्शन पूर्वीय परम्पराबाट अभिप्रेरित छ । उनी ब्रह्मा, विष्णु, महेश सबैलाई चलाउने एक अलौकिक शक्ति छ र त्यो शक्तिको आराधना गर्नुपर्छ भन्दछन् । धर्म र संस्कृति मानवीय जीवनका आदर्श हुन् भन्ने उनको धारणा रहेको छ ।

“प्रत्येक प्राणीले सर्वप्रथम बाँच्न पाउनुपर्छ र बाँच्न चाहन्छ । प्रत्येक प्राणीको पहिलो ध्येय बाँच्नु हो र अन्य सबै कुराहरु त्यस पछिका हुन्” भन्ने गौतमको जीवनसम्बन्धी अवधारणा छ । जीवन नश्वर छ । जीवनको उद्देश्य जति सक्थो बाँच्नु हो । जीवनमा गर्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण कार्य भनेका समाज कल्याण र देशसेवा हुन् । जुन आचरणले शरीर शुद्ध, स्वच्छ राख्छ र सबैको हित गर्छ त्यो आचरण नै सदाचार हो । मानवले जीवनमा त्यस्तो आचरणको पालना गर्नु अनिवार्य छ भन्ठान्ने गौतमको समाज कल्याण र समाज सेवामा अत्यन्त रुचि छ ।

२.१७.२ साहित्यिक अवधारणा

टेकनाथ गौतम साहित्यले समाज कल्याण गर्नुपर्छ भन्दछन् । घुमाएर राम्रो तुल्याएर भन्नु नै साहित्य हो भन्ने उनको यो अवधारणा साहित्यका पूर्ववर्ति व्याख्याताहरुको अवधारणासँग मिल्न जान्छ । उनी साहित्यले समाजलाई राम्रो बाटो

देखाउनुपर्छ र खराब बाटोबाट विमुख पार्नुपर्दछ साथसाथै साहित्यले समाजलाई यथेष्ट मनोरञ्जन पनि दिनुपर्दछ भन्दछन् ।

२.१८ सारांश

टेकनाथ गौतम नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चलमा पर्ने राप्ती अञ्चलअन्तर्गत दाङ जिल्लाको हापुर गा.वि.स.वडा नं. ८ निवासी गोतामे परिवारका व्यक्ति हुन् । उनी बुवा चन्द्रनिधि गोतामे तथा आमा चूमादेवी गोतामे एवम् चार दाजुहरु र तीन दिदीहरुका कान्छा भाइको रूपमा वि.सं. १९७५ ज्येष्ठ १५ गते जन्मिएका हुन् । भारतको कन्नौज जिल्लाको हरियाणा भन्ने ठाउँबाट तिब्बतको गुगे, मानसरोवर, दुल्लु, सिंजा, सुर्खेत, श्रावस्ती र साकेतहुँदै नेपाल भित्रिएका अत्रीगोत्रीय ब्राह्मण काशीदासका सन्तानहरुमध्ये काब्रुले सिंजाका सम्राटको गोताम भन्ने ठाउँ विर्ताको रूपमा र गोतामे पद प्राप्तगरी बसेपछि टेकनाथका पुर्खाहरुलाई गोतामे भनिएको हो । संस्कृतशास्त्रको गहन अध्ययन-चिन्तन गरेका गौतम आयुर्वेद र यजुर्वेद विषयका शास्त्री हुन् भने अङ्ग्रेजीमा पनि उनले आई.ए पास गरेका छन् । कानुनको पनि राम्रोसँग अध्ययन गरेका गौतमले बनारसमा बसेर वेद र आयुर्वेद विद्याको अध्ययन गरे भने श्रेस्ता पाठशाला रानीपोखरी काठमाडौँबाट कानुनको चार पास गरेका हुन् । कुनै पेशा तथा कार्यालयीय काममा संलग्न नरहेरै जीवन बिताएका गौतम संसार चलाउने अलौकिक शक्तिमा विश्वास राख्दछन् । प्रत्येक प्राणीको पहिलो ध्येय आफू बाँच्नु हुन्छ भन्ने गौतमको जीवनदर्शन रहेको छ ।

तेस्रो परिच्छेद

टेकनाथ गौतमको व्यक्तित्व

३.१ टेकनाथ गौतमको शारीरिक व्यक्तित्व तथा स्वभाव

शारीरिक व्यक्तित्वका दृष्टिले टेकनाथ गौतम अग्लो कद, ठूलो लाम्चो अनुहार भएका र गहुँगोरो वर्णका छन् । ठूला कान र ठूलो निधार भएका उनी सधैं सेतो कोट, सेतो भुईँमा कालो मख्खीबुट्टे टोपी पहिरिन्छन् । उनलाई सेतो मयलपोस र सुरुवाल माथि सेतो धोतीको पटुका बाँध्न मन पर्छ ।

राजनीतिमा अत्यन्त चासो राख्ने र त्यसभन्दा बढी समाजसेवामा संलग्न, गौतमको शारीरिक व्यक्तित्व साधुसम्पन्न तथा बौद्धिक किसिमको देखा पर्छ । सादा कपडा सेतो सफा लगाउने, सधैं मयलपोस सुरुवाल लगाउने र त्यसमाथि धोतीको पटुका बाँध्ने अनि सेतो कोट लगाउने, खाना खाँदा पटुका बाँध्नेको धोती फेरेर खाने उनी सादा जीवन, उच्च विचार र सच्चरित्रयुक्त बौद्धिक व्यक्तित्व हुन् ।

टेकनाथ गौतमको व्यक्तिगत जीवन अत्यन्त सरल तथा सादा छ । सेतो कोट, सेतो टोपी उनका पहिरन हुन् । सम्पन्नता भित्रको सामान्यता गौतमको वैयक्तिक विशेषता हो । योजना, लक्ष्य तथा सोचमा अडिग रहने गौतम दृढनिश्चयी स्वभावका व्यक्ति हुन् । आफ्नो विचार समारोह, गोष्ठी र छलफलमा सफलतापूर्वक राख्न सक्ने गौतमको व्यक्तित्व प्रभावशाली र स्वाभिमानी मान्न सकिन्छ ।

३.२ टेकनाथ गौतमका व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू

टेकनाथ गौतमको व्यक्तित्वलाई बौद्धिक, तार्किक, शिक्षित, इतिहासकार, अनुसन्धाता/अन्वेषक, साहित्यकार, अनुवादक, समाजसेवी, राजनीतिक आदि विभिन्न पक्षबाट हेर्न सकिन्छ । इतिहास लेखनका क्रममा विभिन्न ठाउँको स्थलगत भ्रमण गर्ने उनी भ्रमणशील व्यक्तित्व पनि हुन् । सफा, स्वच्छ तथा प्रतिस्पर्धात्मक राजनीतिको अपेक्षा गर्ने उनले विविध स्कुल, विद्यालय, विश्वविद्यालय समेतको स्थापनाका निम्ति

सक्रिय रहेर आफ्नो संस्थापक व्यक्तित्वलाई पनि साबित गरेका छन् । गौतमका उल्लेखनीय व्यक्तित्वहरुको चर्चा तल छुट्टाछुट्टै रूपमा गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

३.२.१ शिक्षित/बौद्धिक/तार्किक व्यक्तित्व

टेकनाथ गौतम एक शिक्षित व्यक्ति हुन् । संस्कृत साहित्य तथा संस्कृत शास्त्रको राम्रो ज्ञान गौतमले हासिल गरेका छन् । आयुर्वेद जस्तो विषयमा पनि राम्रो ज्ञान हासिल गरेका गौतम यस विषयका शास्त्री हुन् । अङ्ग्रेजी तथा कानुनजस्ता आधुनिक विषयमा पनि राम्रो दखल भएका, र कानुनको चार कक्षा उत्तीर्ण गरेका उनले अङ्ग्रेजीमा आई.ए. पास गरेका छन् । आफ्नो समयमा राम्रो अध्ययन मनन गरेका गौतम यतिबेलाका स्नातकोत्तर पास बराबरको दक्षता आफूमा भएको दाबी गर्दछन् ।

सभा, गोष्ठी र समारोहमा आफ्नो कुरा स्पष्ट रूपमा सफलतापूर्वक राख्न सक्नु उनको अध्ययनशीलताको नमुना हो । बौद्धिक, तार्किक र प्रशस्त अध्ययनशील स्वभावका गौतममा आफ्नो विचार सफलतापूर्वक राख्न सक्ने शक्ति छ । इतिहास लेखनका क्रममा तर्कपूर्ण प्रमाणहरु दिन उनी सफल छन् । पूर्वीय साहित्यको शास्त्रीय तथा सृजनात्मक अध्ययन उनले गरेका छन् । सर्जक, विचारक तथा चिन्तकका मतको राम्रोसँग अध्ययन गरी महत्त्वपूर्ण भनाइ अगाडि राख्न सक्नु उनको बौद्धिकताको उदाहरण हो (हेर्नु : परिशिष्ट ४) ।

टेकनाथ गौतमको समयमा दाइमा उनी मात्र संस्कृत तथा अङ्ग्रेजीका ज्ञाता थिए । प्रस्ट वक्ता तथा स्वाभिमानी गौतममा प्रशस्त तर्कशक्ति छ र शिक्षाप्रतिको मोह अत्यन्त प्रबल छ ।

टेकनाथ गौतमले बौद्धिक बहसहरु प्रशस्त लेखेका छन् । सच्चरित्र तथा सबैसँग मिलेर बस्ने गौतम एक बौद्धिक व्यक्तित्व हुन् । आँखा नदेख्ने, कान नसुन्ने वृद्ध भइसक्दा पनि गौतमको सबैतिर चासो यथावत छ ।

३.२.२ राजनीतिक व्यक्तित्व

राजनीतिदर्प पनि टेकनाथ गौतमको अति चासो छ । युवावस्थामा राजनीतिमा उनी अत्यन्त सक्रिय रूपमा संलग्न रहेका थिए । २००० वि.सं. पछि, नेपाली काङ्ग्रेसको सक्रिय कार्यकर्ताका रूपमा पार्टीमा संलग्न रहँदै आएका कारण उनी २००७ साल कार्तिकमा गठित नेपाली काङ्ग्रेस जिल्ला कार्यसमितिका अध्यक्ष भएका थिए । राजनीतिमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको अपेक्षा गर्ने तथा मतभेदका कारण व्यक्तिको आस्थामा दखल दिन नहुने विचार राख्ने गौतमले २००७ सालको प्रजातन्त्र स्थापनाका क्रममा दाङ जिल्लाबाट गतिलो सहभागिता जनाएका थिए ।

वि.सं. २००५ सालमा दाङमा भएको गुप्त भेलामा सहभागी रहेका गौतम उक्त भेलाबाट सदस्य पनि चुनिएका थिए । यसै सम्बन्धमा उनी लेख्छन्-

२००५ सालको चैतमा उत्साही एवं उदार युवक खगराज लोहनीको घर तेह्रौँटेमा काङ्ग्रेसीहरूको गुप्त भेला भयो । सो भेलाले ने.रा.का.का सदस्यहरूबाट अध्यक्ष अमरराज शर्मा, सदस्य भरतमणि शर्मा, टेकनाथ, खगराज, गणेशकुमार, जीवराज आचार्य, लालमणि, केशव पुर्कोटे सम्भवतः पर्सा बाबाहरू सदस्य भएको कार्य समितिको गठन गर्‍यो र यी आ-आफ्ना क्षेत्रमा गुप्त प्रचार सङ्गठनमा लागे (गौतम, २०५० : पृष्ठ-९१) ।

तिनताक गौतम पार्टीमा सक्रिय रूपमा संलग्न रहेको खबर श्री ३ सम्म पुगेको थियो । उनी लेख्छन्-

उता प.प. स्कुलको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा सधैं संलग्न दामोदर, टेकनाथ, खगराजहरू प्रकाशमा आएको, जनमानसले यिनको इज्जत गरेको देखेर ईर्ष्यालु कुनै समाजविरोधी तOEवले यी तीन जना खास काङ्ग्रेसी हुन् स्कुलका नामले चन्दा उठाई नेपाली काङ्ग्रेस कमिटी बनारसमा पठाउँछन् भनी श्री ३ मोहन शमशेर कहाँ बराबर निवेदन पठाउने गर्दा रहेछन् (गौतम, २०५० : पृष्ठ-९१) ।

राजनीतिमा सक्रियरूपमा लागि रहेका गौतमले केही समयको राजनीतिपछि,

अचानक त्यतातिर लाग्न छोडे । वि.सं. २००९ सालमा जनकपुर अधिवेशनमा पनि पुगेका गौतमले त्यतिबेला माथिल्लो स्तरका केही नेताहरूसँग मनमुटाव भएपछि सम्पूर्ण राजनीतिक पदहरू त्यागे (हेर्नु : परिशिष्ट १) ।

टेकनाथ गौतम जीवनको पूर्वाद्धमा राजनीतिमा सक्रिय रूपमा संलग्न रहे तर नेताहरूको खराब आचरण, पार्टीभित्रको आन्तरिक द्वन्द्व र आफ्नो स्वच्छ प्रतिस्पर्धा गर्न चाहने स्वभावका कारण राजनीतितिरबाट मोहभङ्ग भयो । त्यसो त टेकनाथ गौतम बनारसमा अध्ययनका क्रममा बसेका बेला भारतीय स्वतन्त्रता प्रयाससित सम्बद्ध भारत छोडो आन्दोलनमा पनि संलग्न थिए । त्यसैले ऊनी कहिले काहीं जेल पनि परे । उनी सम्झन्छन् । यसै सम्बन्धमा गौतम लेख्छन्-

बनारसमा पढ्दा भारतीय स्वतन्त्रता प्रयाससितसम्बद्ध विशेष गरेर सन् १९४२ को ९तम अक्टोबर भारत छोडो आन्दोलनमा सरिक भएका गणेशकुमार र टेकनाथ गौतम नेपाली राष्ट्रिय काङ्ग्रेसका सदस्य बनेर दाडमा गुप्त प्रचार एवं सङ्गठनमा लागे

(२०५० : पृष्ठ-९०) ।

पार्टीको सक्रिय र उच्चपदमा पुगिसकेका गौतमले राजनीतितर्फको मोह त्यागे । उनी स्वच्छ राजनीति चाहन्थे र प्रस्टवक्ता थिए । पार्टीको आफ्नै किसिमको संस्कृति, उद्देश्य विधान हुन्छ । उनी त्यही संस्कृति, विधान र उद्देश्यबमोजिम पार्टी सञ्चालन होस् भन्ने चाहन्थे । त्यतिखेर पार्टीको संस्कृति निर्वाह भएन, अनुशासनहीनता देखा पर्‍यो, कार्यकर्ताहरू उद्देश्य र विधानबमोजिम चलेनन्, त्यसैले उनले राजनीति छोडे (हेर्नु : परिशिष्ट ५) ।

टेकनाथ गौतम एक राजनीतिक व्यक्तित्व हुन् । उनी सधैं स्वच्छ राजनीतिको पक्षमा थिए । प्रजातन्त्र स्थापनाका क्रममा नेपाली काङ्ग्रेसको सदस्य रही सफलतापूर्वक आफ्नो कार्य गर्न उनी सफल भएका थिए ।

३.२.३ समाजसेवी व्यक्तित्व

टेकनाथ गौतमको सरकारी जागिर खाने रहर हुँदाहुँदै पनि समाजसेवी बन्न पुगे । युवावस्थामा राजनीतिमा लागेका गौतमको जब राजनीतिबाट मोहभङ्ग भयो त्यसपछि उनी समाजसेवामा संलग्न रहे । विश्वविद्यालय स्थापनामा होस् अथवा स्कुल स्थापनामा होस्, गौतमको भूमिका उत्तिकै महत्तम छ । बाटो बनाउने कार्य र वन जोगाउने जस्ता अभियानमा पनि उनी उत्तिकै दिलचस्पीका साथ संलग्न रहेका प्रमाणहरु पाउन सकिन्छ । वृद्धाश्रमको संचालनका लागि सहयोग गर्न, साहित्यिक संस्थालाई सहयोग गर्न तथा पुस्तकालय स्थापना गर्नमा पनि उनको उत्तिकै महत्त्वपूर्ण योगदान छ ।

टेकनाथ गौतमले दाङ जिल्लामा रहेका विभिन्न स्कुल स्थापनामा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै सञ्चालक समिति तथा व्यवस्थापन समितिमा समेत बसेर र जग्गा दान दिएर समाजसेवी व्यक्तित्वको पहिचान दिएका छन् । यसै सम्बन्धमा उनी लेख्छन्-

वि.सं. २००२ साल मार्ग १४ गते पद्म शमशेर श्री ३ भएपछि चैततिर उनका आह्वानमा दाङबाट खुसलराम, वासुदेव, दामोदर, मोहनप्रसाद मजगैया, भीमबहादुर शाह, टेकनाथ गौतम र गणेशकुमार शर्मा काठमांडु पठाइए । ती मध्येका टेकनाथ, गणेशकुमारले शिक्षा डाइरेक्टर मृगेन्द्र शमशेरका विपरीत विन्ति चढाई ०३ साल जेठमा अङ्ग्रेजी स्कुल खोल्ने र भैरहवामा रहेका विभिन्न अड्डाहरु सबै नेपालगञ्जमा सराई आए । ... २००४ साल गंगा दशहराका दिन स्व. बोधीलाल शर्माबाट उद्घाटित भई श्री पद्मोदय पब्लिक मिडिल स्कुल घोराहीमा खुल्यो । पछि स्कुललाई आवश्यक पर्ने जमिन दामोदर, टेकनाथ, भूपेन्द्र श्रेष्ठ आदिबाट प्राप्त भएपछि वर्तमान स्थल भरतपुरमा सो स्कुल सारियो (गौतम, २०५० : पृष्ठ - ९०) ।

त्यस्तै टेकनाथले अन्य मा.वि. हरुको स्थापनामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरी समाजसेवी साबित भएका छन् । मा.वि. निगुवार दाङ, मा.वि. रतनपुर दाङको स्थापना गर्नुका साथै योगी नरहरिनाथ, दत्तात्रेय शर्मा, गणेशकुमार शर्मा, जागेश्वर

ब्राह्मण आदिसँग संयुक्त भूमिकामा जनता महाविद्यालयको स्थापना गर्नुमा समेत उनको महत्त्वपूर्ण योगदान छ । उक्त महाविद्यालय महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालयको रूपमा धेरै वर्ष सञ्चालित भएपछि हालै नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयमा परिणत हुन पुगेको छ ।

निरन्तर विकास निर्माणका कामहरु सम्पन्न भइरहून् भन्ने र विकास निर्माणका मामलामा कहिल्यै पनि सन्तुष्ट नहुने गौतम बाटोघाटो निर्माणका काम सम्पन्न गर्न पनि उत्तिकै सक्रियतापूर्वक संलग्न भएको पाइन्छ । दाड कोइलाबास बाटो निर्माणमा उनी सक्रिय रूपमा लागेका थिए । दाड नेपालगञ्जको बाटो निर्माणमा पनि उनको भूमिका रहेको छ ।

टेकनाथ गौतमको राजनीतिबाट मोहभङ्ग भएपछि उनी सामाजिक काममा अर्थात् समाजसेवाको काममा लागे । कतिपय स्कुलको स्थापना, विकास र संरक्षणमा उनको संलग्नता रहेको छ भने सञ्चालनार्थ आर्थिक सहयोगसमेत गरेका छन् । महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर तथा म.स.वि.जनता विद्यापीठ दुवै क्याम्पसले गौतमबाट ठूलो सहयोग पाएका छन् । हाल महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसमा बी.एस्.सी. कक्षा सञ्चालनार्थ पनि उनले सहयोग गरेका छन् । जुन कुरा कान्तिपुर दैनिक पत्रिकाले वि.सं. २०६३ साल मङ्सिर २० गते प्रकाशित गरेको छ । त्यस्तै उनले वृद्धाश्रमका लागि पनि सहयोग गरेका छन् । यसका लागि उनले दाडको घोराही काटेकोहलमा रहेको घर वृद्धाश्रमलाई उपलब्ध गराएका छन् ।

टेकनाथ गौतम बढी आशावादी त छन् तर उनले आशा गरेअनुसार देश चलिरहेको छैन र देश विकासका काम धेरै नै भएका भए पनि उनको आशाबमोजिम भएका छैनन् । देश आशा गरेअनुसार चलेको छैन, त्यसैले उनी देशमा केही भएको छैन, कसैले केही गरेको छैन भनिरहन्छन् । असहमतिद्वारा सहमति खोजिन्छ र असन्तुष्टिद्वारा हरेक कुराको सिर्जना हुन्छ । गौतम सधैं असन्तुष्ट सहनुका सन्दर्भमा पनि यो कुरा लागू हुन्छ । असन्तुष्टि नै सिर्जनाको कारण भएकाले उनको असन्तुष्टिलाई स्वाभाविक र सहज मान्न सकिन्छ । गौतममा समाजसेवाको भावना

अत्यन्त प्रबल छ । यसै प्रसङ्गमा सांसद बलदेव मजगैयाँको भनाइलाई उद्धृत गर्नु प्रासङ्गिक हुन सक्छ । उनी भन्दछन्-

गत वर्षको कुरा हो । गौतम अत्यन्त विरामी थिए । उनको गति जीवनको अन्तिम अवस्थामा पुगेको जस्तै थियो । म भेट्न गएको थिएँ । उनले अन्तिम इच्छा स्वरूप दाडमा वि.एस्.सी. कक्षा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाइदेऊ भनिरहेका थिए । त्यतिखेर दाडको सांसद भएको नाताले मैले दाडमा वि.एस्.सी. कक्षा सञ्चालन गर्न पहल गर्ने आश्वासन पनि दिएको थिएँ । मलाई लाग्छ, एउटा संस्कृत पढ्ने विद्वान्को विज्ञानप्रतिको यो मोह समाजसेवाको उत्कृष्ट नमुना हो । तर त्यतिखेर उनलाई केही भएन । अहिले दाडमा बी.एस्.सी. कक्षा सञ्चालन भइरहेको छ । जसका लागि उनले ६ लाख बराबरको रकम सहयोग स्वरूप उपलब्ध गराएका छन् । सर्वोदय पुस्तकालयको लागि गौतमले सहयोग गरेका छन् । लेखक सङ्घ दाडलाई पनि उनले सहयोग गरेका छन् । गौतमको सहयोग पाएर दाडमा धेरै सामाजिक कामहरु भएका छन् । दङ्गाली समाजका लागि गौतमले धेरै गरेका छन् (हेर्नु : परिशिष्ट ५) ।

३.२.४ साहित्यिक व्यक्तित्व

टेकनाथ गौतमभित्र साहित्यिक व्यक्तित्व पनि समाविष्ट छ । अध्ययनका क्रममा बनारसमा बस्दा गौतमले दाजु शालिग्रामसँगै कविताहरुको रचना गर्थे । उनले संस्कृतबाट नेपालीमा अनुवाद गरेका कृतिहरु पद्यात्मक छन् । यसरी कवितामा अनुवाद गर्न सक्नु पनि उनीभित्र रहेको साहित्यिक व्यक्तित्वको परिचयको उदाहरण हो । त्यसो त उनले लेखेका कतिपय कृतिहरु निबन्धात्मक ग्रन्थका रूपमा पनि प्रकाशित भएका छन् । पुनर्विवाह विमर्श यसको नमुना हो । उनीभित्रको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई स्पष्ट पार्दै उत्तमकृष्ण मजगैयाँ लेख्छन्-

नेपाली भाषामा अनुवाद गरिएको श्रीमद्भगवत् गीता समश्लोकी नेपाली अनुवाद तथा नेपाली छन्दःशतकम् उनका छन्दोबद्ध काव्यकृतिहरु हुन् । नेपाली र संस्कृतमा लेखिएका अन्य कविता र काव्य कृतिहरु छपाउन भनी बनारस जाँदा रेलमा व्याग चोरिँदा हराएको कुरा गौतमजीबाट ज्ञात हुन्छ । वि.सं. १९९९ सालतिर निराकार

प्रकृतिलाई सम्भेर लेखिएको काव्यको केही पद्यांशमात्र कविको स्मृतिमा सुरक्षित रहेकाले टिपोट गरिएको छ -

“क्षिति लगायत आश्रयहीन यी
गगनमा फिरने ग्रह छन् जति
चल्लन् तिमिमै भई निर्भर
द्रुतविलम्बित चाल निरन्तर
निगम आगमले यही हो भनी
नसकी निश्चय गर्न कुनै पनि
फगत नेति र नेति भनिकन
हजुरको गरदैछन् चिन्तन
विधि विधान अनेक गरिकन
दिनहुँ सेवन गर्न म सक्तिन
जननी दुःख परे पछि मात्र म
चरणमा परी रुन्छ म हर्दम ।

(२०५४ : पृष्ठ- ४७)

टेकनाथ गौतमलाई पद्यप्रति अति मोह छ । पद्यमा लेखिएका अर्थात् छन्दोबद्ध कविताहरू मात्र उत्कृष्ट कविता हुन्छन् भन्ने उनको विचार छ । उनले लेखेका सबै कवितात्मक कृतिहरू पद्यमा मात्र छन् । यो उनको कवि साहित्यकार हुनुको पहिचान हो ।

गद्य कवितालाई कविता मान्न तयार नहुने र कविता छन्दमै लेखिनुपर्छ भन्ने गौतम यस विषयमा धेरै पटक बहसमा पनि उत्रिएका छन् । तर्क पुरानै भए पनि छन्दका प्रबल समर्थक गौतम अचेलका कविता सुनेर अलमलमा पर्छु भन्छन् । छन्दप्रतिको यो मोहले गौतमभित्र साहित्यिक व्यक्तित्व तथा कवि व्यक्तित्व प्रबल रूपमा हुनुको पहिचान दिन्छ, तर साहित्यिक व्यक्तित्वलाई उनीभित्र रहेका इतिहासकार

र समाजसेवी व्यक्तित्वले ओभेलमा पारेका छन् ।

३.२.५ इतिहासकार व्यक्तित्व

टेकनाथ गौतम एक सफल इतिहासकार हुन । खस जातिको विवेचन, राप्ती अञ्चलको इतिहास, थारु जातिको इतिहासलगायतका पुस्तककार कृति र विभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर लेखहरूले इतिहासकार व्यक्तित्वको परिचय दिन सफल छन् । गौतमले विभिन्न स्थानहरूको स्थलगत भ्रमण गरी प्रमाणहरू जुटाई ऐतिहासिक कृतिहरू तयार पारेका छन् । उनको आफ्नो वंश परम्पराको चिनारी दिने गोतामे वंश परिचय प्रकाशित भएको छ । यो पनि उनको इतिहासकार व्यक्तित्वको परिचय दिने नमुना कृति हो ।

ऐतिहासिक विषयमा क्षेत्रीय भ्रमण गरी अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने व्यक्तित्व गौतममा छ । यस क्रममा उनले नेपाल तथा भारतका विभिन्न ठाउँको भ्रमण तथा अध्ययन गरेका छन् । उनको इतिहासकार व्यक्तित्व अत्यन्त सबल छ, जसले उनीभित्र रहेको साहित्यकार व्यक्तित्वलाई ओभेलमा पारेको छ ।

इतिहास टेकनाथ गौतमको रुचिको विषय पनि हो । इतिहाससम्बन्धी लेखन उनलाई अति मन पर्छ । त्यसैले उनले खसजातिको विषयमा, थारु जातिको विषयमा, राप्ती अञ्चलको विगतको चालचलन र रीतिस्थितिको बारेमा र यस्ता अन्य धेरै विषयमा धेरै खोजमूलक लेखहरू लेखेका छन्, जसको चर्चा टेकनाथ गौतमको कृतित्व खण्डमा गरिनेछ ।

३.२.६ संस्थापक व्यक्तित्व

समाजसेवी व्यक्तित्वसँगै जोडिएको टेकनाथ गौतमको अर्को व्यक्तित्व हो, संस्थापक व्यक्तित्व । समाजसेवाकै क्रममा टेकनाथ गौतमले विभिन्न सङ्घ, संस्था विद्यालय, पुस्तकालयजस्ता धेरै ठाउँहरूको संस्थापकको रूपमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

प.प.मा.वि. भरतपुर गौतमले अन्य व्यक्तिहरूसँग मिली स्थापना गरेको पहिलो संस्था हो । वि.सं. २००४ सालमा उनले यस मा.वि.को स्थापना गरेका हुन् । त्यस्तै

मा.वि. निगुवार, मा.वि. रतनपुर, जनता महाविद्यालय बिजौरीको स्थापनामा पनि उनको संलग्नता छ । वि.सं. २००८ सालमा उनले उद्घाटन गरेको जनता महाविद्यालय महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय र हाल नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयमा परिणत हुन पुगेको छ । जनता विद्यापीठमा रहेको पुस्तकालयको उद्घाटन पनि टेकनाथ गौतमले गरेका हुन् ।

टेकनाथ गौतम एक संस्थापक पनि हुन् । स्कूलहरु स्थापना गर्नुमा उनले उत्तिकै भूमिका निर्वाह गरेका छन् जति सञ्चालक समिति, संरक्षण समितिमा बसेर सहयोग गरेका छन् ।

हालै दाङमा सञ्चालन भइरहेको बी.एस्.सी कक्षा सञ्चालन हुनुमा पनि गौतमको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । आफूले गरेका सबै काममा सन्तुष्ट रहेका गौतमले संस्थापक व्यक्तित्व भएर आफूलाई सन्तुष्टि दिलाउने धेरै ठाउँ राखेका छन् ।

३.२.७ अनुवादक व्यक्तित्व

टेकनाथ गौतम एक सफल अनुवादक पनि हुन् । उनले संस्कृतका केही ग्रन्थलाई नेपालीमा तथा स्वलिखित नेपाली केही कृतिको अङ्ग्रेजीमा अनुवाद गरेर आफूभित्र रहेको अनुवादक व्यक्तित्वको पहिचान दिएका छन् ।

नेपाली भाषामा अनुवाद गरिएको श्रीमद्भगवद्गीता समश्लोकी नेपाली अनुवाद तथा दुर्गासप्तशती स्तोत्र समश्लोकी नेपाली अनुवाद उनका पद्यात्मक कृति हुन् । उनले संस्कृत भाषामा रहेका पद्यहरुको अनुवाद नेपालीमा पनि पद्यमा नै गरेका छन् । पद्यात्मक कृतिको अनुवाद पुनः पद्यमा नै गर्नुले उनी सफल अनुवादक हुनुको परिचय दिन्छ ।

त्यस्तै गौतम स्वयंमूले नेपाली भाषामा लेखेका कृतिहरु हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् र थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति लाई क्रमशः ज्वलमगच्छक बलम द्यममजच्छक बचभ तजभ ककभ व्वथबल च्छिष्यल र धजय बचभ तजभ त्जबचगकरु मा अनुवाद गरेका छन् । यसरी नेपालीमा आफूले तयार पारेका पुस्तकाकार कृतिलाई

अङ्ग्रेजीमा पनि पुस्तकाकार कृतिकै रूपमा अनुवाद गर्नु उनी सफल अनुवादक हुनुको ठोस उदाहरण हो ।

आफूले सक्दासम्म र सहयोगी पाएसम्म अरूलाई लेखाएर भए पनि कुनै न कुनै कृति प्रकाशित गरेका गौतमले आङ्गनो बूढ्यौली अवस्था भएपछि आफूले जानेका र कण्ठस्थ गरेका श्लोकको छाया अनुवाद गर्नु नै दिनचर्या बनाएका छन् । 'बसी बियाँलो' नामक अत्यन्त सानो कृति गौतमका यस्तै छाया अनुवाद गरिएका श्लोक समाविष्ट भएको कृति हो । यसमा आफू अनुवादक भएको परिचय दिँदै गौतम लेख्छन्-

म अठासी वर्ष पुगेको अन्धो, बहिरो र रुग्णावस्थाको बूढो हुँदा मैले लेख्ने, पढ्ने कुरा हरायो । दिन काट्नलाई याद आएका कुनै कुनै संस्कृत श्लोकहरुको नेपाली अनुवाद गरेको छु (२०६३ : संक्षिप्त भनाइ) ।

यसबाट पनि टेकनाथ गौतम एक अथक अनुवादक हुन् भन्ने प्रमाणित हुन्छ ।

३.२.८ बहुभाषी व्यक्तित्व

टेकनाथ गौतम धेरै भाषाका ज्ञाता व्यक्तित्व पनि हुन् । आफ्नो मातृभाषा नेपालीमा प्रशस्त कृति तथा लेखहरु लेखेका गौतम थारु समाज भित्रै हुर्के, बढे, खेले र पछि लेख्न थालेपछि उनीहरुकै इतिहासको बारेमा लेखे पनि । यसरी उनीहरूसँगै दिनहरु बिताएका गौतमलाई थारु भाषाको पनि राम्रो ज्ञान छ । बनारसमा पढ्न गएका कारणले गर्दा पनि उनलाई भाषाको राम्रो ज्ञान छ । सबै भाषा सिक्न मलाई दाजु शालिग्रामले नै प्रेरणा दिनु भएको हो भन्ने गौतमको अङ्ग्रेजीमा पनि उत्तिकै चासो छ । अङ्ग्रेजीमा त उनले पुस्तककार कृति र फुटकर लेखहरु नै लेखेका छन् ।

३.३ सारांश

इतिहास, अनुसन्धान, समाजसेवा र शिक्षाको प्रचार-प्रसारजस्ता महत्त्वपूर्ण विषयमा अति चासो राख्ने टेकनाथ गौतमको शारीरिक व्यक्तित्व सादगीसम्पन्न, दृढनिश्चयी र प्रभावशाली देखापर्दछ भने उनी एक अध्ययनशील, बौद्धिक र तार्किक व्यक्तित्व पनि हुन् । राजनीति, समाजसेवा, भ्रमण, अध्ययन-अनुसन्धान, धर्मदर्शन,

अनुवादजस्ता विषयमा आफ्नो कलम चलाएका गौतमको व्यक्तित्वलाई समाजसेवी, राजनीतिक, भ्रमणशील, अनुवादक, अनुसन्धाता, इतिहासकार, संस्थापक, संरक्षक साहित्यकारआदि विभिन्न कित्तामा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

चौथो परिच्छेद

टेकनाथ गौतमका कृतिहरुको अध्ययन

४.१ टेकनाथ गौतमका ऐतिहासिक कृतिहरुको अध्ययन

इतिहास टेकनाथ गौतमको रुचिको विषय हो । ऐतिहासिक विषयमा अध्ययन गरी तथ्यहरु प्रकाशमा ल्याउनु गौतमको सोखको विषय पनि हो । ऐतिहासिक विषयमा गौतमले थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति, रापती अँचलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरु जस्ता कृति प्रकाशित गरेका छन् । गौतमका ऐतिहासिक कृतिहरुको कृतिपरक अध्ययन यस प्रकार गर्न सकिन्छ :

४.१.१ थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति कृतिको अध्ययन

४.१.१.१ परिचय

थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति टेकनाथ गौतमले लेखेको कृति हो । थारु समाजकै बीचमा जन्मिएर हुर्के बढेका गौतमले थारु जातिको नामकरण, थारु जातिको रहनसहन, परम्परा आदि विषयलाई लिएर जातीय इतिहासको रूपमा यो कृति तयार पारेका छन् । नेपालको तराई प्रदेशमा रहेका थारुहरुको जातीय पहिचान बोकेको थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति थारु जाति स्वयं र त्यस जातिका विशेषताका बारेमा जानकारी राख्न चाहने जो सुकैका लागि पनि पठनीय कृति हो ।

४.१.१.२ प्रकाशन

थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति कृति २०४४ सालमा प्रकाशन भएको हो । लेखक गौतमका एकमात्र सन्तान सुशील गौतम प्रकाशक रहेको प्रस्तुत पुस्तकका जम्मा १००० प्रति प्रथम संस्करणका बेला प्रकाशित भएका हुन् ।

४.१.१.३ संरचना

थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति पुस्तकाकार कृति हो । यसमा लेखकले विषयवस्तुलाई जम्माजम्मी ३ भागमा बाँडेर प्रस्तुत गरेका छन् । यस क्रममा

प्रारम्भिक भाग, माध्यमिक भाग र आधुनिक भाग गरेर छुट्याइएको छ । विषयवस्तुको लागि उपयोग गरिएका जम्मा ७२ पृष्ठमध्ये प्रारम्भिक भाग १ पृष्ठदेखि ३० पृष्ठसम्म, माध्यमिक भाग ३१ पृष्ठदेखि ४५ पृष्ठसम्म र आधुनिक भाग ४६ पृष्ठदेखि ७२ पृष्ठसम्म रहेका छन् । विषयवस्तुका लागि उपयोग गरिएका ७२ पृष्ठ तथा जिल्दा, विषयसूची र भूमिकाका लागि खर्च भएका २४ पृष्ठ गरी जम्माजम्मी ९६ पृष्ठमा यो कृति संरचित छ ।

४.१.१.४ विषयवस्तु

थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति थारु जातिसम्बन्धी ऐतिहासिक तथ्यमा आधारित कृति हो । यस ऐतिहासिक कृतिको विषयवस्तु थारु इतिहास तथा उनीहरुको संस्कृति हो । थारु जातिको संस्कृति, परम्परा, थारु शब्दको नामकरण, उनीहरुका पिता पुर्खा आदि विषयको विस्तृत चर्चा गौतमले यस कृतिमा गरेका छन् । यसै सम्बन्धमा स्वामी प्रपन्नाचार्यले भनेका छन्-

पर्याप्त शोधखोज गर्नुका साथै लेखकले आफ्नो जीवन थारुहरुकै साथमा बिताउनु भएको छ । यस परिस्थितिमा पं. टेकनाथ भन्दा प्रामाणिक अध्ययन चिन्तन, मनन अब अरु कसले गर्न सक्छ ? (गौतम, २०५० : पृष्ठ - जिल्दा) ।

थारु जातिको इतिहास कृतिको विषयवस्तुलाई लेखकले प्रारम्भिक, माध्यमिक र आधुनिक भाग गरी तीन खण्डमा विभाजन गरेका छन् । यी सबै भागको चर्चा छुट्टाछुट्टै रूपमा यसप्रकार गरिन्छ-

४.१.१.४.१. प्रारम्भिक भाग

पृष्ठ १ देखि पृष्ठ ३० सम्म विस्तारित यस भागमा गौतमले थारु शब्दको उत्पत्ति, थारु जातिको बसोबास, यिनीहरुको सम्बन्ध, यिनीहरुका पूर्वज आदिको बारेमा चर्चा गरेका छन् । अन्तमा लेखकले थारु जातिको जातको बारेमा उल्लेख गर्दै यो जात विभिन्न जातिको सम्मिश्रणबाट बनेको हो भन्ने निष्कर्षमा पुगेका छन् ।

४.१.१.४.२. माध्यमिक भाग

पृष्ठ ३१ देखि पृष्ठ ४५ सम्ममा यो भाग विस्तारित छ । यस भागमा गढ कुमाउमा रहेको थारुबस्ती र राज्याधिकारलगायत पहाडी राज्यमा अधिकार गर्न खोज्दा पराजय भएको अवस्था, दाङ प्रवेश र चितवनसम्म पुग्नुजस्ता विषयमा चर्चा गरेका छन् । यसै भागको अन्त्यमा हाल थारुहरु कहाँ कहाँ छन् भन्ने विषयको उल्लेख गरेका छन् । उनका अनुसार हाल थारुहरु नेपाल र भारतमा गरी २० देखि २५ लाखसम्मको जनसंख्यामा विस्तारित भएर रहेका छन् । पूर्वी नेपालका पहाडी भागमा पनि अरू जातिको मिश्रणबाट भएका थारुहरुका सन्तान भएको कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् (गौतम, २०४४: पृष्ठ- ४३) ।

४.१.१.४.३.आधुनिक भाग

पृष्ठ ४६ देखि पृष्ठ ७२ सम्म विस्तारित आधुनिक भागमा गौतमले थारु जातिको भाषा, साहित्य, विचार, देवगण, थर, संस्कार, चाडबाड, बस्ती, स्वभाव, भोजन, भेषभुषा, कला र आर्थिक स्थिति आदि विषयको उल्लेख गरेका छन् । थारु जातिका उपर्युक्त विषयहरुको बारेमा यसभागमा यसरी चर्चा गरेका छन् ।

भाषा : थारु जातिमा बोलिने प्रायशः शब्दहरु संस्कृतभाषाका शब्दहरूसँग मिल्दाजुल्दा छन् । तर पनि थारुको भाषा स्थानीयभाषाबाट प्रभावित देखिन्छ । वस्तुतः थारु भाषामा स्थानीय भाषाको प्रभाव परेपनि गहिरिएर विचार गर्दा संस्कृतका तत्सम् र तद्भव शब्दहरुको बाहुल्य देखिन्छ, जस्तै :

संस्कृत	थारु	अर्थ
अंगण	अङ्ना	आँगन
पाकशाला	पक्सा	भान्छा
कुल्या	कुल्वा	कुलो
छाग	छेगरा	बाखो
खादति	खाइटा	खान्छ

यसरी थारुभाषामा प्रयोग गरिने प्रायशः शब्दहरु संस्कृत शब्दहरुसंग मिल्ने भएकाले थारु भाषा संस्कृतबाटै जन्मेको अपभ्रंश भाषा हो भन्न सकिन्छ भन्ने उनको ठहर छ (गौतम, २०४४ : पृष्ठ- ४६) ।

साहित्य : धेरै अमुद्रित र कम मात्र मुद्रित अवस्थामा रहेको थारु साहित्यमा पनि अपभ्रंश संस्कृतका शब्दहरु प्रशस्त छन् । प्राचीन अवस्थामा थारु भाषामा गीतहरु मात्र थिए र त्यतिखेरका गीतहरु अर्थमा भन्दा बढी लयमा ध्यान दिएर बनाइएको पाइन्छ । अब भने ती गीतको अर्थ जान्ने र लयमा ढालेर गाउन जान्नेहरु पनि पाइँदैनन् (गौतम, २०४४ : पृष्ठ- ४७) ।

दार्शनिक विचार : थारुहरुमा पनि हिन्दुपुराणका विचारहरुको प्रभाव देखिन्छ । पृथ्वीको उत्पत्तिसम्बन्धमा आगोको गोलाजस्तो पृथ्वीबाट उठेको धुँवा बादल बन्यो र त्यसबाट लामो समय पानी परेपछि पृथ्वी जलमय भयो । सबैतिर पानी जलमग्न भएको ठाउँमा गँड्यौलाले पातालबाट माटो ल्याएर पुरे र पृथ्वी मानिस बस्न र खेती गर्न योग्य भयो भन्ने विचार रहेको छ ।

त्यस्तै सृष्टिसम्बन्धमा सबैभन्दा थोरै समय गर्भमा रहने प्राणी पहिलो सृष्टि हो भन्ने विचार थारु जातिमा रहेको छ । उनका अनुसार अन्तिम सृष्टि वा अवतार गुरूबाबा जन्मे र पृथ्वीमा सबै प्रकारको व्यवस्था बाँधियो भन्ने रहेको छ (गौतम, २०४४ : पृष्ठ-४८) ।

गुरूवा र देवगण :

यस शीर्षकअनुसार थारुका दुई थरि गुरूवा हुन्छन् । एक थरी गुरूवाले गाउँको साझा पूजा आदि काम गर्छन् भने अर्का थरी घर गुरूवा हुन्छन् । त्यस्तै थारु जातिले अनेक थरी देवगणको पूजा गर्दछन् । घरभित्र, आँगनमा र गाउँदेखि केही परका समेत गरी भिन्न देवताको पूजा थारुहरु गर्दछन् (गौतम, २०४४ : पृष्ठ- ४९) ।

संस्कार तथा चालचलन :

असुरका संस्कार र आर्यका संस्कार मिल्दाजुल्दा भएको कुरा थारु जातिको इतिहासकै पहिलो भागमा गौतमले उल्लेख गरेका छन् । थारुहरूले पनि मुख्यतया चार संस्कार गर्दछन्: (१) जात कर्म (२) मुण्डन (मूडभ्वाज) (३) विवाह (भ्वाज) र अन्त्येष्टि (उद्धार) ।

थारु जातिका महिला पनि बच्चा जन्मेपछि नाल नखस्दासम्म अस्पृश्य मानिन्छन् । त्यसपछि नुवाइ धुवाइ गरेपछि सुत्केरी शुद्ध हुन्छन् । सुपामा (नाड्लोमा) चामल पैसा र त्यसमाथि शिशुलाई सुताई सूर्य देखाउन बाहिर लैजान्छन् । यस जातिमा नामकरणको कुनै विशेष दिन र नियम हुँदैन, आनिबानी, अवस्थालगायत देवताको नामबाट पनि शिशुको नामकरण गरिन्छ ।

त्यस्तै थारु जातिमा बीचमा सडक छोडी पूर्व पश्चिम लहरै घर बनाएर बस्ने चलन छ । साधारणतया थारुजातिहरू सोभा-साभा र मिलनसार एवं इमानदार स्वभावका हुन्छन् (गौतम, २०४४ : पृष्ठ- ५९) । आपसी भगडा आफैँ पञ्चायत गरी मिलाउने चलन उनीहरूको हुन्छ । नुन र पिरो बढी खाए पनि मसला, चिल्लो, अमिलो कम खाने बानी थारु जातिमा हुन्छ । जाँड र मासु सर्वोत्तम भोजन मान्ने उनीहरू सुङ्गुर, माछा, कुखुरा र मुसाको मासु पनि खान्छन् (गौतम, २०४४: पृष्ठ- ६०) । थारु जातिमा पहिले पनि आफैँ बुनेको कपडा लगाउने चलन थियो । थरुनीहरू सेतो गुन्यू, चोल्या, गत्या लाउँछन् । पुरुष थारुहरूमा लङ्गोट र कछाड लगाउने चलन थियो । अब भने त्यो चलन हराउन थालेको छ (गौतम, २०४४: पृष्ठ- ६१) । माटाका भाँडा बनाउने, काठ ताछ्ने गुन्द्री, मचिया, खटिया आदि बुन्ने कलासम्बन्धी काम पनि थारुहरू गर्दछन् । थारुजातिमा विभिन्न चाडबाडमा नाच्ने प्रचलन पनि छ । बडकी मार, छोड्की मारका लीला नाटकहरू पनि उनीहरू गर्दछन् (गौतम, २०४४: पृष्ठ- ६३) ।

यसरी टेकनाथ गौतमले थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति कृतिमा थारुको शब्दको उत्पत्ति, असुरहरूसँग उनीहरूको सामीप्यता, बसोबास, रहनसहन, चालचलनलगायत उनीहरूको आर्थिक स्थिति, भेषभुषा, भाषा, चाडपर्व आदिका बारेमा उल्लेख गरेका छन् । यसरी थारु जातिसँग जोडिएका यावत् पक्षहरूको प्रस्तुति यसमा भएको छ । यसको विषयवस्तु पनि यही नै हो ।

४.१.१.५ भाषाशैली

थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति नेपाली भाषामा लेखिएको एक इतिहासपरक कृति हो । यसमा थारु जातिको सम्बन्धमा फेला पर्ने ऐतिहासिक तथ्यहरू सरल भाषामा लेखकले प्रस्तुत गरेका छन् । इतिहास र संस्कृतिको अनुसन्धानका क्रममा उनले वैदिक संस्कृत र बौद्ध ग्रन्थ आदिबाट समेत शब्दहरू ग्रहण गरेका छन् । स्थरु, स्थुर, स्थेर शब्दहरू यसप्रकारका ग्रन्थका शब्दहरू हुन् । गौतमले हुँदा हुन्, हुँदो हो जस्ता क्रियाहरूलाई बिगारेर हुँदहुन्, हुँदहो बनाएका छन् । थारु जातिको इतिहास भएकाले थारु जातिमै प्रचलित धेरै शब्दहरूको प्रयोग पनि यहाँ पाउन सकिन्छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्द प्रयोग गरेर पनि गौतमले यसको विषयलाई सरल शैली तथा भाषामा प्रस्तुत गरेका छन् । यसको प्रस्तुति प्रबन्धात्मक शैलीमा गरिएको छ ।

४.१.१.६ निष्कर्ष

थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति सरल भाषामा लेखिएको प्रबन्धात्मक कृति हो । यस कृतिमा गौतमले थारूसँग सम्बन्धित विभिन्न तथ्यहरूलाई विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । थारु जातिको बारेमा विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान गरी लेखिएको यस कृतिबाट थारु शब्दको उत्पत्तिलगायत जातिको उत्पत्ति, अन्य जातिसँग समानता, उनीहरूको घुमन्तेपन, दाङमा थारु राज्य, उनीहरूको जमिनदारी, मौजा, बसोबास, रहनसहन, खानपान र भेषभुषा आदिको बारेमा प्रशस्त जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । यस जातिमाथि चासो राख्ने र उनीहरूको बारेमा जान्न चाहने जो कोहीका

लागि पनि यो कृति लाभप्रद हुने देखिन्छ। यसै सम्बन्धमा स्वामी प्रपन्नाचार्यको मन्तव्य छ-

थारु जाति नेपालको प्राचीन जातिमध्ये एक हो । थारुहरु भरतखण्ड, जम्बुद्वीप र आर्यावर्तका मूल निवासी पनि हुन् । दाङ निवासी पं. टेकनाथ गौतमले लेख्नुभएको थारु जातिको इतिहासमा पनि उपर्युक्त पक्षको पुष्टिमा पर्याप्त साध्य छन् । ... इतिहास नजान्ने र बुझेर बुझ्न पचाउनेहरुका लागि यो लेखिएको होइन । ...विवेचनीय दृष्टिले थारु जातिको यो इतिहास पठनीय, रमणीय र संग्रहणीय देखिन्छ । यस ग्रन्थको अध्ययन, चिन्तन मनन गरेका खण्डमा थारुका बारेमा मात्र नभएर अरु ऐतिहासिक विषयमा पनि पाठकहरुले प्रशस्त ज्ञान आर्जन गर्न सक्ने छन् (गौतम, २०५० : पृष्ठ - जिल्दा) ।

४.१.२ राप्ती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरु कृतिको अध्ययन

४.१.२.१ परिचय

राप्ती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरु राप्ती अञ्चलको ऐतिहासिक तथ्यको प्रस्तुति रहेको कृति हो । टेकनाथ गौतमले लेखेको यस कृतिले विगतमा राप्ती अञ्चलका विभिन्न जिल्लामा भएका राज्यहरु र तिनीहरुको गतिविधि, राप्ती अञ्चलमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातिहरु, तिनीहरुले बोल्ने भाषाका साथै त्यहाँको ऐतिहासिक तथ्यको अवलोकन गर्दछ । अन्तमा लेखकले आफूले दाङ जिल्लामा राजनीति गर्दा र समाजसेवा गर्दाका अनुभवहरु पनि यसमा समावेश गरेका छन् ।

४.१.२.२ प्रकाशन

टेकनाथ गौतम लिखित राप्ती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरु कृति वि.सं. २०५० सालमा प्रकाशित भएको हो । 'अजय प्रिन्टर्स कज्जाकपुरा वाराणसी' ले प्रकाशनमा ल्याएको यस कृतिका २००० प्रति प्रथम प्रकाशनका बेला छापिएका हुन् ।

४.१.२.३ संरचना

रापती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरू एक पुस्तकाकार कृति हो । जिल्दा र विषयसूचीका लागि १० पृष्ठ र विषयवस्तुको प्रस्तुतिका लागि खर्च गरिएका १२८ पृष्ठसमेत जम्माजम्मी १३८ पृष्ठमा यो कृतिको आकृति समेटिएको छ ।

कृतिभित्रको विषयवस्तुलाई २ खण्डमा विभाजन गरेर गौतमले यसमा प्रस्तुत गरेका छन् । 'रापती अञ्चलको इतिहास' खण्डमा विभिन्न स-साना उपशीर्षकहरू राख्दै क्रमशः विषयको प्रस्तुति उनले गरेका छन् भने '२००० सालपछिका केही संस्मरणहरू' शीर्षकमा आफ्ना अनुभवहरू संस्मरणात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । संस्मरणहरू प्रस्तुतिका क्रममा कृतिको बीचबीचमा विभिन्न तस्वीरहरू पनि समावेश गरिएको छ । रापती अञ्चलको इतिहास लेखनका क्रममा रापती अञ्चलको इतिहासलाई (८) आठवटा प्रकरणमा विभक्त गरी प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.१.२.४ विषयवस्तु

रापती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरू कृति ऐतिहासिक विषयमा केन्द्रित छ । रापती अञ्चलको ऐतिहासिक तथ्यको पुनरावलोकन गर्नु नै यस कृतिका कृतिकार गौतमको ध्येय हो । उनले रापती अञ्चलका विभिन्न जिल्लाहरूभित्र विगतमा खडा गरिएका स-साना राज्यहरू, तिनीहरूको वस्तुस्थिति, रापती अञ्चलमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजाति, त्यहाँका नदीनाला, चालचलन, रहनसहन, आदिको बारेमा यसमा उल्लेख गरेका छन् । रापती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरू भित्र प्रयुक्त विषयवस्तु र प्रकरणको चर्चा यसप्रकार गर्न सकिन्छः

पहिलो खण्ड :

पहिलो खण्ड 'रापती अञ्चलको इतिहास' मा जम्मा ८ वटा प्रकरण छन्ः

४.१.२.४.१. पहिलो प्रकरण : नाम र विभिन्न जातिहरु

नाम र विभिन्न जातिहरु शीर्षक राखी प्रथम प्रकरणमा राप्ती अञ्चलको नाम, यसको सीमा, भौगोलिक स्थिति, यहाँका बासिन्दा आदिको उल्लेख गरेका छन् । इरावती र शरावती दुई नदीका नामका आखिरी अक्षर मिलेर रावती र त्यसबाटै राप्ती नाम रहन गएको कुरा गौतम उल्लेख गर्दछन् । यस प्रकरणमा गौतमले यहाँका बासिन्दा र उनीहरुको चालचलन, रहनसहन र वस्तुस्थितिको पनि उल्लेख गरेका छन् ।

४.१.२.४.२. दोस्रो प्रकरण : ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि शीर्षकमा राप्ती अञ्चलमा बसोबास गर्ने मगर, खस, थारु र बाहुनहरुको आनीबानी, चालचलन, जन्तु जनावरबाट आफ्नो सुरक्षा, जातिव्यवस्था, खेती र पशुपालन, खानपान, वेशभूषा, व्यवसाय, आर्थिक व्यवहार, नापतौल, जमिनको नाप, समय निर्धारण, भारवहन, नदीतरण, वैदेशिक व्यापार, तीर्थयात्रा, शासन व्यवस्था, दासप्रथा, कर, युद्धाभ्यास, लडाइँ, संस्कार, औषधोपचार, खेलतमासा तथा मनोरञ्जन, नाच गान तथा वाद्यवादन, शिक्षा र धर्मवेद आदिका बारेमा लेखेका छन् ।

४.१.२.४.३. तेस्रो प्रकरण : इतिहास प्रवेश

तेस्रो प्रकरणमा गौतमले राप्ती अञ्चलको ऐतिहासिक वस्तुस्थिति लेखनको पृष्ठभूमि तयार पारेका छन् । यस प्रकरणमा कसरी भारतका कुनै कुनै राज्यबाट त्यहाँका राजाहरु नेपाल आइपुगे भन्ने कुराको उल्लेख गरेका छन् । राप्ती अञ्चलमा कसरी राज्यहरुको थालनी भयो भन्ने कुराको पृष्ठभूमि उनले यस प्रकरणमा बताएका छन् । भारतको कन्नौजबाट काशीदासका सन्तान एक कुमार गुगे मानसरोवर- सिंजा-दुल्लु-सुरखेत-श्रावस्ती हुँदै साकेत पुग्ने चल्तिको बाटो हुँदै सिंजा पुगेका थिए । तिनै कुमारका ठकुरीपट्टिका सन्तानले राप्ती अञ्चलमा पनि राज्य सुरुआत गरे भन्ने कुरा उनले यस प्रकरणमा उल्लेख गरेका छन् (२०५० : पृष्ठ - २०) ।

४.१.२.४.४. चौथो प्रकरण : रुकुम र त्यसभित्रका राज्य

यस प्रकरणमा गौतमले रुकुमकोट नाम किन र कसरी रह्यो ! त्यसभित्र कस्तो राज्य थियो ? भन्ने कुराको उल्लेख गरेका छन् । यस प्रकरणमा रुकुमकोटभित्र मुसिकोट, गजुल, खुङ्गी जस्ता राज्यहरू भएको कुरा प्रस्ट पारेका छन् (गौतम २०५०: पृष्ठ- ४०) । कुन राज्यमा कुन राजाले राज्य गरे, कति पुस्तासम्म कुन राजाका सन्तानले राज्य गरे भन्ने कुराको सविस्तार चर्चा यहाँ भएको छ ।

४.१.२.४.५. पाँचौँ प्रकरण: पीउठान र त्यसभित्रका राज्य

यस प्रकरणमा पीउठान नाम कसरी रह्यो ? यस राज्यभित्र कुन कुन राज्यहरू थिए ? कुन राज्यमा कुन कुन राजाले राज्य गरे र कुन राजाका सन्तानले कति पुस्तासम्म राज्य गरे ? भन्ने कुराको उल्लेख गरेका छन् । यस प्रकरणमा गौतमले पीउठान जिल्लाभित्र थुनी, ढाकाढाम, पाँजा खोला र रोल्पा राज्यहरू रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

४.१.२.४.६. छैटौँ प्रकरण : सल्यान र त्यसभित्रका राज्य

यस प्रकरणमा सल्यान जिल्लाको नामकरण कसरी भयो ? भन्ने तथ्यको उल्लेख गरेका छन् । यसमा सुरुमा सल्यानमा खसको राज्य र त्यसपछि डोटीबाट आएका सेनवंशी पुतलाको शासन रहेको कुरा उल्लेख छ । यस प्रकरणमा सल्यानभित्रका विभिन्न राज्यहरू, तुलसीपुरे र सल्यानीका बीचको शत्रुता आदिका बारेमा उल्लेख गरेका छन् । यसै प्रकरणमा सल्यानभित्र भालुवानीय राज्य रहेको कुरा पनि उल्लेख छ ।

४.१.२.४.७. सातौँ प्रकरण: दाङ र त्यसभित्रका राज्य

यस प्रकरणमा दाङको नामकरण, त्यसभित्रका देवपुरी र देउखुरी, सुकौराको गढी, लहलौरा आदिको उल्लेख गरेका छन् । यस राज्यभित्र कुन कुन राजाले राज्य गरे र कुन कुन राज्य थिए भन्ने प्रसङ्गमा दिल्ली, उदयपुर, तुलसीपुर या पटना राज्य, फालावाङ्ग राज्य रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

४.१.२.४.८. आठौं प्रकरण: दाङ १८४३ देखि २००० सम्म

यस प्रकरणमा दाङ जिल्लामा १८४३ देखि २००० सम्म सञ्चालन भएका विभिन्न गतिविधिको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

दोस्रो खण्ड :

यस खण्डमा टेकनाथ गौतमले आफ्नो जीवनयात्राका विभिन्न अनुभवहरू संस्मरणका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । आफ्नो विद्यार्थी जीवनपछिको राजनीतिक जीवन तथा सामाजिक जीवनका गतिविधिहरू उनले यसमा समावेश गरेका छन् । गौतम र उनका समाजसेवी साथीहरूको सक्रियतामा दाङ जिल्लामा स्कुल, विश्वविद्यालय स्थापना गर्दाको अनुभवहरू पनि यसमा संलग्न गरेका छन् ।

यसरी राप्ती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरू कृति ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित रहेर लेखिएको कृति बन्न पुगेको छ । यसमा गौतमले राप्ती अञ्चलमा रहेका रुकुम, प्युठान, सल्यान र दाङ जिल्लाका विगतका राज्यहरू, ती जिल्लाको नामकरण आदि तथ्यहरूलाई विषयवस्तु बनाएका छन् ।

४.१.२.५ भाषाशैली

राप्ती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरू कृति ऐतिहासिक विषयमा लेखिएको कृति भएकाले यसमा प्रायशः इतिहासमूलक शब्दहरू प्रयुक्त छन् । संस्मरण लेखनका क्रममा राजनैतिक तथा समाजसेवी जीवनका अनुभव उतारिएको छ । संस्मरणखण्डमा विद्वत् सम्मेलनसमेतको प्रसङ्ग आएकाले यहाँ क्लिष्ट बौद्धिक शब्दावलीहरू पनि प्रयुक्त छन् । यो कृतिमा लेख्य नेपाली गद्यको प्रयोग छ, र कतैकतै दाङको स्थानीय भाषिकाको समेत प्रभाव परेको छ । परम्परागत कुराको सङ्ग्रह गरी विभिन्न ऐतिहासिक शब्दहरूको प्रयोग भएपनि यसमा भाषा सरल छ । संस्कृतका विद्वान् गौतमले तत्सम शब्दहरूको पनि भरपूर प्रयोग गरेका छन् । इतिहास जहिले पनि वस्तुतथ्यमा आधारित हुन्छ । त्यसैले भाषिक सरलता यसमा अवश्यै छैन तर पनि सरल भाषाको प्रयोगका कारण कृति कठिन लाग्दैन ।

४.१.२.६ निष्कर्ष

रापती अञ्चलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरु टेकनाथ गौतमद्वारा लिखित एक ऐतिहासिक पुस्तकाकार कृति हो । वि.सं. २०५० सालमा प्रकाशित यस कृतिलाई गौतमले राप्ती अञ्चलको विगतका ऐतिहासिक तथ्यहरुमा विस्तारित गरेका छन् । राप्ती अञ्चलको इतिहास, यहाँका तत्कालीन बासिन्दाहरु, उनीहरुका गतिविधि, त्यहाँको चालचलन, रहनसहन आदिका बारेमा जानकारी चाहनेहरुका लागि यो कृति अत्यन्त उपयोगी देखिन्छ । दाङ जिल्लामा सम्पन्न भएको विद्वत् सम्मेलन, २००७ सालको प्रजातन्त्र प्राप्तिको लागि दाङमा सञ्चालित राजनीतिक गतिविधि आदिका बारेमा पनि प्रशस्त जानकारी दिन सक्ने यो पुस्तक इतिहासका पाठक तथा इतिहासमा चासो राख्ने जो सुकैका लागि पनि लाभदायी छ भन्न सकिन्छ ।

४.२ टेकनाथ गौतमका महिलासङ्ग सम्बन्धित कृतिहरुको अध्ययन

टेकनाथ गौतम सामाजिक उत्थानको भावना भएका लेखक हुन् । हाम्रो सामाजिक चालचलन, रीतिस्थिति र परम्परा तथा धर्म र शास्त्रीय अनर्थको भ्रमका कारण महिलाहरु पछाडि परिरहेका छन् भन्ने यथार्थलाई राम्रोसँग आत्मसात् गरेका गौतमले महिलाका विषयलाई लिएर पनि पुस्तकाकार कृतिहरु तयार पारेका छन् । पुनर्विवाह विमर्श, हिन्दु समाजमा मातृजाति जस्ता कृति उनका उक्त विषयमा प्रकाशित कृति हुन् । महिलासम्बन्धी विषयमा प्रकाशित यी कृतिको कृतिपरक अध्ययन यसप्रकार गरिन्छ ।

४.२.१ पुनर्विवाह विमर्श कृतिको अध्ययन

४.२.१.१ कृतिपरिचय

पुनर्विवाह विमर्श टेकनाथ गौतमले पुनर्विवाहका सम्बन्धमा अध्ययन गरी तयार पारेको अनुसन्धानात्मक कृति हो । यस कृतिलाई उत्तमकृष्ण मजगैयाँले अनुसन्धानात्मक निबन्ध ग्रन्थ भनेका छन् । नारी जातिको आदर र सम्मान हुने स्थानमा देवता पनि रमाउँछन् भन्ने सिद्धान्त बोकेको हिन्दुसमाजमा नारी जातिको पुनर्विवाह कतिको उपयुक्त छ भन्ने तथ्यलाई केलाउँदै विभिन्न ग्रन्थहरुको अध्ययन अनुसन्धान गरी आफ्नो निष्कर्ष गौतमले यसमा दिएका छन् । पुराना श्रुतिस्मृति र पुराण ग्रन्थहरुमा नारीका विषयमा के कस्ता मतहरु थिए र नारीका सम्बन्धमा कस्तो व्यवस्था थियो भन्ने कुराको विश्लेषण गर्दै गौतमले विधवाविवाहका प्रसङ्गमा ती ग्रन्थहरु कतिको स्पष्ट थिए भन्ने प्रश्नको उत्तर खोज्ने प्रयास गरेका छन् । गौतमले यस कृतिको लेखनका क्रममा भनेका छन्-

सन् १९९८ प्रयागमा आर्य समाजीहरुले मुसलमानसँग मिलेर विधवा र अलपत्र परेका महिलालाई बेच्छन् भन्ने कुरा सुनें । विक्रीकै लागि मन्दिरमा लुकाएर राखेका दुई महिलालाई चन्दा उठाएर घर पठायौं । ती विधवाका विलौना सुनेपछि धेरै संख्यामा गाउँघरमा हुने विधवाको बारेमा मलाई चिन्ता लागिरह्यो र विधवाको फेरि विवाह गर्नु हुँदैन ? गरिदिन के-के बाधा छन् ? के शास्त्रले निषेध गरेको छ ? आदि कुराको अध्ययन गर्ने उत्कट जिज्ञासा लाग्यो, धेरै अध्ययन मनन गरें र यो कृति तयार पारें (२०५५ : भूमिका) ।

४.२.१.२ प्रकाशन

टेकनाथ गौतमले लेखेको पुनर्विवाह विमर्श अनुसन्धानात्मक निबन्ध ग्रन्थ वि.सं. २०५५ सालमा प्रकाशित कृति हो । नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानले यस कृतिको प्रकाशन गरेको हो ।

४.२.१.३ संरचना

पुनर्विवाह विमर्श एक अनुसन्धानात्मक कृति हो । प्राक्कथन, प्रकाशकीय, विषयसूची, सन्दर्भग्रन्थ र शुद्धाशुद्धीका लागि १८ पृष्ठ तथा मुख्य विषयवस्तुका लागि १०२ पृष्ठ खर्च गरी जम्माजम्मी १२० पृष्ठमा यस कृतिको स्वरूप समेटिएको छ । गौतमले कृतिभिन्नका विषयवस्तुलाई विभिन्न १३ प्रकरणमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यी तेह्र प्रकरणमा विधवाको पुनः विवाहका सम्बन्धमा विभिन्न किसिमले शोधखोज गर्ने प्रयास उनको रहेको छ ।

४.२.१.४ विषयवस्तु

पुनर्विवाह विमर्श अनुसन्धानात्मक निबन्ध ग्रन्थ विधवाको पुनः विवाहका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी तयार पारिएको पुस्तककार कृति हो । यो कृति हिन्दुसमाजका परिप्रेक्ष्यमा विधवाविवाह के-कस्तो विषय हो ? विधवाहरुको फेरि विवाह गरिदिन हुन्छ या हुँदैन ? शास्त्रले विधवा विवाह साँच्चिकै निषेध गरेको छ त ? यही विषयमा नै यो निबन्ध ग्रन्थ केन्द्रित छ । उपर्युक्त विषयमा गौतमले विभिन्न किसिमले अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालेका छन् । यस क्रममा विषयवस्तुलाई जम्माजम्मी १३ वटा प्रकरणमा विभाजन गरी अध्ययन गरेका छन्, जुन यस प्रकार छन् :

१. पहिलो प्रकरण : समाजमा स्त्री जातिको स्थान र विधवाका रूपमा बस्ने प्रथाको सिर्जना
२. दोस्रो प्रकरण : पुनर्विवाहको आवश्यकता
३. तेस्रो प्रकरण : धर्म के हो ?
४. चौथो प्रकरण : पुनर्विवाह धर्मानुकूल छ ?
५. पाँचौँ प्रकरण : अनर्थ : खण्डन
६. छैटौँ प्रकरण : निषेधक भनिने वचन निषेधक होइनन्
७. सातौँ प्रकरण : कलिवर्ज्य भनिनेको अमान्यता
८. आठौँ प्रकरण : रजस्वलादि-विवाहभन्दा विधवा-विवाह उत्तम
९. नवौँ प्रकरण : विवाह गरिदिने अधिकारी को ?
१०. दसौँ प्रकरण : गोत्रनिर्णय

११. एघारौं प्रकरण : प्रथम-विवाहविधि नै पुनर्विवाह विधि

१२. बाहौं प्रकरण : सजातीयता

१३. तेह्रौं प्रकरण : उपसंहार

उक्त प्रत्येक प्रकरणमा सम्बन्धित विषयका एक एक लेखहरु र त्यो विषयमा आफूले विविध शास्त्रहरुको अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालेका छन् । गौतमको यस कृतिको मूल विषय विधवा विवाह वा पुनर्विवाह शास्त्र निषेधित हो कि होइन भन्ने हो । गौतमले यस विषयमा विचार गरी पुनर्विवाह शास्त्र निषेधित होइन भन्ने तर्कसम्मत निष्कर्ष निकालेका छन् ।

समाज स्त्री तथा पुरुष दुवैको सहयोगबाट निर्माण भएको हुन्छ । स्त्रीबिनाको पुरुष आधा मानिए पनि हाम्रो सामाजिक संरचनाले स्त्रीलाई अधीनमा रहन बाध्य तुल्याएको छ । पुरुषलाई उत्तमार्ध र स्त्रीलाई पुरुषकी पूरक ठानिन्छ । सामाजिक चालचलन अपरिचितको घरमा जानुपर्ने आदि कारणले पुरुषको अनुपातमा स्त्रीको बौद्धिक, सामाजिक, आर्थिक उत्थान हुँदैन ।

उत्तरवैदिक युगदेखि नै मानिसको मन मोक्ष साधनतर्फ आकृष्ट भयो र मान्छेले जीवनको मुख्य लक्ष्य मोक्ष प्राप्तिलाई नै मान्न थाल्यो । सामाजिक संरचनाले स्त्रीलाई बाहिरी काममा सामेल गराइदैनथ्यो । फलस्वरूप मोक्ष प्राप्तिका लागि गरिने संस्कार वेदादि अध्ययन, युद्ध-महायुद्ध आदि काममा पुरुष सक्रिय रहन थाले । यसैले गृहस्थीमा सरिक हुने पुरुषको सङ्ख्यामा कमी हुन थाल्यो र स्त्रीजातिको आधिक्य देखियो । त्यतिखेर पति मरेपछि सती जाने प्रचलन पनि थियो । बिस्तारै सती जानेमाथि कानुनी बन्देज लगाइयो, क्रमशः विधवा स्त्रीको संख्यामा वृद्धि हुन थाल्यो । विधुर भएकाहरुले पनि कुमारी केटी बिहे गर्ने गरे । यो शास्त्रीय नियम नभएर मान्छेले चलाएको चलन हो भन्ने गौतमको राय छ । यो समाजमा विधवा विवाह गर्न नपाउने र स्त्री विधवा बस्नु पर्ने व्यवस्था छ । यो वेदविदित होइन, न त यो सत्य युगदेखि नै चल्दै आएको व्यवस्था नै हो । यो परिस्थिति र पुरुष जातिको कमीले सिर्जना गरेको चलन हो । अहिले भने यसको मर्मलाई नबुझेर अनिवार्य धार्मिक नियम र पारिवारिक प्रतिष्ठा

ठानेर समाजले स्त्री जातिलाई पालन गर्न कर लगाएको छ (गौतम, २०५५ : पृष्ठ- ११) ।

दोस्रो प्रकरणमा पनि गौतमले विभिन्न ग्रन्थहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र चिन्तन मननबाट निष्कर्ष निकालेका छन् । जीवन यात्रामा सहायता, वासनाको तृप्ति, सन्तानोत्पादन, स्वास्थ्य आदि कारणले विधवाको पुनः विवाह हुनु आवश्यक छ । प्रायः मान्छेहरूमा गर्भमा छोरी छ भने त्यसको गर्भपतन गराउने चलन छ । यो चलन हटाउन आदि कारणबाट पनि विधवाको पुनः विवाह हुनु आवश्यक छ भन्ने गौतमको ठहर छ (गौतम, २०५५ : पृष्ठ- १८) ।

तेस्रो प्रकरणमा समाजलाई व्यवस्थित राखेर लोक-परलोक दुवै ठाउँमा सुख साधन गर्नु नै धर्मको उद्देश्य हो भन्ने सबै ग्रन्थहरूको निष्कर्ष हो । कुन कर्मले धर्मको क्षमता राख्दछ भन्ने कुरा वेदादिशास्त्रबाट मात्र ज्ञान हुन्छ । वेद विहित कर्म नै धर्म हो । धर्मको स्वरूप लोकस्थितिअनुसार फेरिन सक्छ भन्ने निष्कर्ष निस्कन्छ । त्यसैले आजको परिस्थिति, समय र आवश्यकताअनुसार विधवाहरूको पुनर्विवाह वेदादिशास्त्रसम्मत छ भन्ने निष्कर्ष गौतमले यस प्रकरणमा दिएका छन् (गौतम, २०५५: पृष्ठ- २०) ।

ब्रह्मचर्य पालन गरी नियमानुसार विधवा बसेमा या पतिसित सती गएमा पनि मुक्ति प्राप्त हुन्छ भनी कतै लेखिएको पाइँदैन । विधवा बस्न र सती जान प्रोत्साहित गर्ने वचन जति छन्, ती सबैले दुवैको फल स्वर्ग बताएका छन् । विधवा विवाह नरुचाउने वचनमा पनि पुनर्विवाह गर्ने स्त्री मुक्ति प्राप्त हुने अरू काम गरेपनि मुक्तिकी अधिकारिणी हुन्न भनी सूचित गरेको कहीं पाइएको छैन । अतः मान्नुपर्छ विधवा रहनु वा पुनर्विवाह गर्नुको कुनै सम्बन्ध छैन । यस लोकको सुख समृद्धिको कुरा गर्दा पनि सुखसमृद्धि प्राप्त हुने सम्झनेका लागि वैशेषिक सूत्रकार सूकार कर्णादका मतअनुसार पनि पुनर्विवाह धर्मानुकूल नै देखिन्छ । अतः श्रुतिस्मृतिले विधान गरेको, शिष्टहरूले गरेर आएको र गर्नेका आत्मालाई सन्तुष्टि हुने हुँदा र धर्मका अरू

परिभाषाअनुसार पनि अकर्तव्य नदेखिँदा गर्न चाहने विधवाले पुनर्विवाह गर्नु धर्मसम्मत नै ठहर्दछ (गौतम, २०५५ पृष्ठ- ३४) ।

पराशर स्मृतिमा पुनर्विवाहको विधान गरिएको छ तर यो कलियुगका लागि विधान गरिएको धर्म होइन भनी माधवाचार्यले खण्डन गरेका छन् । विभिन्न निराधार तर्कद्वारा पराशर आदिका वाक्यबाट पुनर्विवाहको विधान हुन सक्दैन भनी सिद्ध गर्ने प्रयास विद्वान्हरुबाट बेलाबलामा भइरहन्छ ।

पुनर्विवाह नरुचाउनेहरुले पुनर्विवाह विधानबारेका वास्तविक मतहरुको अर्थलाई बङ्ग्याएर, लुकाएर आफ्नो मत माथि पार्नलाई अनेक अर्थको अनर्थ कल्पना गरेर पुनर्विवाहलाई अकर्तव्य सिद्ध गर्ने प्रयास गरेका छन् । यसै सम्बन्धमा गौतमको निष्कर्ष छ : पराशरको पुनर्विवाह विधान कलियुगका लागि नभए वा त्यसको अर्कै अभिप्राय भए सबै विद्वान्हरु एउटै कुरामा अडिग हुनुपर्छ । प्रत्येकको अनेक तरिकाको अनर्थ हुनुहुँदैन । त्यसैले पुनर्विवाह चौथो प्रकरणमा जस्तै धर्मसम्मत नै ठहर्दछ (गौतम, २०५५: पृष्ठ- ५०) ।

छैटौँ प्रकरणमा गौतमले जुन पुनर्विवाहको लागि निषेधक वाक्य छन् भनेर अर्थको अनर्थ गरिन्छ, ती शास्त्रीयवचनहरु वास्तवमै पुनर्विवाहका निषेधक वचन होइनन् भन्ने तर्क प्रस्तुत गरेका छन् ।

निषिद्ध भनिने कुराहरु प्रत्येक पुराणदिहरुमा भिन्नाभिन्नै छन् र स्वयम् व्यासले पनि कलिधर्मको बारेमा 'म केही जान्दिनँ', मेरा पिताजी पराशरलाई नै सोध्नु पर्छ भनेका छन् । पुराणादिशास्त्रमा कलिवर्जित वा निषेधित भनिएका कुरा मान्य वा ग्राह्य ठहर्दैनन् भन्ने गौतमको राय छ । अन्य युगमा पुनर्विवाहको चलन भएकोले कलियुगमा पनि यो गर्न हुन्छ भन्ने राय गौतमले सातौँ प्रकरणमा दिएका छन् (गौतम, २०५५ : पृष्ठ-७८) ।

दाजुदिदीको विवाह हुनुभन्दा पहिले भाइबहिनीको विवाह र रजस्वला केटीको विवाह निन्दनीय मानिन्छन् । सगोत्रीय विवाह त्यसभन्दा पनि निन्दित छ । मावलीको

गोत्रमा विवाह गर्नुलाई पनि निन्दनीय मानिएको छ । यी चार विवाहको बारेमा भनिएभै पुनर्विवाह नगर्नु, यो निन्दनीय छ भन्ने वाक्य शास्त्रमा छैन । वास्तवमा विधिपूर्वक गर्ने हो भने समाजमा चलेका उल्लिखित विवाहभन्दा पुनर्विवाह उत्तम छ, भन्ने निष्कर्ष गौतमले आठौँ प्रकरणमा निकालेका छन् (गौतम, २०५५ : पृष्ठ-८२) ।

नवौँ प्रकरणमा पुनर्विवाह विधिपूर्वक बाबुले नै गरिदिँदा उपर्युक्त हुन्छ । बाबुपछि कन्यादान दिने जसको अधिकार हुन्छ, विधवामा पनि तिनैको अधिकार रहन्छ, भन्ने गौतमको निष्कर्ष छ (गौतम, २०५५ : पृष्ठ- ८५)

स्त्रीको श्राद्धतर्पणादिकर्म पति गोत्रबाट गर्ने चलन छ र त्यो मतको प्रतिकूल बाबुकै गोत्र भन्नुपर्छ भन्नेहरु पनि धेरै छन् । त्यसको औचित्य पनि धेरैले सिद्ध गरिसकेका छन् । त्यसैले पुनर्विवाहमा बाबुको गोत्र भन्नु हुँदैन कि भनेर शङ्का गर्नु पर्ने ठाउँ छैन । प्रथम विवाह जस्तै दोस्रो विवाहमा पनि बाबुकै गोत्रको उच्चारण गर्न सकिन्छ, भन्ने निष्कर्ष दसौँ प्रकरणमा रहेको छ (गौतम, २०५५ : पृष्ठ- ८९) ।

बाह्रौँ प्रकरणमा पुनर्विवाहित स्त्री सजातीय छ भने त्यस सजातीयबाट उत्पन्न सन्तान समान जातका हुन्छन् । भाट र अंश कुनै कुरामा पनि हीन हुँदैनन् भन्ने गौतमको निष्कर्ष छ (गौतम, २०५५ : पृष्ठ- १००) ।

तेह्रौँ प्रकरण सम्पूर्ण निबन्धग्रन्थको सार वा निचोड हो । अघिल्ला बाह्र प्रकरणमा प्रस्तुत गरेका विषयहरुको संक्षिप्त निष्कर्ष तेह्रौँ प्रकरणमा गौतमले गरेका छन् ।

विधिपूर्वक हुने विवाहमा कन्यादान दिने अवसरमा वरवधु दुवैको गोत्र उच्चारण गर्नु भन्ने शास्त्रीय विधान छ । पहिलो र विवाहमा त बाबुको गोत्रको उच्चारण गरिन्छ । शास्त्रीय सिद्धान्तअनुसार विद्याले र जन्मले गोत्र बन्दछ । एउटै कुलपतिबाट विद्या पढेका र एउटै ऋषिका सन्तान सगोत्री हुने शास्त्रीय प्रावधान छ । समान गोत्र प्रवरमा बिहा गर्न निषिद्ध भएकाले वरवधु एउटै गोत्र, प्रवरका नहोऊन् भन्ने उद्देश्यले विवाहका बेला गोत्रोच्चारण गर्ने विधान रहेको हो ।

यसरी समग्रमा भन्नु पर्दा पुनर्विवाह विमर्श कृतिको विषयवस्तु पुनः विवाहको सबै पक्षबाट अध्ययन विश्लेषण गर्नु हो । यसै विषयमा गौतमले गम्भीर अध्ययन यहाँ गरेका छन् ।

४.२.१.५ भाषाशैली

पुनर्विवाह विमर्श नेपाली भाषामा लेखिएको पुस्तकाकार कृति हो । यसमा टेकनाथ गौतमले निबन्धात्मक शैलीको उपयोग गरेका छन् । पुनः विवाह जस्तो सामाजिक विषयलाई नेपाली भाषाका माध्यमबाट लेख निबन्धात्मक शैलीमा यसको प्रस्तुति भएको छ । मुख्य विषयलाई विभिन्न प्रकरण र विभिन्न उपशीर्षकहरूमा विभक्त गरी सबै उपशीर्षकभित्र उठाएका विषयका एक एकवटा निबन्धहरू यसमा गौतमले तयार पारेका छन् ।

पुनर्विवाहका सम्बन्धमा भएका शास्त्रीय विधानहरूको अध्ययन भएकाले यहाँ पूज्या, गृहलक्ष्मी, उत्तमार्थ, यज्ञानुष्ठान, अभ्युदयसाधना, स्मृति आदि संस्कृत शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यसरी संस्कृत शब्दहरू तथा विभिन्न श्रुतिस्मृति र पुराण आदिका उदाहरणका रूपमा लिइएका श्लोकहरूबाहेक यस कृतिमा भाषा नेपाली तथा सरल र सरस छ । वाक्यहरू अलि लामा नै छन् र धेरै जसो संयुक्त वाक्यहरूले कृति तयार भएको छ ।

४.२.१.६ निष्कर्ष

पुनर्विवाह विमर्श टेकनाथ गौतमले लेखेको अनुसन्धानात्मक निबन्धग्रन्थ हो । वि.सं. २०५५ सालमा नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानबाट प्रकाशित यस पुस्तकाकार कृतिको विषयवस्तु सामाजिक समस्यासँग सम्बन्धित छ । पुनर्विवाह के साँच्चिकै शास्त्र निषेधित हो त ? भन्ने विषयमा विभिन्न श्रुति-स्मृति, पुराण आदि ग्रन्थहरूको अध्ययन गरी पुनर्विवाह शास्त्र निषेधित होइन भन्ने निष्कर्ष गौतमले यस कृतिमा निकालेका छन् ।

विधवाको समस्या भनेको सामाजिक समस्या हो र यो एक जटिल समस्या पनि हो । हाम्रो समाजमा विधवाहरूको उपस्थिति अत्यधिक सङ्ख्यामा बढिरहेको छ । विधवा विवाह शास्त्रले निषेध गरेको विषय होइन तापनि सामाजिक बन्देजका कारण अवैध कार्यहरू बढिरहेका छन् । व्यभिचारजस्ता कार्यबाट समाजलाई मुक्ति दिनका लागि पुनर्विवाह समाजले पनि सकार्णपछि भन्ने राय गौतमले यसमा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

शास्त्रमा पुनर्विवाहलाई व्यभिचार भनेर कतै पनि उल्लेख गरिएको छैन । सामाजिक हितका लागि पनि पुनर्विवाह आवश्यक छ । धर्मको उद्देश्य समाजलाई व्यवस्थित राख्दै लोक र परलोक दुवै सुधानु हो । पुनर्विवाह पनि धर्मानुकूल छ । प्रथम विवाह विधि नै पुनर्विवाह विधि हुन सक्छ र पुनर्विवाहपछि पनि सजातीयता नै कायम हुन्छ भन्ने गौतमको निष्कर्ष छ ।

भारतमा तिलक दाइजोको चलनबाट अनेक अनर्थ भइराखेका छन्, पुनर्विवाह पनि सामाजिक बहिष्कारका कारण जटिल समस्या बन्न सक्छ । भित्री दिलले वैधन्य पालन गर्न नचाहेर पनि घर-जायजेथाको लोभले या लोकलज्जाले विधवा बसेको देखाउँदै समाजमा व्यभिचार-दुराचार आदि फैलाएर लोकको दृष्टिमा निन्दनीय बनी इहलोक परलोक बिगार्ने हुनुभन्दा शास्त्रानुसारी सजातीय पुनर्विवाह गर्नु नै हितकर देखिन्छ भन्ने गौतमको निष्कर्ष छ ।

सामाजिक समस्याको गहन तथा शास्त्रीय अध्ययन गरी सकारात्मक निष्कर्ष निकालेर पाठकका सामु प्रस्तुत गरी गौतमले यस कृतिद्वारा समाजसेवामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

४.२.२ हिन्दु समाजमा मातृजाति कृतिको अध्ययन

४.२.२.१ परिचय

हिन्दु समाजमा मातृजाति टेकनाथ गौतमले हिन्दुसमाजको परिप्रेक्ष्यमा मातृजातिको मूल्याङ्कन गर्दै तयार पारेको पुस्तकाकार कृति हो । यसमा गौतमले हिन्दुसमाजमा मातृजातिको स्थान, मातृजातिको सम्मान, सृष्टिकर्ता प्रकृति मातृजातिको विशेषता, मातृजातिको समस्या र समाधान आदि कुराहरुको निबन्धात्मक प्रस्तुति गरेका छन् । समाजमा चेलीबेटी बेचबिखन तीव्र भएका बेला त्यसका निराकरणका उपायसमेत बताउँदै गौतमले कृति तयार पारेको कुरा कृतिकै मन्तव्यमा राधिकादेवीले उल्लेख गरेकी छन्-

चेलीबेटी बेचबिखन अति बढेकाले सो दुष्कार्यलाई रोक्नका निम्ति त्यसको मूलकारण पत्ता लगाई तिनको सधैंका लागि निराकरण गर्ने उद्देश्यले यो पुस्तक लेखिएको छ (राधिकादेवी साहित्याचार्य, २०४९ : पृष्ठ- 'क')।

४.२.२.२ प्रकाशन

हिन्दु समाजमा मातृजाति २०५९ साल ज्येष्ठमा प्रकाशित कृति हो । जिल्ला विकास समिति दाङद्वारा प्रकाशित यस पुस्तकका ५०० प्रति प्रथम संस्करणमा प्रकाशित गरिएका हुन् ।

४.२.२.३ संरचना

हिन्दु समाजमा मातृजाति एक लघु आकारको पुस्तकाकार कृति हो । मुख्य विषयलाई विभिन्न उपशीर्षकमा विभक्त गरी निबन्धात्मक रूपमा तयार पारिएको यस कृतिको आकृति जम्मा ६४ पृष्ठमा परिपूर्ण भएको छ । जिल्दा र भूमिका खण्डका लागि ६ पृष्ठ तथा मुख्य विषयवस्तुको प्रस्तुतिका लागि ५२ पृष्ठ यस कृतिको प्रस्तुतिमा उपयोग गरिएका छन् । गौतमले हिन्दुसमाजमा मातृजाति यस मुख्य शीर्षकको प्रस्तुति हिन्दुसमाजमा विशिष्ट मातृजाति, मातृजातिको सम्मान र सुरक्षा, मातृजातिको समस्या, समस्याका समाधान आदि शीर्षकहरुमा गरेका छन् ।

४.२.२.४ विषयवस्तु

हिन्दु समाजमा मातृजाति कृतिको विषयवस्तु हिन्दुसमाजका परिप्रेक्ष्यमा मातृजातिको अवस्था, स्थान, समस्या र समाधान नै हुन् । हिन्दुसमाजकी मातृजातिका समस्याहरु र समाजमा अत्यन्त तीव्र रूपमा बढ्दै गएको महिला बेचबिखनजस्तो जघन्य अपराधिक क्रियाकलापको चर्चासमेत गौतमले यस कृतिमा गरेका छन् । महिला बेचबिखनजस्तो अपराधिक कार्य रोक्न अपनाउन सकिने उपाय पनि गौतमले यस कृतिमा उल्लेख गरेका छन् । कृतिभित्र समेटिएको विषयवस्तुलाई संक्षेपमा यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ :

सर्वप्रथम गौतमले मुख्य शीर्षकलाई नै उपशीर्षकको रूपमा लिँदै हिन्दुसमाजमा विशिष्ट मातृजाति भन्ने शीर्षक राखी हिन्दुसमाजको परिप्रेक्ष्यमा मातृजातिको विशेषताको पहिचान गरेका छन् । यसमा उनले सृष्टिका क्रममा प्रकृतिलाई मुख्य तथ्य उल्लेख गरेका छन् । यो तथ्य हिन्दुग्रन्थ श्रुतिस्मृति, पुराण, दर्शन र इतिहास सबैले सकारेका छन् र मातृजाति पनि प्रकृतिकै रूप हो भन्ने उनको विचार छ । त्यसैले हिन्दुसमाजका परिप्रेक्ष्यमा मातृजातिको विशेष स्थान छ भन्ने कुरा उनले यस शीर्षकमा स्पष्ट पारेका छन् (२०५९ : पृष्ठ- १२) । हिन्दु समाजमा अनेकौं विशिष्ट महिलाहरु छन्, जो आफ्नै बल, बुद्धि र विवेकले विश्वमै विशिष्ट पहिचान बोकेर अमर बनेका छन् । ती विशिष्ट महिलाहरुबाट आजको हिन्दुसमाजका नारीले पनि धेरै प्रेरणा र प्रभाव लिनुपर्ने तथ्यतर्फ यस शीर्षकमा सङ्केत गरिएको छ । नारी जातिको परम्परा र विशेषता अन्य समाजका अनुपातमा हिन्दुसमाजमा विशिष्ट छ । यस्तो अवस्थामा अन्य समाजको अनुसरण गरी हाम्रो समाजलाई होच्याउने प्रवृत्ति ठीक होइन भन्ने विचार पनि गौतमले यस शीर्षकमा स्पष्ट पारेका छन् । विगतका मातृजातिले उँचो पारेको परम्पराको अनुशरण गरी आजका दिदी-बहिनी र आमाहरु श्रेष्ठ एवं विशिष्ट बन्नु भन्ने शुभेच्छा गौतमले यसमा व्यक्त गरेका छन् । (२०५९ : पृष्ठ- २२) ।

मातृजातिको सम्मान र सुरक्षा शीर्षकमा गौतमले विगतको हिन्दुसमाजमा बाबुको घर होस् वा पुरुषको घर होस् दुवैतिर मातृजातिको उच्च सम्मान गर्ने परम्परा

रहेको बताएका छन् । आदिकालमा विद्या अध्ययन गरी बाबुकै घरमा बस्ने र दुलही भई पतिघरमा जाने दुई थरी महिला हुन्थे । अभै पनि पत्नी अर्थात् नारीलाई पुरुषका पूरक मानिन्छ, भने विवाह नहुन्जेल पुरुष आधा मानिन्छन् । त्यसैले मातृजातिको सबैतिरबाट सम्मान र सुरक्षा हुनुपर्दछ भन्ने उनको धारणा छ । मातृजाति पनि आङ्गनो सम्मान रक्षार्थ स्वतन्त्र बस्नुपर्छ, भन्ने कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् । यस उपशीर्षकमा पत्नी घरकी लक्ष्मी हुन्, पत्नी पतिका आँखालाई आनन्द दिने र जीवनको उज्यालो दिने प्रोत्साहक र प्रेरणामूर्ति हुन् भनिएको छ । पतिको अनन्य प्रेम नै पत्नीका लागि ठूलो सम्मान भएको कुरा गौतमले यहाँ उल्लेख गरेका छन् (२०५९ : पृष्ठ-२८) ।

त्यस्तै हाम्रा दर्शन र ग्रन्थहरुमा अर्काकी स्त्रीको कुरा कसैले गर्न लाग्दा लाटो र बहिरोजस्तो भई जसले परस्त्रीलाई आमा मान्दछ, त्यो नै आँखा भएको पुरुष हो भनिएको छ । स्त्रीको सम्मान र आदर हुने घरमा देवता पनि रमाउँछन् र स्त्रीको उचित इज्जत गर्न नजान्ने घरलाई देवताले सराफ्छन् भनिएको छ, भन्ने कुरा पनि गौतमले यहाँ उल्लेख गरेका छन् । हिन्दुहरुले मातृजातिलाई घरकी लक्ष्मी, पुरुषकी प्रेरणामूर्ति मानेर सम्मान गर्दै आएको छ, जस्ता कुराहरु यस शीर्षकमा पाउन सकिन्छ । हिन्दु समाजमा मातृजातिको उच्च स्थान र सम्मानको परम्परा हुँदाहुँदै पनि उनीहरुलाई हेला गरिन्छ, भन्ने जुन भ्रम फैलाइएको छ, त्यस्तो भ्रम फैलाउनेहरुलाई भगवान्ले सद्वुद्धि दिऊन् भन्ने प्रार्थना पनि गौतमले यस शीर्षकको अन्तिम चरणमा गरेका छन् ।

‘मातृजातिको समस्या’ यस कृतिको विषयवस्तुअन्तर्गतकै अर्को शीर्षक हो । यस शीर्षकमा गौतमले अनेक स्त्रीका अनेक समस्या भए पनि समग्रमा सबैका साझा समस्या भनेका दुईवटा मात्र छन् र ती स्त्रीजातिलाई जोडा पुऱ्याउने र जीविका दिलाउने हुन् भनेका छन् । बराबर मात्रामा स्त्री पुरुष दुवैथरीको जन्म भएपनि स्त्रीको सङ्ख्या बढी देखिन आउँछ । यसरी विभिन्न कारणवश समाजमा महिला बेचबिखनको क्रम अत्यन्त बढेको तथ्य गौतमले यस शीर्षकअन्तर्गत चर्चा गरेका छन् ।

‘समस्याको समाधान’ शीर्षकमा गौतमले जोडा पुऱ्याउने र रोजगारी दिने महिलासम्बन्धी ज्वलन्त समस्याको समाधानको उपाय पनि भएको तथ्य प्रस्तुत गरेका छन् । जोडा नपुग्ने आदिकालदेखिको समस्या भएको बताउँदै गौतमले आदिकालदेखि यो समस्या समाधान गर्न गरिएको उपाय अहिले पनि गर्न सकिने बताएका छन् ।

यसरी हिन्दुसमाजमा मातृजाति कृति नारी समस्याको उजागर गर्ने सामाजिक विषयवस्तु भएको कृति हो । यसको मुख्य विषयवस्तुलाई लेखक गौतमले विभिन्न चार वटा उपशीर्षकमा विभाजित गरेर प्रस्तुत गरेका छन् । हिन्दु समाजमा मातृजाति निबन्धात्मक रूपमा विषयवस्तुको अत्यन्त सटिक प्रस्तुति भएको कृति हो ।

४.२.२.५ भाषाशैली

हिन्दु समाजमा मातृजाति नेपाली भाषामा लेखिएको कृति हो । लेखनिबन्धात्मक शैलीमा यस कृतिको विषयवस्तुको प्रस्तुति लेखक गौतमले गरेका छन् । यस कृतिमा गौतमले अत्यन्त सरल, सहज र बोधगम्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् । पदावली र वाक्यहरु सरल किसिमले प्रस्तुत गर्ने आङ्गनो विशेष शैलीको सदुपयोग गौतमले यो कृति लेखनका क्रममा पनि गरेका छन् ।

४.२.२.६ निष्कर्ष

हिन्दु समाजमा मातृजाति टेकनाथ गौतमद्वारा लिखित सरल र लघु आकारको कृति हो । हिन्दुसमाजका परिप्रेक्ष्यमा नारीजातिको सम्बन्धमा फैलाइएको भ्रम, हिन्दुपरम्परामा नारीलाई दिइएको उच्च सम्मान र स्थान, उनीहरुका मुख्य समस्या र समाधानको उपायलाई निबन्धात्मक पारामा छोटो रूपमा प्रस्तुत गरिएको यो कृति सामाजिक समस्यामा आधारित कृति हो । हिन्दुसमाजमा नारीका जुन रूपलाई पनि उच्च सम्मान प्रदान गरिएको छ । मातृशक्तिले आफ्नो विवेक र बुद्धिले अमरत्व प्राप्त गरेका धेरै उदाहरण छन् । त्यही परम्परालाई कायम गर्दै आत्मसम्मानका साथ स्वतन्त्रतापूर्वक अहिलेका नारीले पनि बाँच्न पाउनुपर्छ र बाँच्न सक्नुपर्छ भन्ने निष्कर्ष गौतमको यस कृतिबाट निकाल्न सकिन्छ ।

४.३ टेकनाथ गौतमका सामाजिक समसामयिक विषयका कृतिको अध्ययन

टेकनाथ गौतम समाजसेवी व्यक्तित्वका रूपमा प्रख्यात छन् । यसैले सामाजिक विषयमा पनि गौतमले केही पुस्तकाकार कृति तयार गरेका छन् । हाम्रो धर्म र धन लुटाइदैंछ बचाउ“ँ, विचारणीय कुराहरु, दाडलाई बचाउ“ँ कृतिहरु गौतमका समसामयिक-सामाजिक विषयमा लेखिएका कृति हुन् । यी कृतिहरुको अध्ययन यसप्रकार गर्न सकिन्छ :

४.३.१ हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैंछ बचाउ“ँ कृतिको अध्ययन

४.३.१.१ कृति परिचय

हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैंछ बचाउ“ँ टेकनाथ गौतमले लेखेको कृति हो जुन अत्यन्त छोटो आकारको छ । प्राकृतिक वनसम्पदा, नदीनाला, जडीबुटी, पशुपंक्षी आदि दिनप्रतिदिन हाम्रो देशबाट नासिँदै गएका छन्, देशको भविष्यका कर्णधार विद्यार्थीहरुमा नैतिकता र सदाचारको हास हुँदै आएको छ, धर्म, संस्कृति, परम्परा, रीतिरिवाजजस्ता मौलिक पहिचानहरु हराउँदै गएका छन् र भ्रष्टाचार, अन्याय, अत्याचार एवं घुसतन्त्रको अतिव्याप्तिले देशको आत्मसम्मानमा आँच आइरहेको छ । यो वास्तविकताको उजागर हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैंछ बचाउ“ँ कृतिमार्फत् टेकनाथ गौतमले गरेका छन् । उपर्युक्त विभिन्न स्थितिबाट मुक्तिको खोजीतर्फ लाग्न पनि उनले यहाँ सबैको ध्यान आकृष्ट गरेका छन् ।

४.३.१.२ प्रकाशन

हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैंछ बचाउ“ँ वि.सं. २०५३ पुस २७ गते प्रकाशित कृति हो । प्रस्तुत कृतिका प्रकाशक काटेकोहल गौतम नगर निवासी लेखक स्वयं टेकनाथ गौतम नै हुन् ।

४.३.१.३ संरचना

वि.सं. २०५३ सालमा लेखक टेकनाथ गौतमले नै प्रकाशनमा ल्याएको कृति हाम्रो धर्म र धन लुटाइँदैछ बचाऊँ अत्यन्त छोटो आकार भएको कृति हो । आवरण पृष्ठ ४ र भूमिका खण्डका लागि खर्चिएका ४ पृष्ठबाहेक जम्मा ३० पृष्ठमा यो कृति समेटिएको छ । यसरी सबै गरी ३८ पृष्ठमा यो कृतिलाई समापन गरिएको छ । कृतिभित्र विषयवस्तुको आरम्भमा निबन्धात्मक पारामा मठमन्दिर र तीर्थस्थलहरुको अचल सम्पत्ति र जग्गा जमिनको बारेमा उल्लेख गर्दै मध्यभागमा आइपुग्दा नेपालमा ५३ सालमा लागू गरिएको भूमिसुधार र मोही दिने चलनको प्रसङ्ग ल्याइएको छ । यस प्रसङ्गमा विभिन्न २३ वटा तथ्यको उठान गरी त्यो तथ्यको छोटो-छोटो रूपमा व्याख्या गौतमले गरेका छन् ।

४.३.१.४ विषयवस्तु

हाम्रो धर्म र धन लुटाइँदैछ बचाऊँ“ टेकनाथ गौतमद्वारा लिखित एक निबन्धात्मक लघु आकारको कृति हो । आफ्नो जीवनको अलिकति भाग न्यायसम्बन्धी लेखापढीतर्फ पनि लगानी गरेका गौतमले प्राकृतिक सम्पदाको असंरक्षण, शैक्षिक संस्थाको आङ्गनो जिम्मेवारीप्रतिको बेवास्ता, नेताहरुको अविवेकीपन आदिका कारणले देशको आत्मसम्मानमा आँच आइरहेको विषयवस्तुका साथमा श्री ५ को सरकारले २०५३ सालमा पास गरेको जग्गाधनीको आधा जग्गा मोहीलाई दिने ऐनको अव्यवहारिक पक्षको उल्लेख नै यस कृतिको विषयवस्तु बनाएका छन् । उद्योगधन्दाको नाममा सयकडौं विद्या जमिनमा पनि अधिकार राख्न पाउने र अन्य व्यक्तिहरुको १-१ विघा जग्गा भए पनि आधा मोहीलाई दिने अव्यावहारिक ऐन लागू गरिएको सन्दर्भमा त्यसविरुद्ध आवाज बुलन्द गर्ने काम गौतमले यस कृतिमा गरेका छन् । गौतमले निम्न विषयहरुको प्रसङ्ग यस कृतिमा उठाएका छन् :

१. भारतमा राजाहरुलाई क्षतिपूर्ति मिलेको थियो ।
२. कमाराकमारीको पूरा मूल्य प्रदान गरिएको हो ।
३. नेपालमा पनि जमिनको क्षतिपूर्ति दिने परम्परा छ ।

४. जग्गा सितै खोसेर चुनाउ जित्ने प्रयास गरिंदै छ ।
५. फेरि मोही लाग्ने छैनन् भन्नु आँखामा छारो हाल्नु हो ।
६. प्रजातन्त्रमा अल्पमतको पनि कदर र संरक्षण हुन्छ ।
७. मौलिक हक हनन् गर्ने अधिकार कहिल्यै, कसैलाई दिनुहुन्न ।
८. सम्पत्तिको सुरक्षा नभए देश टाट पल्टिन्छ ।
९. यो सार्वजनिक हितको कुरा होइन ।
१०. कामदारलाई हटाउन नपाइने नियमले तिनलाई स्वामी बनाउन्न ।
११. जग्गावालाको त्यागको कुनै मूल्य छैन ।
१२. भ्रष्टाचार गरेर राष्ट्रलाई ऋणमा डुबाइंदै छ ।
१३. धनमात्र होइन, सर्वस्व लुटियो र लुटाइंदै छ ।
१४. जग्गा बाँड्नुभन्दा पहिले धेरै हुनेको सम्पत्ति बाँडौं ।
१५. जग्गावाल र सामन्त शोषक होइनन्, सामन्त र शोषकत भ्रष्टाचारी तस्कर सांसद हुन् ।
१६. दाडका जग्गावाल उपर अतिरिक्त अन्याय भएको छ ।
१७. एउटै जग्गामा अनेक मोही र थोरै जग्गा हुने जग्गा धनीको मोही, धेरै जग्गावाल बनाइएका छन् ।
१८. सबै मोही गरिब र सबै जग्गा धनी सम्पन्न छैनन् ।
१९. जग्गा धनी प्रतिगामी होइनन्, भ्रष्टाचारी र विद्यार्थीलाई सहयोग पुऱ्याउने देशद्रोही हुन् ।
२०. आफ्नो जमिन कसैले बाँडेर देखाउँछ भने त्यसको अनुशरण जग्गा धनीले पनि गर्नेछन् ।
२१. हितैषी हौं भन्नेले गरिबको आदत सुधार्नुपर्छ, जमिन दिलाएर मात्र हित हुँदैन ।
२२. जमिनमा जोत्नेको अधिकार गराउनलाई पूरा मूल्य दिनुपर्छ, यसका लागि दसवर्ष अरू पर्खनु पर्छ ।

२३. आधा दिने कानून बने पनि नमानौं, विरोध गरौं ।

यसरी गौतमले यस कृतिमा उपर्युक्त विभिन्न शीर्षकअन्तर्गत रही तात्कालिक समयमा देशमा व्याप्त विभिन्न असामञ्जस्यताको उजागर गरेका छन् । जुन समयमा भ्रष्टाचार र अनियमितता फैलिएको थियो भने अर्कोतिर विभिन्न ऐन नियम पारित गरिँदै थिए । त्यतिखेर लेखिएको उक्त कृतिमा गौतमले भ्रष्टाचार गरेर राष्ट्रलाई ऋणमा नडुबाउन आग्रह गर्दै लेखेका छन्-

सत्तामा पुगेकाले १४, १५ मन्त्रीबाट काम चल्नेमा केवल आफ्नो सत्ता बचाउनका लागि ४७/४८ जना मन्त्रीको बगाल तिनका पि.ए., निजी सचिव, मोटर, आवास, मन्त्रालय, सचिव, डाइरेक्टर आदि कर्मचारी थपेर राष्ट्रको अपरिमित धन अनावश्यक बहाइराखेका छन् । ... बेरुजु र पेस्कीका नाममा माथिल्ला तहका कर्मचारी र नेताहरूले हडप गरेको २०/२२ अरबको रकम असुल गरिन्न (गौतम, २०५३ : पृष्ठ- १८) ।

त्यस्तै देशबाट सर्वस्व लुटिएको तथ्य पनि यस कृतिको विषयवस्तुका रूपमा आएको छ :

असहाय र अझ दुःखको कुरा के भयो भने जसरी बाग्मतीको पानी पिउन र छुन नहुने भएको छ, त्यसैगरी नेता हौं भन्नेका प्रभावमा परेर तिनको अनुकरणले सबै जसो नेपाली चरित्र भ्रष्ट, कर्तव्यहीन र गन्हाउने भए । न कसैमा कर्तव्य पालनको भावना रह्यो, न समाज या सरकारको डर र लोक लाज नै... नेताहरूले गर्दा समाज र राष्ट्र भासिँदैछ, पराइहरूका अगाडि राष्ट्र उपहासको पात्र भइसक्यो (गौतम, २०५३ : पृष्ठ- २७) ।

त्यसैगरी वि.सं. २०५३ मा पास गरेको भूमिसुधारसम्बन्धी ऐनप्रति कटाक्ष गर्दै जग्गा बाँड्नुभन्दा पहिले धेरै हुनेको सम्पत्ति बाँडौं भन्ने शीर्षकमा उनी लेख्छन्-

जग्गावालाले सरकारले गरेको निर्णय मान्नेपर्छ भन्ने हो भने गुठी जग्गाबाट आएको रकम फिर्ता गरी गुठ जग्गामा मठ मन्दिरको अधिकार यथावत् राखौं ।

त्यसपछि सयकडौं विद्या जमिन राख्नेबाट २८ विद्यासम्बन्धी जमिन लिएर वितरण गरौं । पेस्की र बेरुजुका नाममा अरबौं रकम हडप गर्न लागेकाबाट सो रकम असुल गरौं । मन्त्रीहरूको बगाल घटाएर १४/१५ सङ्ख्यामा सीमित राखौं । विदेशमा पठाइने प्रतिनिधि भनिने जन्तीको सङ्ख्या घटाउन लागौं । सांसदहरूले भन्सार नतिरी मोटरको व्यापार गर्न २०५३/८/२१ मा विमर्श पत्रिकाले देखाएको राष्ट्रको धनको ब्रह्मलुट गर्न बन्द गरौं । सांसदहरूको पेन्सन खारेज गरौं । अनि रातारात करोडपति हुनेको अबैध सम्पत्तिको राष्ट्रियकरण गरौं । त्यसपछि सबैको वैयक्तिक सम्पत्तिको हदबन्दी गर्ने निर्णय गरौं । सो निर्णयअनुसार बढी भएको सम्पत्ति बाँड्ने शुभारम्भ जग्गावालले गर्छौं । होइन भने एकातर्फ असीमित अबैध सम्पत्ति थुपार्ने छुट, अर्कोतिर सीमित वैध सम्पत्ति जमिनको लुट । यस्तो असमानता कसैलाई मान्य हुँदैन (गौतम, २०५३ : पृष्ठ-२१) ।

समग्रमा भन्नुपर्दा हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैछ बचाउ“न नामक कृतिमा टेकनाथ गौतमले वि.सं. २०४७ सालको प्रजातन्त्रको पुनर्प्राप्तिपछि देशमा बढ्न थालेको अन्यौलको स्थितिको यथार्थ उल्लेख गर्दै ऐन, नियम र कानूनहरू सबै जनताहरूमा समान रूपले लागू हुनुपर्ने कुराको अभिव्यक्ति गरेका छन् । तत्कालीन समयमा देशमा व्याप्त अन्यौलको स्थिति नै यस कृतिको मुख्य विषयवस्तु हो ।

४.३.१.५ भाषाशैली

हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैछ बचाउ“न कृति अत्यन्त सरल भाषामा लेखिएको छ । यस कृतिमा गौतमले मठ, स्वार्थान्ध, भूसम्पति, विधर्मी, कार्यान्वयन, सुप्रबन्ध जस्ता प्रशस्त तत्सम शब्दहरू प्रयोग गरेका छन् । त्यस्तै तद्भव शब्दहरूको प्रयोग त स्वभावतः भएको छ नै । त्यस बाहेक शेयरहोल्डर, हिटलर, गोवेल्स, बैंक व्यालेन्स जस्ता आगन्तुक शब्दहरू पनि उनले प्रयोग गरेका छन् । ‘राम नामकी लुट है लुटसके तो जो जुट्’ बालोऽपि चौरः क्ष अजबचबअभच ष्क यिकत बीं तजप्लनक बचभ यिकता जस्ता हिन्दी, संस्कृत र अङ्ग्रेजी उखानको पनि गौतमले कृतिमा प्रयोग गरेका छन् । यसरी

सरल र बोधगम्य नेपाली भाषामा नेपाली भाषाकै कतिपय उखान एवं हिन्दी, अङ्ग्रेजी र संस्कृत भाषाका कतिपय भनाइको समावेश कृतिभिन्न गरी यसको विषयवस्तुलाई रोचक बनाइएको छन् । यसका अतिरिक्त जग्गाधनी, ऐन, अधिकार, असुल, मालपोत, मुनाफा, हदबन्दी, कारिन्दा, मोही, कानूनजस्ता अनेकन प्रयोजनपरक शब्दहरूको प्रयोग पनि यहाँ उनले गरेका छन् ।

४.३.१.६ निष्कर्ष

हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैछ बचाउ“कृति टेकनाथ गौतमले समसामयिक सामाजिक विषयमा केन्द्रित रहेर लेखेको लघु आकारको कृति हो । वि.सं. २०५३ सालतिर देशमा फैलिरहेको अन्यायको स्थिति, देशबाट प्राकृतिक सम्पदाको दिनप्रतिदिन नाश भइरहेको स्थिति, शिक्षण संस्थाहरूको आफ्नो कर्तव्यविमुखताको स्थिति आदिको सामान्य चर्चा गर्नुका साथै त्यस समयमा सरकारले पारित गरेको भूमिसुधारसम्बन्धी ऐनको विरोध गौतमले यस कृतिमा गरेका छन् । सरल भाषाको प्रयोगका साथै तत्सम र आगन्तुक शब्दहरूको प्रशस्त प्रयोग गौतमले यस कृतिमा गरेका छन् । समग्रमा भन्नुपर्दा तात्कालीन समयमा लागू गरिएको ऐनप्रतिको विरोध, जुन गौतमले यस कृतिमा अभिव्यक्त गरेका छन्, त्यो गौतमको एक किसिमको आफ्नो सम्पत्तिप्रतिको मोह पनि थियो भन्न सकिन्छ ।

४.३.२ विचारणीय कुराहरू कृतिको अध्ययन

४.३.२.१ कृतिपरिचय

विचारणीय कुराहरू एक लघु आकारको कृति हो । यसका लेखक टेकनाथ गौतम हुन् । मानव उत्पत्ति र विकास, धर्मका नाममा फैलाउने उच्चनीचताको भाव साँच्चिकै धर्म प्रवेदित होइन् र हाम्रो देश नेपालमा विभिन्न मातृभाषामा दिन थालिएको शिक्षाले भविष्यमा नेपाल र नेपाली भाषाको अस्तित्वमा सड्केट आउने तथ्यप्रतिको सड्केत गौतमले यस कृतिमा गरेका छन् ।

४.३.२.२ प्रकाशन

विचारणीय कुराहरु कृतिका प्रकाशक स्वयम् टेकनाथ गौतम नै हुन् । यस कृतिको प्रकाशन मिति भने कतै पनि उल्लेख भएको पाइँदैन तर यसै कृतिको पृष्ठ ४३ मा एउटा सूचना “यही २०६० साल माघ १ गते माघे संक्रान्तिको अवसरमा ... ” उल्लेख भएकाले प्रस्तुत कृति वि.सं. २०६० सालमा प्रकाशित हो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

४.३.२.३ संरचना

टेकनाथ गौतमले लेखेर आफूले नै प्रकाशन गरेको विचारणीय कुराहरु नामक कृति अत्यन्त लघु आकारको पुस्तकाकार कृति हो । गौतम आफैले यो छुट्टाछुट्टै विषयका तीनओटा लेख गाँसिएको सानो पुस्तिका भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् (गौतम, २०६० : पृष्ठ- भूमिका) । यस लघु पुस्तिकाको संरचना हेर्दा आवरण र भूमिकाका लागि १३ तथा विषयको प्रस्तुतिका लागि जम्मा ५७ पृष्ठ खर्च गरिएको छ । यसरी जम्माजम्मी ६९ पृष्ठमा यसको आकार समेटिएको छ । गौतमले के मानव जातिले उन्नति गर्न लागेको ५ हजार वर्षजति मात्र भयो ? हाम्रो धर्मले भेद र उँचनीचको भाव फैलाउँदैन र हाम्रो देश बहुधार्मिक, बहुजातीय र बहुभाषिक होइन जस्ता तीनवटा शीर्षकहरुलाई विभिन्न छोटो छोटो उपशीर्षकद्वारा पुष्टि गर्दै यसमा विषयवस्तुको प्रस्तुति गरेका छन् । उपर्युक्त तीनवटा शीर्षकहरुमा आधारित निबन्धात्मक तीनवटा लेखहरुको संयोजनबाट यस कृतिको निर्माण भएको छ ।

४.३.२.४ विषयवस्तु

विचारणीय कुराहरु मा टेकनाथ गौतमले वैज्ञानिक, धार्मिक र भाषिक तीनवटा विषयवस्तुको संयुक्त प्रस्तुति गरेका छन् । यसमा समेटिएका यी तीनवटा विषयवस्तुलाई गाँसेर गौतमले सानो पुस्तिका तयार पारेका छन् । तिनीहरुलाई यसरी नियाल्न सकिन्छ :

१. 'के मानव जातिले उन्नति गर्न लागेको ५ हजार वर्ष जति मात्र भयो ?' शीर्षकअन्तर्गत सांसारिक रहस्य, संसारको सृष्टिको समय, पृथ्वीको उत्पत्ति, चन्द्रमाको उत्पत्ति, धुब्रग्रहको उत्पत्ति, चन्द्रमाको प्रकाश के हो ?, गुरुत्वाकर्षण, पृथ्वी कस्तो छ ?, पृथ्वीले सूर्यको परिक्रमा गर्छिन्, विन्ध्याचल किन होचो छ? आदि विविध सांसारिक तथ्यको उल्लेख गरेका छन् । यस शीर्षकमा विशेष गरी हाल संसारको उत्पत्ति भएको जम्मा ५ हजार वर्ष भएको बताइए पनि संसारको बारेमा कैयौं वर्ष अगाडिको वेद पुराणले नै उल्लेख गरिसकेका छन् भन्ने विषयमा लेखक केन्द्रित छन् । वेद पुराणका अनुसार मानव जातिले उन्नति गर्न लागेको लाखौं वर्ष बितिसके । यही कुरामा केन्द्रित भई गौतमले पहिलो लेख पुरा गरेका छन् ।

२. 'हाम्रो धर्मले उंचनीचताको भाव फैलाउँदैन' भन्ने शीर्षकमा गौतमले हिन्दुधर्मभित्रको धार्मिक सद्भाव र सहिष्णुताको उल्लेख गरेका छन् । हिन्दुधर्मभित्र उंचनीचको भाव छ भनेर फैलाएको भ्रम विधर्मीहरूले फैलाएको भ्रममात्र हो भन्ने तथ्य बुझाउने प्रयास उनले यहाँ गरेका छन् ।

३. 'हाम्रो देश बहुधार्मिक, बहुजातीय र बहुभाषिक होइन' भन्ने शीर्षकमा पनि गौतमले एउटा भाषिक, विषयवस्तुको चर्चा गरेका छन् । नेपालमा बसोबास गर्ने थारु, नेवार, किरात आदि विभिन्न जातिलाई छुट्टाछुट्टै धर्म मान्ने र छुट्टाछुट्टै मातृभाषी भनी विभिन्न भाषामा शिक्षा दिन थालिएकोले आफ्नो अन्तःस्करणमा चोट पुगेको बताउँदै यस कार्यले कालान्तरमा सबैको विचारको आदान-प्रदान गर्ने साझा भाषा नेपालीको अस्तित्वमा सड्कट आउने र धार्मिक विखण्डन सुरु हुने कुरा यस शीर्षकमा गौतमले औल्याएका छन् । थारु, मगर, किरात, नेवार आदि जातिका चालचलन, संस्कारहरू सबै हिन्दुधर्म मान्नेहरूसँग मिल्दाजुल्दा छन् । उनीहरू विधर्मी होइनन् तथा नेपाली, थारु, किरात आदि भाषाका प्रायशः मिल्दाजुल्दा शब्द संस्कृत भाषाबाट तत्सम शब्दका रूपमा प्रयुक्त छन् । अर्कातिर नेपालमा बसोबास गर्ने सबै थारुहरू नेपाली बोल्दछन् र बुझ्दछन् । किरात सम्प्रदायमा मात्र पन्ध्र प्रतिशत मानिसहरू किरात भाषा बोल्दछन् ।

मगर सम्प्रदायमा पनि नेपाली नै चलन चल्तीमा छ । त्यसैले विभिन्न भाषामा शिक्षा दिएर देशको जातीय सद्भाव बिथोल्नु उचित होइन भने राय गौतमले यसमा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

४.३.२.५ भाषाशैली

विचारणीय कुराहरु संस्कृत तथा अङ्ग्रेजी भाषाका ज्ञाता टेकनाथ गौतमले लेखेका हुन् । यसमा गौतमले सरल तथा बोधगम्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् । सरल तथा सहज शैलीमा विषयवस्तुको प्रस्तुति यस कृतिमा भएको छ । संसारको उत्पत्तिको चर्चा अर्थात् मानवजातिको उन्नतिको चर्चा गर्दा वैदिक युगदेखिको प्रसङ्ग यसमा उनले ल्याएका छन् । धार्मिक अर्थमा संसारको उन्नतिको चर्चा गर्दा धार्मिक शब्दहरु यसमा उनले प्रयोग गरेका छन् भने हाम्रो धर्मले उँचनीचको भाव फैलाउँदैन भन्ने शीर्षकमा गौतमले विभिन्न जातजातिको धर्म, पेसा आदि बुझाउने शब्दावलीहरुको प्रयोग गरेका छन् ।

४.३.२.६ निष्कर्ष

विचारणीय कुराहरु तीनवटा छुट्टाछुट्टै निबन्धको संग्रहकृतिका रूपमा प्रकाशित भएको कृति हो । लेखक गौतमका अनुसार वैज्ञानिक युगमा वैदिक युगका केही तथ्यहरु सत्य साबित भएका छन् । हिन्दुधर्मभित्र धार्मिक सहिष्णुता समेटिएको छ । विभिन्न मातृभाषामा दिन थालिएको शिक्षा उचित र लाभदायी होइन यसले राष्ट्रभाषा नेपालीको अस्तित्व र स्वतन्त्रतामा धक्का पुऱ्याउँछ भने निष्कर्षका साथ यो कृति तयार पारेका हुन् । पृथ्वीको उत्पत्तिका विषयमा वैदिक युगको विचार हिन्दुधर्मभित्रको धार्मिक सहिष्णुताको भाव र नेवार, मगर, थारु र किरात भाषाभाषीका चालचलन, व्यवहार र शब्दावलीहरुले नेपाली भाषा र भाषीसँग के-कस्तो सम्बन्ध राख्छन् भनेर जान्न चाहनेहरुका लागि यो कृति अत्यन्त उपयोगी देखिन्छ ।

४.३.३ दाडलाई बचाउ'न कृतिको अध्ययन

४.३.३.१ कृतिपरिचय

दाडलाई बचाऊँ” टेकनाथ गौतमले लेखेको लघु आकारको पुस्तकाकार कृति हो । दाडको उत्तरी भेगको वनजङ्गल विस्तारै नासिएकोले पानीको अभाव हुन थालेको र वनजङ्गल, रुख-बिरुवा, पानी पखेराजस्ता प्रकृतिले दिएका अमूल्य उपहारको संरक्षण गर्नु पर्ने कुरो नै गौतमले यस कृतिमा उल्लेख गरेका छन् । पहिले पहिले रुख बिरुवा नाश गर्नेहरुलाई सजाय दिइन्थ्यो । दाड जिल्ला पनि घना वनजङ्गलले घेरिएको थियो । पछि, पछि क्रमशः रुखहरु काट्नका लागि अनुमति दिन थालियो । फलस्वरूप दाड जिल्लाको प्राकृतिक सम्पदाको ह्रास हुन थाल्यो भन्ने यथार्थ कुराको साथमा गौतमले आफू जन्मनुअघिका केही ऐतिहासिक कुरा तथा आफू सानो हुँदा देखे सुनेका कुराको विवरण वर्णनात्मक शैलीमा यस कृतिमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.३.३.२ प्रकाशन

दाडलाई बचाऊँ” कृतिका प्रकाशक टेकनाथ गौतमका पुत्र सुशील गौतम हुन् । सुशील गौतम दाडका सफल साहित्यकारका रूपमा परिचित छन् । यस पुस्तकको प्रकाशन मिति भने उल्लेख गरिएको छैन ।

४.३.३.३ संरचना

टेकनाथ गौतमद्वारा लिखित तथा सुशील गौतमद्वारा प्रकाशित कृति दाडलाई बचाऊँ’ एक लघु आकारको पुस्तकाकार कृति हो । यस कृतिभित्रको विषयवस्तुलाई लेखक गौतमले जम्माजम्मी ४६ पृष्ठमा अटाउने गरी सिध्याएका छन् । आवरण पृष्ठ, भूमिका र विषय सूचीका लागि भने अरू १२ पृष्ठ खर्च गरिएको छ । यसरी जम्माजम्मी ५८ पृष्ठमा कृति समाप्त भएको छ । वर्णनात्मक शैलीमा विषयवस्तुको प्रस्तुति भएको यस कृतिलाई लेखकले अन्य कृतिमा जस्तो अध्याय, शीर्षक, उपशीर्षक वा बुँदामा नछुट्याई प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.३.३.४ विषयवस्तु

दाडलाई बचाउ“क कृतिको विषयवस्तु दाड जिल्लाको नितान्त आङ्गनो भएपनि समसामयिक विषयवस्तु बन्न पुगेको छ । दाड जिल्लाबाट प्राकृतिक सम्पदाको विनाश भइरहेको र भविष्यमा सबै उजाड भएर गएपछि पानीको सङ्कट आइपर्ने सम्भावित तथ्य, जुन गौतमले उल्लेख गरेका छन्, त्यो सम्पूर्ण नेपालकै समस्या हो भन्दा अत्युक्ति हुँदैन । गौतमलाई दाडको वन सकिएकोमा अत्यन्त चिन्ता लागिरहेको थियो उनी आफूले थाहा पाएदेखि ठाउँ-ठाउँमा वन लगाउँदै र अरूलाई पनि रुख लगाउन प्रोत्साहित गर्दै आइरहेका थिए र यो कृतिमार्फत् पनि उनले आङ्गनो यही भावनाको प्रसारण गर्न खोजेका छन् । उनी त्यो तथ्य बुझाउन कृतिको भूमिका खण्डमा नै लेख्छन्-

म अहिले ८६ वर्ष पुगेको छु । अब धेरै दिन रहूँला भन्ने आश छैन । त्यसैगरी दाडको पनि आखिरी दिन आएजस्तो मलाई लाग्छ । म त अरू २० वर्ष अवश्य बाँच्ने छैन । दाड पनि त्यसपछि उज्रन नथाल्ला जस्तो मलाई लाग्दैन । यही कुरालाई आखिरी समयमा सबैलाई बुझाउन भनी यो लेख लेखाइ वितरण गर्दैछु (? : पृष्ठ-भूमिका) ।

त्यस्तै कृतिको आरम्भमा गौतमले उल्लेख गरेका छन्- “दाडमा उत्तरतिरको वनजङ्गल सकिएकोले दिनदिनै सकिदैँछ । त्यसकारण पानी सुक्न नदिई दाडलाई बचाउन अति आवश्यक भएको छ ।” (? : पृष्ठ- १)

दाडमा सुरुमा जङ्गलै जङ्गल थियो । हात्तीसमेत पाइने घनाजङ्गलले घेरेको, आफू जन्मनुअघिको र सानो हुँदा खेरिको दाडको स्मरण गौतम यसरी गर्दछन् -

८० वर्षजति पहिले मैले देख्दा दाडमा चारैतिर घना जङ्गल थियो । दक्षिण तिरका थारु बस्तीहरुमा पनि एक गाउँमा ५० औं घर बाँस लगाइएका हुन्थे । ठाउँठाउँमा ५०/६० वर्ष पुराना आँपका धेरै बगैँचा थिए । उत्तरतिरका वनमा नजिकका बस्तीहरुमा चारपाँच सय वर्ष पुराना हजारौं आँपका ठूला बुढा रुख थिए । तर त्यो बेलाको सरकारले खेती बस्ती लायक मैदान जमिनमा वन छ भने ठूला सालका रुख र आँपका रुखबाहेक अरू वन फाँडी बस्ती बसाउने नीति लिएको हुनाले

मेरा बाजेले १९२७/२८ सालतिर वनका रूपमा चढेर मैदानी भाग हेरी वन फाँडी हामी अहिले बसेको बगिया भन्ने ठाउँमा घर बनाउनु भएको रहेछ । सुनिन्थ्यो त्यो ठाउँको नाम अघि लखबगिया थियो रे । त्यो ठाउँमा वन पछि फैलिएको बुझिन्छ ... मैले देख्दा पनि तीन चार किलोमिटर लामा डेढ दुई किलोमिटर चाक्ला डाँडामा हामी केटाकेटीले गनिनसकिने सयकडौँ आँपका रुख थिए । १९६० सालदेखि सरकारले नै पर्ती जग्गा आवाद भन्ने अड्डा खडा गरी जङ्गल फाँड्न लगाएर उत्तरतिरका मैदानी भागमा धेरै बस्ती बसाएको हो रे । म सात आठ वर्षको हुँदा कैयौँबाजी खटौलीमा बसी भमकेसम्म जन्ती जाँदा देखेको छु (? : पृ.-४-५)।

दाडको जङ्गल बिस्तारै कसरी नासियो त त्यसबारेमा पनि गौतमले लेखेका छन्-

०१० सालमा दाडमा रेञ्जर अड्डा स्थापित भएर रुख काट्न पाउने भएपछि मानिसहरुले हिन्दुस्थानबाट काठ चिर्ने मानिस ल्याई धमाधम रुख कटाई राम्रा ठूला घर बनाउन लागे । पहाडबाट नयाँ आउने मानिसले त बस्नलाई घर बनाउने नै भए । यसरी २०१० देखि सुरु भएको घर बनाउने अभियान २३ सालदेखि त भन् तीव्र गतिमा बढिरहेको छ (? : पृष्ठ- १६) ।

यसरी जङ्गल नासिँदै गएको देखेर त्यसको बचाऊको अभियान सुरुआत गर्न सांसद, नेता, सबैलाई हारगुहार गर्दा पनि कसैले वास्ता नगरेको गुनासो पनि गौतमको रहेको छ । विकासका कुरा त अनेक गछौँ तर उत्तरका वनको संरक्षण गर्ने कुरा त परै छ, ती शब्दसम्म हामी कुनै सुन्न र भन्न चाहन्नौँ । दाडमा पहिले पानी प्रशस्त हुँदाको इतिहास पनि गौतमले कृतिमा उल्लेख गर्न भुलेका छैनन् । उनी लेख्छन्-

धेरै अघिको कुरा होइन ३०० वर्ष अघिजतिसम्म दाडमा विजयनेटादेखि लिएर काँडाखुटीसम्म भ्यूडहरका आसपासमा ५० औँ दह भएको थाहा लाग्छ । अहिले ती सबैजसो दह सुकेर ती ठाउँ बालुवाले पुरिएका छन् । मैले देख्दा पनि बाह्रकुने दह आजभोलि भन्दा ५/६ गुना ठूलो थियो । त्यसैगरी त्यो भन्दा पश्चिमको ज्यामिरे दह

पनि निकै सुकेको छ । मेरो हापुरको घरदेखि उत्तरतिर सुखीदह र कामेदह भन्ने दुईवटा स-साना दह थिए । त्यहाँ अहिले नाडी जत्रो पानी बग्छ । लोटा डुबाउने ठाउँ छैन । ताल, तलाउ पनि दाडमा धेरै थिए रे । मैले तालको रूपमा त देखिँ, हापुरको डाँडागाउँ भन्ने मौजादेखि उत्तरतिरको गहिरामा काँसका बुटा जागेको छिपछिपे पानी भएको गहिरो ठाउँ देखेको छु । सो ठाउँमा अघि ठूलो ताल थियो, त्यही तालबाट निस्केको पानीले नै लरैना भन्ने सोतो बनाएको रे । त्यसैले त्यसलाई लरैनाको सिर भन्दथे । अहिले त्यहाँ मकै, तोरीको खेती गरिन्छ । त्यसैगरी सो गाउँदेखि अलि पश्चिमको चाधौँ भन्ने गाउँका उत्तरमा निकै ठूलो ताल त मैले नै देखेको हुँ । सो ताल सुकेर अहिले त्यस ठाउँमा कुलाबाट पानी ल्याएर धानखेती गरिन्छ । (? : पृष्ठ- २२-२४)

यसरी सुरुमा हराभरा भएको दाडको वनजङ्गल विस्तारै नासिँदै गएको र वनजङ्गलको विनाशसँगै पानीको मात्रा पनि घट्दै गएको भविष्यमा दाड सुख्खा र उजाड हुनसक्ने सम्भावित तथ्यलाई टेकनाथ गौतमले दाडलाई बचाउ“को विषयवस्तु बनाएका छन् । अर्कोतिर वनजङ्गल प्राकृतिक सम्पदाको रक्षा गर्नु पर्ने व्यक्तिहरु पनि त्यस कार्यमा सरिक नभएको र बेवास्ता गरेको गुनासो पनि गौतमले यस कृतिमा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

४.३.३.५ भाषाशैली

दाडलाई बचाऊ“ कृतिमा गौतमले सरल भाषाको प्रयोग गरेका छन् । समसामयिक विषयवस्तुको प्रस्तुति भएको यस कृतिमा शब्दहरु पनि सरल र सहज छन् । दाडको विषयवस्तुमा आधारित भएको हुनाले प्रशस्त स्थानीय नामहरुको प्रयुक्तिका साथै ‘हम्र व हमार वन्वा’ थारु भाषाको भनाइ ‘मान्छे नाम्रा हापुरैका दाड नाम्रो पर्सेनी’ जस्ता राम्रोलाई नाम्रो भन्ने स्थानीय भाषाका उखानको प्रयोग पनि गौतमले यसमा गरेका छन् । कृतिको बीच-बीचमा आएका काटेलागु, वगो,

नाम्राजस्ता शब्द र कतिपय स्थानका नामहरुले कृतिमा प्रयुक्त विषयवस्तुलाई दाडको विषयवस्तु हो भन्ने कुराको परिचय दिएका छन् ।

४.३.३.६ निष्कर्ष

दाडलाई बचाऊ“ सुशील गौतमद्वारा प्रकाशित अत्यन्त लघु आकारको कृति हो । लेखक गौतमले आफ्नो जन्मस्थल दाडका अमूल्य निधि मानिने प्राकृतिक सम्पदाको दिनप्रतिदिन विनाश भइरहेको तथ्यबाट चिन्तित हुँदै यहाँको प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने सन्देश प्रसारणका निमित्त यो कृति तयार पारेका हुन् । दाडको आङ्गनो विषयवस्तु भए पनि समग्र देशकै यथार्थ स्थितिको प्रतिबिम्बित गर्न सक्ने यस कृतिमा गौतमले दाडको पहिलेको अवस्था, पहिलेको पानीको मात्रा, वनजङ्गलको स्थिति र हालको स्थिति आदिको चित्रण कुशलतापूर्वक गरेका छन् ।

४.४ टेकनाथ गौतमका धर्म संस्कृतिसम्बन्धी कृतिहरुको अध्ययन

टेकनाथ गौतमले धर्मसंस्कृतिसम्बन्धी पुस्तकाकार कृतिहरु पनि तयार पारेका छन् । गौतमले धार्मिक अतिवादी तथा धर्मका नाममा स्वार्थसिद्ध गर्नेहरुले फैलाएको धार्मिक अफवाहको खण्डन र धार्मिक सहिष्णुताको प्रचारप्रसारका लागि धर्म संस्कृतिसम्बन्धी विषयमा कलम चलाएका छन् । हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् यस्तै विषयमा आधारित रहेको कृति हो । यस कृतिको अध्ययन यसअनुसार गरिन्छ :

४.४.१ हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् कृतिको अध्ययन

४.४.१.१ कृतिपरिचय

हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् (२०५३) नामक कृति हिन्दु धर्म र बुद्धधर्मका बीचमा रहेका प्रशस्त समानताहरुको अन्वेषण गरी तयार पारिएको छ र पूर्णतया अनुसन्धानमूलक छ । गौतमले दुवै धर्मको प्रशस्त अध्ययन-चिन्तन गरी दुवैधर्मका बीचमा साम्यताको निकर्यौल गर्दै हिन्दुधर्मावलम्बीसमाज र बौद्धधर्मावलम्बी समाजका बीचमा सामञ्जस्य स्थापित गर्ने प्रयास गरेका छन् । यस कृतिमा हिन्दु धर्म

र बौद्धधर्म दुवै एउटै वैदिक सनातन आर्यधर्मका उपासना पद्धति हुन्, यी दुई धर्मलाई पृथक्-पृथक् गराएर हेर्नु हुँदैन भन्ने राय अभिव्यक्त भएको छ । यस कृतिकै सम्बन्धमा स्वामी प्रपन्नाचार्य लेख्छन्-

बौद्ध इतिहासलाई दृष्टिपात गर्दा भगवान् बुद्ध हिन्दुका पुत्र हिन्दु थिए । त्यसैले बौद्धहरु ॐ कार परिवारभित्र पर्ने आर्य हिन्दु हुन् । यसलाई प्रमाणित गर्न 'त्रिपिटक', 'धम्मपद' तथा समग्र पाली साहित्य, जातक तथा सौत्रान्तिक, वैभाषिक, योगाचार तथा माध्यमिक दार्शनिक चिन्तनहरु प्रशस्त छन् । यसैलाई बुझाउन वयोवृद्ध टेकनाथ गौतमजीले 'हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन्' नामक पुस्तक लेख्नु भएको छ । झन्डै ८० वर्षको उमेरमा पनि खोजपूर्ण रूपमा तयार पार्नु भएको यस कृतिले सनातन वैदिक धर्म र बौद्ध धर्मको मूल एउटै हिन्दुधर्म हो र यसमा सन्देह छैन भन्ने कुरा प्रमाणित गर्दछ (गौतम, २०५३ : पृष्ठ- उ.)।

४.४.१.२ प्रकाशन

हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् पुस्तकाकार कृति विश्व हिन्दु महासंघ राष्ट्रिय समिति पशुपति क्षेत्र काठमाडौंले प्रकाशनमा ल्याएको हो । वि.सं. २०५३ गुरू पूर्णिमाको अवसरमा प्रकाशित यस पुस्तकका १००० प्रति पहिलोपटक प्रकाशन गरिएका हुन् । हिन्दुधर्मावलम्बी र बौद्धधर्मावलम्बीका बीचमा अनेकौं प्रचारबाजी गरी फुट ल्याउन थालिएका बेला दुईधर्मका बीचमा आत्मीयता कायम राखिराख्न धेरै गर्नुपर्ने बताउँदै यो पुस्तक प्रकाशमा ल्याएको महासंघका अध्यक्ष अच्युतराज रेग्मीले प्रस्ट पार्दै पुस्तकका सम्बन्धमा पनि भनेका छन्-

हिन्दु र बौद्धमा रहिआएका आधारभूत एकतालाई अझ बढी स्पष्ट र दरिलो पार्न सघाउ यस कृतिले पुऱ्याउने विश्वास मेरो छ (गौतम, २०५३ : पृष्ठ भूमिका) ।

त्यस्तै प्रकाशकीय मन्तव्य दिँदै महासंघ सचिव रामेश्वर बरालले भनेका छन्-

हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् शोधमूलक कृतिमार्फत् टेकनाथ गौतमले दुई धर्म भनेर प्रचार गरिएका हिन्दुधर्म र बौद्धधर्मलाई एकाकार गराउन असल चेष्टा

गर्नु भएको छ (गौतम, २०५३: पृष्ठ-ख-घ) ।

४.४.१.३ संरचना

हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् एक पुस्तकाकार कृति हो । टेकनाथ गौतमको लेखन तथा विश्व हिन्दु महासंघ राष्ट्रिय समितिको प्रकाशनमा तयार भएको यो कृतिको बाह्य संरचना हेर्दा कृतिको जिल्दा पृष्ठबाहेक क देखि त सम्मका १६+२ पृष्ठ कृतिको भूमिका, विषयसूची, ग्रन्थसूचीमा खर्चिएका छन् भने यी बाहेकका १ देखि ६८ सम्मका पृष्ठहरूमा कृति समेटिएको छ । यसरी यस कृतिको आकार जम्मा-जम्मी ८६ पृष्ठको रहेको छ ।

पूर्णतया अनुसन्धानात्मक यस कृतिमा साहित्यिक कृतिमा हुनुपर्ने गुणहरू त छैनन् तथापि यस कृतिको मुख्य विषयवस्तु वा शीर्षकलाई अन्वेषक गौतमले विभिन्न उपशीर्षकमा बाँडेर प्रतिपाद्य विषयको उपस्थापन गरेका छन् । गौतमले हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् भनेर प्रमाणित गर्न जम्मा-जम्मी २९ उपशीर्षकहरूको उपयोग गरेका छन् । सबै उपशीर्षकहरूमा गौतमले हिन्दुधर्म र बौद्धधर्मका बीचमा रहेका अनेकौं समानताको व्याख्या गर्दै प्रमाणस्वरूप वेद, उपनिषद्, स्तोत्र, पुराण, बुद्धचरित, त्रिपिटक आदि ग्रन्थहरूको उल्लेख गरी उपर्युक्त दुवै धर्म आर्य धर्म हुन् भन्ने प्रमाणित गरेका छन् ।

४.४.१.४ विषयवस्तु

हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् नामक कृतिको मूल विषयवस्तु भनेको हिन्दुधर्म र बुद्धधर्मका बीचमा रहेका समानताको निक्कौल गर्दै अन्त्यमा दुवै एउटै आर्यधर्मका उपसना पद्धति हुन् भनेर देखाउनु हो । यस कामका लागि गौतमले जम्मा २९ उपशीर्षकमा यस कृतिको निर्माण गरेका छन् । ती उपशीर्षकलाई यसरी नियाल्न सकिन्छ :

- दुवै थरीले आफ्ना धर्मलाई हिन्दु धर्म भन्छौ ।
- हिन्दुधर्मको स्वरूप ।

- हिन्दुधर्मको र बौद्धधर्मको लक्ष्य एउटै छ ।
- भगवान् बुद्धका सबै सिद्धान्त आर्य धर्मानुकूल छन् ।
- गौतमले चिन्तन मनन आदि आफ्नै प्रयास बुद्धत्व प्राप्त भएको हो ।
- तत्कालीन आर्यधर्मको स्वरूप ।
- बुद्धले कर्मकाण्डलाई निरर्थक भनेर पनि वैदिक सदाचारलाई नै ग्राह्य मान्नु भयो ।
- भगवान् बुद्धको व्यक्तित्व ।
- प्रारम्भिक या आजको बुद्धधर्मा सित हिन्दुधर्म नमिल्दो छैन ।
- भगवान् बुद्धका वरदान ।
- बुद्धधर्म आर्य धर्मकै संशोधित रूप हो ।
- हिन्दुधर्मका मुख्य लक्षणसित समानता ।
- आर्यसत्यमा समानता, अरू अनेक सिद्धान्त र व्यवहारमा समानता ।
- अरू अनेक सिद्धान्त र व्यवहारमा समानता ।
- बौद्धहरुले मौलिक भन्ने केही सिद्धान्तहरु ।
- अनात्मवाद र आत्मवादमा एक अक्षरको मात्र फरक छ ।
- प्रतीत्यसमुत्पादमा समानता ।
- विज्ञानवादमा समानता ।
- अरू समानताहरु ।
- सानातिना भेद सहधर्मीमा पनि हुन्छन् ।
- मतभिन्नता राख्ने सहधर्मीसितै बढी बेमेल हुन्छ ।
- दुईथरी भनिने यी धर्म अघि पनि एउटै मानिन्थे ।
- बुद्धको अघि अवलेहना भएको भए पनि पछि वहाँ अवतार मानिनु भयो ।
- बौद्ध वाङ्मयमा प्रचलित शब्द साभा हुन् ।

- मुख्य सिद्धान्त मिलने धर्म समान मानिन्छन् ।
- दुवैथरीले आफूलाई एउटै आर्यधर्मी मान्न गौरव सम्भौं ।
- केही मतभेद भएपनि तिनको उपेक्षा गरी आफूलाई बचाऊं ।
- अतिरिक्त प्रमाणहरु
- भगवान् बुद्ध र बुद्धधर्मबारे विद्वान्हरुका विचार ।

माथिका शीर्षकहरुमध्ये प्रायशः शीर्षकमा दुई धर्मका बीचका समानताहरु आँकलन गरिएका छन् । विशेष गरी दुवैथरीले आफ्ना धर्मलाई आर्यधर्म भन्छौं, हिन्दुधर्म र बुद्धधर्मको लक्ष्य एउटै छ । भगवान् बुद्धका सबै शिक्षा आर्यधर्मानुकूल छन् । बुद्धले कर्मकाण्डलाई निरर्थक भनेर पनि वैदिक सदाचारलाई नै ग्राह्य मान्नुभयो । प्रारम्भिक या आजको बुद्धधर्मसित हिन्दुधर्म नमिल्दो छैन । बुद्धधर्म आर्यधर्मको संशोधित रूप हो । हिन्दुधर्मका मुख्य लक्षणसित समानता, आर्यसत्यमा समानता, अरू अनेक सिद्धान्त र व्यवहारमा समानता, बौद्धवाङ्मयमा प्रचलित शब्द साभा हुन् । आदि शीर्षकहरुबाट दुईधर्मका बीचको साम्यता पुष्टि भएको छ । यी शीर्षकहरुको उल्लेख यहाँ गरिन्छ :

‘दुवैथरीले आफ्ना धर्मलाई आर्य धर्म भन्छौं’ यस उपशीर्षकमा गौतमले हिन्दुधर्मावलम्बी दुवैथरीमा प्रचलित धार्मिक चालचलन, नियम आर्यसनातनी छन् र दुवैथरीले आफ्नो धर्मलाई आर्यधर्म भएको बताउँछन् भन्ने तथ्यको उल्लेख यसप्रकार गरेका छन् -

बुद्धधर्म भन्ने शब्दले पनि सोही सनातन आर्यधर्मलाई नै बुझाउँछ भन्ने कुरा बुद्धका वचनहरुले नै स्पष्ट पारेका छन् । भगवान् बुद्धले नै आफ्ना उपदेश, नियम आदिका अगाडि आर्यप्रवेदित, ऋषिप्रोक्त आदि विशेषण लगाएर ती नौला र अनार्य होइनन् भनी स्पष्ट पारिदिनु भएको छ । तदनुसार नै हिन्दु र बौद्ध एउटै आर्यधर्म हुन् भन्ने कुरा यहाँ स्पष्ट पारिँदै छ (२०५३: पृष्ठ-८) ।

‘त्यस्तै हिन्दुधर्म र बौद्धधर्मको लक्ष्य एउटै छ’ यस शीर्षकमा दुवै धर्मको लक्ष्य निर्वाणप्राप्ति र दुवै धर्म मान्नेहरु जन्ममरण आदिका चक्रबाट हुने सांसारिक दुःखदेखि मुक्ति प्राप्त गर्न चाहन्छन् भन्ने कुरा यसरी उल्लेख गरेका छन् -

ती हिन्दुमतका सिद्धान्त र आदर्श फरक फरक देखिए पनि सबैको मुख्य अभिधेय, यो दृश्यमान संसार मिथ्या हो, परलोक सुधाने काम नै गर्नुपर्छ भन्ने र उद्देश्य या परमलक्ष्य जन्म या मरण आदिका चक्रबाट हुने सांसारिक दुःखदेखि मुक्तिप्राप्त गर्नु नै मानिन्छ । बुद्धधर्मको अभिधेय पनि संसार मिथ्या हो भन्ने र जीवनको परम उद्देश्य दुःख निवृत्तिद्वारा निर्वाण प्राप्त गर्नु नै छ (२०५३: पृष्ठ- ९) ।

‘भगवान् बुद्धका सबै सिद्धान्त आर्यधर्मानुकूल छन्’, यस शीर्षकमा भगवान् गौतमबुद्धले उपदेश गरेका सबै सिद्धान्तहरु आर्यधर्मका पुरातन ग्रन्थहरु, उपनिषद्, सांख्य, वैशेषिक दर्शन र भगवद्गीतासँग मिल्दाजुल्दा छन् । तिनीहरुमा बुद्धले सनातन, ऋषिप्रोक्त, आर्यप्रवेदित आदि विशेषण लगाएर आफ्ना सिद्धान्तहरु सनातन-आर्य-सिद्धान्तका प्रतिकूल नभई तिनैबाट ग्रहण गरिएका हुन् भन्ने कुरा स्पष्ट पारेको तथ्य उल्लेख गरिएको छ ।

‘बुद्धले वैदिक कर्मकाण्डलाई निरर्थक भनेर पनि वैदिक सदाचारलाई नै ग्राह्य मान्नुभयो’ यस शीर्षकमा भगवान् गौतमबुद्धको ध्यान कर्मकाण्डभन्दा पनि सदाचारतर्फ केन्द्रित थियो भन्ने बताइएको छ । सांसारिक दुःखबाट निर्वाण प्राप्तिको बाटो खोज्नमा लागेका बुद्धले वेदको आलोचना वा निन्दा गरेको भने पाइँदैन । कुनै पनि प्राणीको हिंसा नगर भन्ने यो प्राचीन कालदेखिको आर्यसिद्धान्त हो । यज्ञादि गर्नु हुँदैन भनेर बुद्धले कहीं पनि भनेको पाइँदैन । निर्वाण प्राप्तिका मार्गमा यज्ञादि अल्पफलदायी भनेको मात्र पाइन्छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरेका छन् । यसलाई पुष्टि गर्दै गौतम लेख्छन्-

बुद्धले बताउनु भएको निर्वाण प्राप्तिको मार्गमा यज्ञादिको निरर्थकता अरू आर्य दार्शनिकहरुका विचारसित पनि मिल्दो छ । तसर्थ भगवान् बुद्धलाई मात्र यज्ञका विरोधी भन्नु हुँदैन । यसरी वेदविहित कर्मकाण्डलाई अल्पफलदायी भनेर पनि वैदिक

सदाचारका विरुद्ध भगवान् बुद्धले कुनै व्याख्या वा प्रचार गर्नु भएको छैन (२०५३: पृष्ठ- १६-१७) ।

‘प्रारम्भिक या आजको बुद्धधर्मसित हिन्दुधर्म नमिल्दो छैन’ यस शीर्षकमा टेकनाथ गौतमले बुद्धले उपदेश गरेको धर्म प्रारम्भमा शील, सदाचार, सद्विचार आदिको संग्रह भएको र पछि कुनै विचार वा धर्म दर्शन दार्शनिक आधारबिना धेरै समयमा नटिकने जनविश्वासअनुरूप नयाँ दार्शनिक सिद्धान्त निकाली बुद्धका उपदेशलाई दर्शन अनुकूल सिद्ध गर्ने काम गरे भन्ने तथ्य उल्लेख यसरी गर्छन्-

गहिरिएर विचार गर्दा बुद्धधर्मको शान्ति, क्षमा, सदाचार आदि प्रधान प्रारम्भिक रूप न तत्कालीन हिन्दुधर्मसित नमिल्दो थियो, न आजको परिवर्तित रूप आजका अरू हिन्दुधर्मसित नमिल्दो छ (२०५३: पृष्ठ- २२-२३) ।

‘बुद्धधर्म आर्यधर्मको संशोधित रूप हो’ यस शीर्षकअन्तर्गत गौतमले बौद्धग्रन्थ धम्मपद र हिन्दुग्रन्थ श्रीमद्भगवत् गीताका बीचमा तुलना गर्दै गीताको दार्शनिक पक्षलाई छाडी हेर्दा दुवैको आचारपक्ष मिल्दोजुल्दो भएको बताएका छन् । यसै विषयमा प्रकाश पादौ गौतम लेख्छन्-

गीता भगवान् श्रीकृष्णको उपदेश मानिन्छ भने धम्मपद भगवान् बुद्धको । गीता केही विस्तृत र दर्शन प्रधान छ, धम्मपद छोटकरी र आचारप्रधान । गीताको दार्शनिक पक्षलाई छोडिदिने हो भने आचारपक्षमा कुनै पार्थक्य छैन, कुनै कुनै श्लोकको ता शब्दावलीमा मात्र भिन्नता छ, भाव वा आशय एउटै छ । यस्ता र पछि देखाइने समानताले सर्वसाधारणमा पनि बौद्धधर्म हिन्दुधर्मसित नमिल्दो रहने छैन । किन्तु भगवान् बुद्धले त्यस्ता सिद्धान्त र सदाचारलाई ग्राह्य ठहर्‍याई प्रचार गर्नुभएको रहेनछ, जो तत्कालीन आर्यधर्मसित मिल्दा र समान रहेछन् । या त्यो बेला हिन्दुधर्ममा आएका विकृतिहरूलाई हटाएर बुद्धले त्यसका शुद्धरूपको मात्र प्रचार गर्नु भएको रहेछ भन्ने स्पष्ट हुनेछ (२०५३: पृष्ठ- २३) ।

‘हिन्दुधर्मका मुख्य लक्षणसित समानता’ यस शीर्षकमा हिन्दुधर्ममा ॐ कारको अत्यन्त महत्त्व छ, हिन्दुधर्मको मूलमन्त्रको रूपमा ॐ कारलाई नै लिइन्छ, उपनिषद्हरूले ब्रह्म र ब्रह्माण्डमा अवस्थित समस्त वस्तु ॐ नै हो भनेका छन् भने यता बौद्धवाङ्मयमा पनि ॐ लाई महत्त्व दिइन्छ, भन्दै गौतम लेख्छन्-

ॐ नै हिन्दुधर्मको मूलसार या आत्मा हो । बौद्धवाङ्मयमा पनि भगवान् बुद्धलाई कहीं ॐ कारबाट उत्पन्न, कहीं प्रणव रूपधारी र कहीं प्रणव र स्वाहा रूप भनिएको छ । ॐ कारलाई मान्नु र जप्नु नै हिन्दुत्वको मुख्य लक्षण हो । जैन, सिखहरूले ॐ लाई मान्ने हुनाले केही सिद्धान्तमा बेमेल भए पनि उनीहरू हिन्दु मानिन्छन् । पारसीहरू जैन, सिखभन्दा हिन्दुधर्मका नगीच छन् तर पनि ॐ लाई नमान्ने हुनाले हिन्दु मानिन्नन् (२०५३: पृष्ठ- २४) ।

त्यस्तै हिन्दुशास्त्रमा सर्वत्र गाईको महिमा गाइएको छ । भगवान् बुद्धले पनि गाईलाई सेवनीय मान्नु भएको छ; अनेक बौद्धग्रन्थमा गौतलाई पवित्र भनिएको छ । त्यसै गरी पुनर्जन्मको मान्यताका बारेमा पनि दुवै धर्मको समान मान्यता भएको बताउँदै गौतम लेख्छन्-

पुनर्जन्मलाई हिन्दु, बौद्ध दुवैथरीले मान्छौं । पुनर्जन्मलाई मान्नु हिन्दुत्वसितको अर्को समानता हो (२०५३: पृष्ठ- २५) ।

‘आर्यसत्यमा समानता’ यस शीर्षकमा पनि दुवै धर्मका बीचमा समानताको खोजी भएको छ । सम्पूर्ण बुद्धका जीवनीकारहरूले रोगी, वृद्ध र मृत शरीरलाई देखेपछि सिद्धार्थ गौतममा वैराग्य आएको कुरा लेखेका छन् । जुन कुराबाट सिद्धार्थमा वैराग्य आयो भनिएको छ, ती तीन कुरामा जन्म थपेर जन्म, जरा, रोग र मृत्युलाई दुःख हुन् भनेर भगवान् श्रीकृष्णले गीतामा भन्नु भएको छ । यसरी दुःखका विषयमा श्रीकृष्ण र बुद्धका भनाइमा कुनै भिन्नता छैन । त्यस्तै सांख्य र माडुक्यकारिकाले व्याख्या गरेका दुःख-दुःख निवृत्ति पनि बुद्धका दुःख र दुःख निवृत्तिसँग मेल खान्छन् भन्ने कुराको उल्लेख गर्दै गौतम लेख्छन्-

रोग, बुढ्याइँ आदि दुःख हुन् भन्ने कुरा भगवद्गीतासित, दुःख निवृत्तिद्वारा मोक्षप्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा सांख्य दर्शन, माण्डुक्यकारिता आदिसित मिल्दा छन् । मिल्दा हुनाले नै बुद्धले तिनमा आर्यविशेषण लगाएर आर्यशास्त्रानुसारी हुन् भनी स्पष्ट पार्नु भएको छ (२०५३ : पृष्ठ- २६) ।

त्यस्तै आयुर्वेद शास्त्रका चतुर्व्यूह (रोग, रोगनिदान, रोगप्रशमन, रोगप्रशमनोपाय) र अध्यात्मशास्त्रका चतुर्व्यूह (संसार, संसार हेतु, मोक्ष, मोक्षोपाय) तथा योगशास्त्रका चतुर्व्यूह (हेय, हेयहेतु हान, हानोपाय) आदिसँग बुद्धका चार आर्यसत्य मिल्ने कुराको उनले यहाँ यसरी उल्लेख गरेका छन्-

बुद्धका चार आर्यसत्य र योगका चतुर्व्यूह ता शब्दमा मात्र फरक छन्, एउटै हुन् । तिनका साथै आयुर्वेदशास्त्रसित मिल्दा उपर्युक्त चतुर्व्यूह चार आर्यसत्यको व्याख्या गर्ने हुनाले भगवान् बुद्धलाई कहीं- कहीं ठूला वैद्य पनि भनिएको छ । तसर्थ बुद्धका चार या दुई आर्यसत्य पनि अरू आर्यशास्त्रका चतुर्व्यूहसित नमिल्दा, नौला छैनन् किन्तु मिल्दा र समान छन् (२०५३: पृष्ठ- २७) ।

‘अरू अनेक सिद्धान्त र व्यवहारमा समानता’ यस शीर्षकमा गौतमले हिन्दु र बौद्धधर्मका बीचमा भएका व्यावहारिक साम्यताको उल्लेख गरेका छन् । कुनै पनि प्राणीको हिंसा नगर्नु भन्ने प्राचीन वैदिक सिद्धान्त र बुद्धको अहिंसाको उपदेश दुवै मिल्दा छन् । गीताले अव्यक्तबाट र वेदले ब्रह्मबाट संसार उत्पत्ति भएको मान्दछन् । उता महायानी बौद्धहरु शून्यबाट र अन्य बौद्धहरु असद्बाट संसार उत्पन्न हुन्छ भन्छन् । शून्य, ब्रह्म, असद्, आत्मा जे भने पनि एउटै अनिर्वचनीय तत्त्वको बोध हुने कुरो महोपनिषद् आदि ग्रन्थले बताएका छन् । त्यसैले संसार उत्पत्तिका सम्बन्धमा पनि दुवै धर्मको राय समान छ ।

त्यस्तै योगशास्त्रले अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य र परिग्रहलाई यम भनेको छ भने अपरिग्रहको स्थानमा मादक पदार्थको असेवनलाई राखी अन्यचारसमेतलाई बुद्धधर्ममा पञ्चशील भनिएको छ । योगशास्त्रले बताएकै योगका अष्टाङ्ग अनुसार

बुद्धले पनि आष्टाङ्गिक मार्गको नै उपदेश गर्नु भएको छ । धृति, क्षमाजस्ता दश कुरालाई स्मृतिशास्त्रमा धर्म भनेभैं बुद्धले पनि दश कुरामा बल दिने भएकोले उहाँलाई दशबल भनिएको हो । हिन्दुधर्ममा बहुदेवताको आराधना गरेजस्तै बौद्धधर्ममा पनि बहुदेवताहरुको नै पूजा हुन्छ । यसैले दुवै धर्म मान्नेहरुलाई बहुदेववादी भन्न सकिन्छ । हिन्दुधर्ममा अनेक योनी र पूर्वजन्मप्रति विश्वास छ, त्यस्तै बौद्धधर्ममा पनि पूर्वजन्म र पुनर्जन्मप्रति विश्वास गर्दै सत्कर्मबाट स्वर्ग र दुष्कर्मबाट नरकप्रति विश्वास रहेको कुराको व्याख्या गौतमले यस शीर्षकमा गरेका छन् । ज्योतिषशास्त्रको प्रचलन दुवै धर्म मान्नेहरुमा पाइन्छ । हिंसा नगर्नु, अर्काको धन नहर्नु, साँचो बोल्नु, यथाशक्ति दान गर्नु, परस्त्रीको चर्चा नगर्नु, तृष्णालाई रोक्नु, गुरुजनको आदर गर्नु आदि भर्तृहरिका उपदेशसंग मेल खाने उपदेश वा शिक्षा बुद्धले पनि दिनुभएको कुरा गौतमले उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी हिन्दुधर्म र बौद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् कृतिमा दुईधर्मका बीचमा भएका समानतालाई मुख्य विषयवस्तुको रूपमा लिई अनेक उपशीर्षकबाट त्यसलाई पुष्टि गरिएको छ ।

४.४.१.५ भाषाशैली

भाव वा विचारको सम्प्रेषण गर्ने माध्यम नै भाषा हो । चाहे साहित्यिक प्रस्तुति होस् या अन्य अनुसन्धानात्मक, ऐतिहासिक आदि जुनसुकै प्रस्तुति सबैको भाषा भावको सम्प्रेषण गर्न सक्ने हुनु पर्दछ । भाषा सम्प्रेषणीय भएन भने त्यो प्रस्तुति निरर्थक हुन्छ । यसरी भावको सम्प्रेषण गर्ने भाषालाई लेखकहरुले आ-आफ्नै ढङ्गमा प्रस्तुत गर्दछन् ।

हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् कृतिका लेखक संस्कृत विषयका शास्त्री हुन् । अनुसन्धानमूलक यस कृतिमा उनले प्रशस्त संस्कृतशब्दहरु समावेश गरे पनि यस कृतिमा सरल भाषाको प्रयोग भएको छ । साहित्येतर विषयवस्तु रहेको यस कृतिमा भाषा सामान्य छ । यसै कुरामा जोड दिँदै स्वामी प्रपन्नाचार्य लेख्छन्-

लेखकको अत्यन्त परिश्रमले लेखेको यो किताब समसामयिक बन्न पुगेको छ । भाषा सरस र सरल छ । प्रतिपाद्य विषयवस्तुलाई सुदृढ प्रमाणले प्रतिपादन गर्नु भएको छ । भण्डै अस्सी वर्षको अवस्थामा यस्तो रिसर्चको काम गर्नु अत्यन्तै प्रशंसनीय छ । सनातन वैदिक धर्म र बौद्धधर्मको मूल एउटै हिन्दु धर्म हो । यसमा सन्देह छैन (गौतम , २०५३ : आशीर्वचन) ।

गौतमले विषयवस्तुको प्रतिपादनका क्रममा सकेसम्म छोटो वाक्यको प्रयोग गरेका छन् र लामा वाक्य प्रयोग गरेका ठाउँमा पनि सरल तथा बोधगम्य शैलीको भाषा प्रयोग गरेका छन् । शास्त्र वा ग्रन्थहरुको प्रसङ्ग प्रशस्त ठाउँमा आए पनि त्यसको बोधगम्यताका लागि पादटिप्पणीबाट प्रसङ्गहरु स्पष्ट पारिएको छ । धर्मसम्बन्धी कृति भएकोले कृतिभित्र प्रशस्त धर्ममूलक शब्दहरु प्रयुक्त भएका छन् ।

४.४.१.६ निष्कर्ष

हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् भन्ने कृति पढिसकेपछि निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ, भने सर्वप्रथम त पूर्णतः धार्मिक विषयको विवाद समाधानको दरिलो आधार यस पुस्तकले प्रदान गरेको छ । हिन्दुधर्म मान्नेहरुले दार्शनिक ग्रन्थ गीतालाई आधार मान्दै भगवान् बुद्धलाई भगवान्का दश अवतारमध्ये एक अवतारको रूपमा पूज्दै आएका छन् भने बौद्धधर्म मान्नेहरु पनि हिन्दुधर्मका विभिन्न नीति-नियम, उपदेश, चालचलन सकार्दै आएका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि धार्मिक अतिवादीले त्यसबाट नितान्त आङ्गनो स्वार्थ पूर्तिको लक्ष्य राख्दै दुई धर्म भिन्न धर्म हुन् र हिन्दुहरुद्वारा बौद्धहरु विभिन्न ठाउँमा पीडित छन् भन्ने प्रचार गरी दुई धर्म मान्नेहरुका बीचको आपसी सद्भाव बिथोल्ने दुष्प्रयास गरिरहेका छन् । यस्तो अवस्थामा गौतमले ती अतिवादीका विरुद्ध विभिन्न प्रमाणद्वारा दुई धर्मका बीचको सद्भाव र आत्मीयतालाई अभै प्रगाढ बनाउने प्रयास गरेका छन् ।

मुख्य विषयलाई विभिन्न उपशीर्षकबाट पुष्टि गर्दै अत्यन्त सरल तथा सरस भाषामा दुई धर्मका बीचमा एकरूपता र व्यावहारिक साम्यता देखाउन सक्नु नै

गौतमको लेखकीय सफलता हो र एक सफल अनुसन्धानकर्ता हुनुको परिचायक हो । जम्मा जम्मी ८६ पृष्ठमा समेटिएको यस कृतिको विषयवस्तु भने विशाल साबित हुन आएको छ । गौतमले हिन्दुधर्मका उपनिषद्, सांख्य, गीता, कारिका, मीमांसा र बुद्धधर्मका बुद्धचरित, धम्मपद आदि धेरै ग्रन्थहरूको गहिरो अध्ययन गरी निष्कर्ष स्वरूप निर्माण गरेका हुन् भन्ने तथ्यको प्रमाण यो कृति नै हुन आउँछ ।

४.५ टेकनाथ गौतमका अनूदित कृतिहरूको अध्ययन

टेकनाथ गौतम विभिन्न भाषाका ज्ञाता हुन् । मातृभाषा नेपालीलगायत संस्कृत, अङ्ग्रेजी, थारु, हिन्दी आदि भाषामा गौतम पोख्त छन् । यी सबै भाषाका ज्ञाता भएकै कारणले गौतमले अनुवादित कृतिको रचना पनि गरेका छन् । उनले धार्मिक तथा ऐतिहासिक र संस्कृतमूलक कृतिको अनुवाद गरेका छन् । यस क्रममा संस्कृत भाषामा भएका कृतिहरूको नेपाली अनुवाद तथा लेखक स्वयम्ले नेपाली भाषामा लेखेका कृतिहरूको अङ्ग्रेजीमा अनुवाद गरेका छन् । उनका अनूदित कृतिहरूलाई धार्मिक तथा ऐतिहासिक संस्कृतमूलक दुई भागमा यसप्रकार बाँडी अध्ययन गर्न सकिन्छ :

४.५.१ धार्मिक अनूदित कृतिको अध्ययन

४.५.१.१ श्रीमद्भगवद्गीता समश्लोकी नेपाली अनुवाद कृतिको अध्ययन

४.५.१.१.१ परिचय

श्रीमद्भगवद्गीता समश्लोकी नेपाली अनुवाद हिन्दुहरूको महान् दार्शनिक ग्रन्थ श्रीमद्भगवद्गीताको नेपाली अनुवाद हो । भगवद्गीताभित्र भएका सम्पूर्ण श्लोकहरूको श्लोकानुवाद अनुवादक टेकनाथ गौतमले यस कृतिमा गरेका छन् । यहाँ भगवान् श्रीकृष्णले महाभारतको युद्धमा अर्जुनलाई दिएको उपदेशको अनुवाद गरिएको छ । यसलाई नेपाली गीता पनि भन्न सकिन्छ ।

४.५.१.१.२ प्रकाशन

श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद (नेपाली गीता) स्वर्गद्वारी आश्रमको सहयोगमा वि.सं. २०५० सालमा प्रकाशित कृति हो । लेखक गौतमका सुपुत्र सुशील गौतम प्रकाशक रहेको यस कृतिका १००० प्रति प्रथम संस्करणमा छापिएका थिए भने वि.सं. २०६२ सालमा दोस्रो संस्करणका क्रममा ५०० प्रति प्रकाशित भएका हुन् ।

४.५.१.१.३ संरचना

श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद एक पुस्तकाकार कृति हो । संस्कृत भाषामा रहेको गीताका श्लोकहरूको श्लोकानुवाद गरेर गौतमले पुस्तकाकार कृति तयार पारेका छन् । विभिन्न व्यक्तिहरूका तस्वीर, अनूदित गीताभिन्न प्रयोग भएका कठिन शब्दहरूको अर्थ, आवरण, भूमिका, विषयसूची, शुभाशंसा, प्रस्तुतिलगायत श्लोकानुवादहरू कृतिको जम्माजम्मी २२६ पृष्ठमा समेटिएका छन् । अनुवादका क्रममा गौतमले मूलगीताकै संरचनामा अनुवाद गरेका छन् । सुरुमा मूल संस्कृत श्लोक दिई त्यसपछि अनुदित नेपाली श्लोक राखेर गौतमले श्लोक रखाइको क्रम पनि मिलाएका छन् । मूलगीताको एक अध्यायको पहिलो श्लोकदेखि अठार अध्यायको अठहत्तरौं श्लोकसम्मका सबै श्लोकहरूको अनुवाद श्लोकमै क्रमशः गौतमले गरेका छन् भने बीचबीचमा आएका महत्त्वपूर्ण श्लोकहरूको नेपाली भाषामा व्याख्या पनि यहाँ गरेका छन् ।

४.५.१.१.४ विषयवस्तु

श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद श्लोकानुवाद कृतिको विषयवस्तु भनेको श्रीमद्भगवद्गीतामा भएको विषयवस्तु नै हो । कौरव र पाण्डवपक्षका बीचमा भएको महाभारतको भीषण युद्धमा पाण्डव पक्षलाई साथ दिँदै अर्जुनको सारथी भएका भगवान् श्रीकृष्णले लडाइँ थाल्नुभन्दा पहिले युद्धमा डटेका आफ्ना बन्धु बान्धव र सम्बन्धित अन्य व्यक्तिलाई देखेर यी आफन्तलाई मारेर जितेको

राज्य गर्न आफूले नचाहेको कुरा बताएर दिक्क भएका अर्जुनलाई कर्मयोग आदि विषयको उपदेश दिएर लड्न सहमत गराएको विषयवस्तु नै मुख्य रूपमा यहाँ आएको छ । अर्जुन र श्रीकृष्णका कुराकानी आफ्नो दिव्यशक्तिद्वारा सुनेर र देखेर धृतराष्ट्रलाई संजयले जे-जे कुरा सुनाए, त्यो नै गीता हो र त्यही गीताको श्लोकानुवाद टेकनाथ गौतमले यहाँ गरेका छन् । गीताको १ अध्यायदेखि १८ अध्यायसम्मका सम्पूर्ण श्लोकहरू नै यस कृतिका विषयवस्तु हुन् । यहाँ त्यो परम रहस्यमय ग्रन्थ गीतामा भगवान् श्रीकृष्णले अर्जुनलाई दिनुभएको साङ्ख्ययोग, कर्मयोग, ज्ञानयोग, ध्यानयोग जस्ता विभिन्न योगहरूको प्रसङ्ग पनि जस्ताको तस्तै आएको छ । अनुवादक गौतमले मूल गीताको भाव, अर्थ र विषयवस्तुमा कुनै अन्यथा नहुने गरी नेपालीमा समश्लोकी अनुवाद गरेका छन् ।

४.५.१.१.५ भाषाशैली

श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद टेकनाथ गौतमद्वारा अनूदित मूल गीताको नेपाली अनुवाद हो । गीतामा रहेका सम्पूर्ण श्लोकहरूलाई श्लोकमै अनुवाद गरिएको यस कृतिमा गौतमले कवितात्मक शैलीको प्रयोग गरेका छन् ।

यसको भाषा शैलीको सम्बन्धमा गौतम आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्दछन् - जसअनुसार सकेसम्म गीताका श्लोकहरूको छायानुवाद गर्ने कोशिस गरेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ । छन्द, अनुप्रास आदिका कारणले सबै ठाउँमा छायानुवाद सम्भव नभई भावानुवाद पनि गर्नु परेको उनको अनुभव छ । अनुवादका क्रममा साधारण, विशेष र अर्थमा फरक नपर्ने शब्दहरू ल्याइएको छ (२०५०: पृष्ठ- ड) ।

श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद मा अनूदित श्लोकहरूमा प्रायशः सर्वसाधारणले बुझ्ने नेपाली शब्दहरू हुँदाहुँदै पनि कतिपय ठाउँमा मूल श्लोकमा भएका शब्दहरूको अर्थ ठ्याक्कै दिने शब्द खोज्न नसक्दा संस्कृत शब्दहरूकै प्रयोग गर्न लेखक बाध्य भएका छन् (गौतम, २०५० : पृष्ठ- ड) ।

कवितात्मक अनुवादका क्रममा मूलगीतामा भएका अनुष्टुप् छन्दका श्लोकहरुलाई अनुष्टुप् छन्दकै विभिन्न थरी भेदमा अनुवाद गरेका छन् । मूलमा विषम भएका छन्दका श्लोकहरुलाई एक दुई पाउलाई आधार मानेर पूरा गरेका छन् भने अन्य केही लामा छन्दलाई अनुवादक गौतमले उनै छन्दमा अनुवाद गरेका छन् ।
(गौतम, २०५०: पृष्ठ- ३)

समश्लोकी नेपाली अनुवाद एक कवितात्मक कृति हो । यसमा अनुवादक गौतमले आफ्नो कवित्व शक्तिको पहिचान कवितात्मक शैलीद्वारा दिएका छन् । मूल गीतामा भएका श्लोकहरुको भाव, अर्थ र विषयवस्तुलाई यथावत् राख्दै सफलतापूर्वक अनुवाद गरेका छन् । जस्तो पहिलो श्लोक नै हेर्न सकिन्छः

धर्म क्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सव ! ।

मामका पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ।१।

यसको अनुवाद गौतमले यस्तो गरेका छन् ।

पुण्यभूमि कुरुक्षेत्र बीच लड्ने विचारले ।

मेरा र पाण्डुका छोरा जुटी संजय ! के गरे ? ।१।

त्यस्तै दोस्रो अध्यायको बाइसौं श्लोकको अनुवाद गौतमले यसरी गरेका छन्:-

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय

नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि

तथा शरीराणि विहाय जीर्णा

न्ययानि संयाति नवानि देही ।२२।

यसको अनुवाद गौतमले उही छन्दमै यसरी गरेका छन् :

लुगा पुराना जसरी हटाई

नयाँ लुगा मानिसले बदल्छ ।

त्यसै गरी जीर्ण शरीर छाडी

नवीनमा जीव सरेर जान्छ ।२२।

यसरी गौतमले यस कृतिमा कवितात्मक शैलीमा श्रीमद्भगवद्गीताको अनुवाद गरेका छन् । कृतिभिन्न सकेसम्म सरल भाषा तथा शब्दहरूको प्रयोग गरे पनि कतिपय ठाउँमा संस्कृत शब्दहरूको प्रयोग गर्न अनुवादक बाध्य भएका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि कविता सरल र अर्थबोध गर्न सकिने छन् । समग्रमा भन्दा कवितात्मक शैलीमा नेपाली भाषामा टेकनाथ गौतमले अनुवाद गरेको यो कृति अत्यन्त सरल छ ।

४.५.१.१.६ निष्कर्ष

श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद अनुवादक टेकनाथ गौतमले संस्कृत मूलगीताका सम्पूर्ण श्लोकहरूको नेपाली भाषामा गरेको अनुवाद हो । संस्कृत भाषा बुझ्न नसक्ने तथा गीतालाई बुझ्न चाहने पाठकहरूका लागि गौतमले गीताका एकदेखि अठारौँ अध्यायसम्मका सम्पूर्ण श्लोकहरूको अनुवाद यसमा गरेका छन् । यो समश्लोकी नेपाली अनुवाद श्लोकानुवाद भएकोले यहाँ अनुवादकको कवित्वको कुरा गर्नु पनि उपयुक्त देखिन्छ । अनुवादक एक सफल कवि पनि हुन् तर इतिहासकार, अन्वेषक, सामाजिक व्यक्तित्वले उनको कवि व्यक्तित्वलाई ओझेलमा पारेको छ । त्यो ओझेलमा परेको कविव्यक्तित्वको पहिचान उनले गीताको श्लोकानुवादबाट दिएका छन् । गीतामा भएका श्लोकहरूको मर्मलाई यथावत् राख्दै कवितात्मक शैलीमा नै श्लोकहरूको अनुवाद गर्नुले उनी एक सफल कवि हुनुको परिचय प्राप्त हुन्छ ।

४.५.१.२ दुर्गासप्तशती समश्लोकी नेपाली अनुवाद कृतिको अध्ययन

४.५.१.२.१ कृतिपरिचय

दुर्गासप्तशतीस्तोत्र समश्लोकी नेपाली अनुवाद कृतिका अनुवादक टेकनाथ गौतम हुन् । यस कृतिमा उनले संस्कृत मूलमा रहेको दुर्गा सप्तशतीलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गरेका छन् । मार्कण्डेय पुराणअन्तर्गत दुर्गाकवच अगस्त्य ऋषिले

ब्रह्माजीसँग लोकमा मनुजको रक्षक अतिगोप्य तOEवको बारेमा सोधेपछि ब्रह्माजीले अगस्त्य ऋषिलाई बताएको दैवी रहस्य नै हो र त्यसको विस्तार नेपाली भाषा श्लोकमा गौतमले दुर्गासप्तशती स्तोत्रको समश्लोकी नेपाली अनुवादमा गरेका छन् । यस अनुवादमा दुर्गाकवचदेखि दुर्गासप्तशतीको तेह्रौँ अध्यायसम्म सम्पूर्ण अनुवाद समावेश गरिएको छ ।

४.५.१.२.२ प्रकाशन

अनुवादक टेकनाथ गौतमले दुर्गासप्तशतीको अनुवाद वि.सं. २००८/९ सालतिर गरेको कुरा प्रस्तावना मन्तव्यमा बताएका छन् । कीलकको राम्रो अर्थ नलागेकाले त्यतिखेर प्रकाशन नगरेको पनि उनले सँगै उल्लेख गरेका छन् । अनूदित यस कृतिको प्रकाशन भने यता आएर वि.सं. २०६३ सालमा मात्र भएको हो । टेकनाथ गौतम स्वयम्ले प्रकाशन गरेको यो कृतिका १५० प्रति प्रकाशनका क्रममा छापिएका छन् ।

४.५.१.२.३ संरचना

दुर्गासप्तशतीस्तोत्र समश्लोकी नेपाली अनुवाद कृति एक लघु आकारको पुस्तिका हो । कवचदेखि तेह्र अध्यायसम्मका श्लोकहरूको नेपाली अनुवाद ७० पृष्ठमा अटाएको छ भने जिल्दा र प्रस्तावना आदिका लागि अन्य १२ पृष्ठ गौतमले यहाँ खर्च गरेका छन् । यसरी जम्मा जम्मा ८२ पृष्ठमा कृतिको आकार पूरा भएको छ । दुर्गा कवच, कीलक र १ देखि १३ अध्याय यस कृतिमा रहेका छन् । सबै श्लोकहरूको अनुवाद श्लोकहरूमै गौतमले गरेका छन् ।

४.५.१.२.४ विषयवस्तु

दुर्गासप्तशतीस्तोत्र समश्लोकी नेपाली अनुवाद को विषयवस्तु संस्कृत भाषामा रहेका कवच, अर्गला र कीलकसहित दुर्गासप्तशतीभिन्न रहेको विषयवस्तु नै हो । दुर्गा सप्तशती चण्डीभिन्न रहेको विषयको श्लोकानुवाद नै यस कृतिभिन्न रहेको छ । यसभिन्न रहेको विषयको चर्चा तल छुट्टाछुट्टै रूपमा गरिन्छः

दुर्गाकवच :

कवच भनेको अङ्ग रक्षाको साधन हो । कवचको माध्यमबाट शत्रुको प्रहारबाट आफूलाई बचाउन सकिन्छ । दुर्गासप्तशती पाठ गर्नुअगाडि दुर्गा कवच पाठ गर्नु अनिवार्य मानिन्छ । कवच पाठ गर्नु भनेको चण्डी पाठका क्रममा विघ्नबाधा रक्षा गर्नु हो (अर्याल, २०६१ : पृष्ठ- १) ।

पाठकर्ता र अनुष्ठानकर्ताका कुन चाहिँ शारीरिक अङ्ग र अवयवहरूमा कुन देवीले संरक्षण दिनुपर्दछ भन्ने विषयवस्तुहरू दुर्गाकवचमा उल्लेख गरिएको छ । कवचको प्रारम्भमा मार्कण्डेय ऋषिले ब्रह्माजीसँग मनुष्यको सर्वरक्षाकारक अत्यन्त गुह्य रहस्यको बारेमा बताउन आग्रह गरेपछि ब्रह्माजीले देवीको कवच नै अति गोप्य र शुद्ध भएको बताउँदै त्यसको व्याख्या गर्न थाल्दछन् । यसमा विभिन्न देवीहरूको नाम र कुन देवीले कुन अङ्गको रक्षा गर्दछिन् भन्ने कुराको बयान उनले गरेका छन् । यिनै कवचमा भएका श्लोकहरूको नेपालीमा अनुवाद गौतमले दुर्गासप्तशतीस्तोत्रको समश्लोकी नेपाली अनुवादको कवचमा गरेका छन् ।

अर्गलास्तोत्र :

अर्गला शब्दको शाब्दिक अर्थ आग्लो हो । आग्लोको माध्यमबाट बाहिरको मान्छेलाई भित्र पस्नबाट जसरी रोक्न सकिन्छ, त्यसरी नै चण्डी पाठका क्रममा विषयान्तरतर्फ चित्त जानबाट रोक्नका लागि अर्गलाको पाठ गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । चञ्चल भएको र बाह्य विषयमा गएको मनलाई अर्गलाको पाठबाट एकाग्र गर्न सकिन्छ । यसरी अर्गला स्तोत्रभित्र आएका श्लोकहरूको अनुवाद २३ वटा श्लोकमा गौतमले नेपालीमा गरेका छन् । अर्गला स्तोत्रको माध्यमबाट अभीष्ट सिद्धिको अपेक्षा गरिएको छ । विभिन्न रूप धारण गरेकी देवीसँग विभिन्न अभीष्ट पूरा गरिदिने कामना व्यक्त गरिएको छ, जस्तो केही श्लोक हेर्न सकिन्छ:

पत्नीं मनोरमां देहि मनोवृत्तानुसारिणीम् ॥

तारिणीं दुर्ग संसारसागरस्य कुलोद्भवाम् ॥२४॥

यस श्लोकको अनुवाद गौतमले यसप्रकार गरेका छन्:

इच्छानुसार चलने देऊ पत्नि मनोरमा ॥

संसार पार तार्ने र जन्मेकी श्रेष्ठ वंशमा ॥

यसरी दुर्गासँग विभिन्न अभीष्ट सिद्धिको अपेक्षा रहेको विषय नै अर्गला स्तोत्रमा रहेको छ । त्यही नै गौतमले गरेको नेपाली अनुवादको पनि विषय हो ।

कीलक स्तोत्र :

कीलकको अर्थ अभीष्ट सिद्धिमा आएका बाधा व्यवधान फुकाउनु भन्ने लाग्दछ । मन्त्रहरुमा कुनै न कुनै ऋषि र देवताको श्राप रहेको हुन्छ र त्यो श्रापबाट मुक्तिको उपाय पनि मन्त्रमा हुन्छ । दुर्गा सप्तशतीमा पनि महादेवद्वारा स्थापित कीलक छन् । यी कीलकलाई पन्छाएपछि मात्र देवी माहात्म्य फलदायी हुन्छ भन्ने मान्यता छ । कुन उपाय र मानसिकता लिएर चण्डी पाठमा प्रवृत्त रहँदा अभीष्ट सिद्धि हुन्छ भन्ने कुराको प्रतिपादन कीलकमा गरिएको छ (अर्याल, २०६१ : पृष्ठ- २५) । त्यही तथ्यको अनुवाद यहाँ छ । कीलक स्वयम् गौतमको अनुवाद होइन भनी उनले नै उल्लेख गरेका छन् । २००८/९ सालतिर दुर्गासप्तशतीको अनुवाद गर्दा कीलकको अर्थ नलागेर छोडेको र पछि आँखाको दृश्यशक्ति गुमेपछि आफूले लेखिसकेको कुरा छपाउन मन लागेर एकजना विद्वान्लाई कीलकको अनुवाद गरिदिन आग्रह गरेअनुसार नाम नदिने सर्तमा उनले नै अनुवाद गरिदिएका हुन् भनी गौतमले नै प्रस्तावनामा उल्लेख गरेका छन् (गौतम, २०६२ : पृष्ठ- ३) । ती विद्वान्ले गरिदिएको अनुवादको नमुना यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ:

सर्वमेतद्विजानीयान्मन्त्राणामभि कीलकम् ॥

सोऽपि क्षेममवाप्नोति सततं जाप्यतत्पर : ॥२॥

अनुवाद : मन्त्रका सिद्धिमा विघ्न पारने शाप रूपयो ॥

रोक्न कीलक स्तोत्र चण्डीको ज्ञान हो ठूलो ॥

माथिको अनूदित श्लोकबाट नै पनि स्पष्ट हुन्छ, दुर्गासप्तशती चण्डीको कीलक स्तोत्रको विषय विघ्न रोक्नु हो । यसैलाई नाम नखुलाइएका अनुवादकले नेपालीमा अनुवाद गरेका छन् ।

अध्याय एकदेखि अध्याय तेहसम्म :

जैमिनीले व्यासबाट धेरै धर्मका स्वरूपबारे सुनिसकेपछि, अन्य बाँकी केही धर्मका स्वरूपबारे पनि थाहा पाउने इच्छा मार्कण्डेय ऋषिसँग व्यक्त गर्दै बताइदिन आग्रह गर्दछन् । भगवत् आराधनामा तल्लीन मार्कण्डेय ऋषिले आफू बेफुर्सद भएकाले विन्ध्याचलमा भएका चारवटा पंछी कहाँ आठौँ मन्वन्तरका कथा जैमिनी ऋषिलाई सुनाइदिन भनी खबर पठाउँछन् । ती चार पंछीका मुखबाट जैमिनी ऋषिले सुनेको कथा मेघा ऋषिले राजा सुरथ र समाधि नामका दैत्यलाई सुनाउँछन् । त्यही कथानै दुर्गा सप्तशतीमा वर्णन गरिएको छ । (अर्याल, २०६१ : पृष्ठ- ३४) । यही कथा समेटेका दुर्गासप्तशतीका १ देखि १३ अध्यायसम्मका श्लोकहरुको अनुवाद गौतमले गरेका छन् । यसको विषयवस्तु यही नै हो । कथाका अनुसार भगवान् विष्णुकी योगनिद्रा महामायाबाट जगत् मोहित भएको छ । संसारको स्थिति मिलाउने कार्य पनि महामायाबाट नै हुन्छ (अर्याल, २०६१: पृष्ठ- ४७) । यसपछि राजा सुरथ महामाया भनेकी कुन देवी हुन् ? र उनको महिमाको बारेमा बताइदिन आग्रह गर्दछन् । यसपछि मार्कण्डेय ऋषि महामायाको बारेमा भन्न थाल्नु हुन्छ :-

संसार महामायाको स्वरूप हो र उनीबाटै यो सारा संसार ढाकिएको छ, यी नित्य छिन् । देवकार्य सिद्ध गर्न आविर्भाव भएकी उनी दानवहरुद्वारा पीडित देवताहरुको कार्य सिद्धिका निम्ति समुत्पन्न भइन् (अर्याल, २०६१: पृष्ठ- ५०) । महामायाको उत्पत्तिबारे ऋषि थप्दछन् :

कल्पान्तर प्रलयका बेला भगवान् श्रीविष्णु समुद्रबीच शेषनागमाथि योगनिद्रामा रही सुतिरहनु हुन्थ्यो, त्यसैबेला देवताहरुको कामलाई सफल गराउन योगमाया (योगनिद्रा) भगवतीको नित्या नाउँले उत्पत्ति भयो । त्यसै समयमा कल्पान्तमा सम्पूर्ण

जगत् एउटै महासागरमा डुबिरहेको थियो । योगनिद्रामा सुतिरहेका भगवान् श्रीविष्णुका कानेगुजीबाट मधुकैटभ नामका डरलाग्दा दुई राक्षस प्रकट भए र ब्रह्माजीलाई मान्न खोजे (अर्याल, २०६१: पृष्ठ- २७) । त्यही बखत् ब्रह्माजीले योगमायालाई पुकारी प्रार्थना गरे, त्यसपछि महामाया प्रकट हुनुभयो र विष्णु विउँभिनु भई दैत्यको संहार गर्नुभयो (अर्याल, २०६१: पृष्ठ- ५८) ।

यसपछिका २ देखि तेह्रसम्मका अध्यायहरूमा स्वर्गका देवताहरूलाई महिषासुर जस्ता अनेक राक्षसहरूले दुःख दिएको र महाकालीले देवताको पक्षबाट युद्ध गरी महिषासुर, रक्तबीज, उग्रास्य, उग्रवीर्य, दुर्मु, दुर्भुख, शुम्भ, निशुम्भ आदि अनेक शक्तिशाली दैत्यहरूको बध गरी देवताको रक्षा गरेको कथा श्लोकमा वर्णित छ । ती श्लोकहरूको अनुवाद गौतमले नेपाली समश्लोकी अनुवादका तेह्रै अध्यायहरूमा गरेका छन् । यसको विषयवस्तु पनि यही नै हो ।

४.५.१.२.५ भाषाशैली

दुर्गासप्तशतीस्तोत्र समश्लोकी नेपाली अनुवाद संस्कृत श्लोकहरूको नेपाली अनुवाद हो । यसमा टेकनाथ गौतमले एकजना विद्वान्बाट नेपाली अनुवाद गराई कीलकका श्लोकहरूको साथमा अर्गला, कवच र तेह्र अध्याय सप्तशतीस्तोत्रको आफूले नै अनुवाद गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यसको २००८/९ सालतिर अनुवाद गरेको भनेर गौतमले आफै बताएका छन् । तर त्यतिखेर आफू परिपक्व रूपमा लेखनमा संलग्न नभएकोले होला भाषिक शुद्धाशुद्धीमा त्यति ध्यान नदिएको कुरा गौतमले स्वीकारेका छन् । साथै भाषाको ह्रस्व दीर्घमा ध्यान नदिई अनुवाद गरेको कुरा पनि गरेका छन् । गौतमले सर्वसाधारणले नबुझ्ने संस्कृत शब्दहरू पनि अनूदित नेपाली श्लोकहरूमा परेका छन् । यी कुराहरूलाई सच्याउने रहर हुँदाहुँदै पनि आँखाको देख्ने शक्ति गुमेकाले असमर्थ भएको कुरा व्यक्त गरेका छन् । यसकै आधारमा भन्न सकिन्छ कि दुर्गासप्तशतीको अनुवादका क्रममा भावमा कुनै असर नपरेपनि र भाव यथावत्

भएपनि अनुवादकले भाषिक शुद्धाशुद्धीमा ध्यान दिएका छैनन् । उनको सिकारूपन भाषामा भल्कन्छ । ह्रस्वदीर्घको ख्याल नगरी भानुभक्तीय भाषाजस्तै जताततै खुट्टा काटिएको छ । त्यसमा पनि श्लोकहरु भानुभक्तका जस्ता सरल छैनन् । भाषामा संस्कृतका शब्दहरुको प्रयोगले सर्वसाधारणका लागि यो अलि कठिन भएको छ ।

यसमा अभिव्यक्त शैली कवितात्मक छ । गौतमले संस्कृत श्लोकहरुको अनुवाद नेपाली भाषामा पनि समश्लोकमै गरेका छन् । मूलमा अनुष्टुप छन्दमा भएका श्लोकहरु अनुष्टुप छन्दमै र अन्य उपजाति आदि छन्दका श्लोकहरु ती छन्दमै अनुवाद गरिएको छ । यसबाट स्पष्ट हुन्छ समश्लोकी नेपाली अनुवाद कवितात्मक शैलीमा लेखिएको कृति हो ।

४.५.१.२.६ निष्कर्ष

दुर्गासप्तशतीस्तोत्र समश्लोकी नेपाली अनुवाद टेकनाथ गौतमले नेपाली भाषामा गरेको अनुवाद हो । वि.सं. २००८/९ सालतिर अनुवाद गरेको यस कृतिको २०६२ सालमा मात्र प्रकाशन भएको हो । संस्कृत भाषाका प्रशस्त शब्दहरु नेपालीमा अनूदित श्लोकहरुमा आएकाले भाषा सर्वसाधारणका लागि अलि कठिन जस्तो देखिएपनि संस्कृतमा भएको सप्तशतीलाई नेपालीमा अनुवाद गरी यसप्रति चासो राख्नेहरुलाई किञ्चित सहजता गौतमले प्रदान गरेका छन् । कवितात्मक शैलीमा अनुवाद भएको यस कृतिले नेपाली साहित्यलाई थप एउटा कोसेली प्रदान गरेको छ ।

४.५.१.३ बसिबिया“लो

बसिबिया“लो गौतमले संस्कृतमा कण्ठस्थ गरेका श्लोकहरुको नेपाली अनुवाद हो । विभिन्न देवदेवीको प्रार्थना, प्रातः स्मरण आदि विषयका श्लोकहरु यसमा समावेश भएका छन् । अत्यन्त सानो आकारको यस कृतिमा १५ पृष्ठ तथा १०३ वटा श्लोकका अनुवादहरु समेटिएका छन् ।

४.५.२ टेकनाथ गौतमका ऐतिहासिक र संस्कृतमूलक अनूदित कृतिको अध्ययन

टेकनाथ गौतमले ऐतिहासिक र संस्कृतमूलक कृतिहरूको पनि अनुवाद गरेका छन् यस क्रममा उनले आफूले नै नेपाली भाषामा लेखेका कृतिहरूको अङ्ग्रेजी भाषामा अनुवाद गरेका छन् । उनका यस्ता कृतिहरूको कृतिपरक अध्ययन यसप्रकार गर्न सकिन्छ :

४.५.२.१ जलमगष्क बलम द्यगममष्क बचभ तजभ ककभ व्वथबल च्भष्ण्यल कृतिको अध्ययन

४.५.२.१.१ परिचय

जलमगष्क बलम द्यगममष्क बचभ तजभ ककभ व्वथबल च्भष्ण्यल टेकनाथ गौतमले नेपाली भाषामा लेखेको हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् कृतिको अङ्ग्रेजी अनुवाद हो । हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म भिन्नाभिन्नै धर्म हुन् भनी दुई धर्मावलम्बीका बीचमा फाटो ल्याउन गरिएको भुटो प्रचारबाजीलाई साम्य पार्दै दुई धर्मका बीचको सद्भाव, आत्मीयता र मिल्दाजुल्दा लक्षणहरूको खुलासा गौतमले नेपाली भाषामा लेखेको उक्त कृतिमा गरेका छन् भने त्यसकै अनुवाद जलमगष्क बलम द्यगममष्क बचभ तजभ ककभ व्वथबल च्भष्ण्यल मा पनि त्यसैको प्रस्तुति गरेका छन् । हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् कृतिको अध्ययन यही शोधग्रन्थमा पहिले नै गरिसकिएकोले त्यसकै अनुवाद जलमगष्क बलम द्यगममष्क बचभ तजभ ककभ व्वथबल च्भष्ण्यल को विस्तृत अध्ययन गर्न आवश्यक परोइन ।

४.५.२.२ ध्यय बचभ तजभ त्जबचगक कृतिको अध्ययन

४.५.२.२.१ कृतिपरिचय

ध्यय बचभ तजभ त्जबचगक टेकनाथ गौतमले अङ्ग्रेजी भाषामा लेखेको लघु आकारको कृति हो । नेपाली भाषामा गौतमले नै लेखेको थारु जातिको इतिहास तथा

संस्कृति कृतिकै विषयवस्तुलाई भावानुवाद स्वरूप गौतमले यो कृति तयार पारेका हुन् ।

४.५.२.२.२ प्रकाशन

धजय बचभ तजभ त्जबचगक कृति लेखक टेकनाथ गौतम स्वयंले नै प्रकाशन गरेका हुन् । वि.सं. २०६३ सालमा प्रकाशन भएको यस कृतिका जम्मा ४०० प्रति प्रकाशित गरिएका छन् ।

४.५.२.२.३ संरचना

धजय बचभ तजभ त्जबचगक अत्यन्त लघु आकारको कृति हो । आवरण र भूमिकाका लागि १० पृष्ठ र विषयवस्तुका लागि १८ पृष्ठ गरी जम्मा २८ पृष्ठमा यो कृति समाप्त भएको छ ।

४.५.२.२.४ विषयवस्तु

धजय बचभ तजभ त्जबचगक कृतिको विषयवस्तु थारु जातिको परिचय नै हो । यसमा गौतमले थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति कृतिमा उल्लेख गरेको विषय, थारु शब्दको उत्पत्ति, थारु असुरसँग मिल्दा थिए र थारुको भेषभुषा, रहनसहन, संस्कृति परम्परा आदि कुरालाई नै समेटेका छन् ।

४.५.२.२.५ भाषाशैली

धजय बचभ तजभ त्जबचगक अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएको लघु पुस्तिका हो । निबन्धात्मक शैलीको यस पुस्तिकामा आफूले नेपाली भाषामा लेखेको थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति पुस्तकभित्रको विषयवस्तुलाई नै अङ्ग्रेजी भाषामा लेखेका छन् ।

४.५.२.२.६ निष्कर्ष

धजय बचभ तजभ त्जबचगक थारु जातिको परिचय रहेको पुस्तिका हो, जो अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएको छ । लेखक गौतमले नेपाली भाषामा लेखेको थारु जातिको इतिहास

तथा संस्कृतिलाई अङ्ग्रेजी भाषाका पाठक तथा नेपाली भाषीभन्दा भिन्न भाषाका पाठकका लागि पनि थारु जातिको बारेमा स्पष्ट जानकारी पाउन सक्ने गरी यो पुस्तिका तयार गरेका छन् । लेखकका नाति किशोर गौतमले प्रकाशन गरेको यो पुस्तिका नेपाली भाषा नजान्ने तर थारु जातिको बारेमा जानकारी राख्न चाहनेहरूका लागि अत्यन्त उपयोगी साबित हुन सक्छ ।

४.६ टेकनाथ गौतमका वंशावलीसम्बन्धी कृतिको अध्ययन

गौतमले वंश परम्परासम्बन्धी कृतिहरू पनि तयार पारेका छन् । खस, मगर र किरात भनिने को हुन् ?, गोतामे वंश परिचय यस्ता कृति हुन् । यस्ता कृतिको कृतिपरक अध्ययन यसप्रकार गर्न सकिन्छ ।

४.६.१ गोतामे वंश परिचय कृतिको कृतिपरक अध्ययन

४.६.१.१ कृतिपरिचय

गोतामे वंश परिचय टेकनाथ गौतमले लेखेको लघु आकारको पुस्तिकाकार कृति हो । यो वंशसम्बन्धी एक ऐतिहासिक कृति हो । गोतामे (गौतम) हरुका पूर्खा को हुन् ? कहाँदेखि आएका हुन् ? उनीहरू पहिले कहाँ बसे ? त्यसपछि सन्तानहरू कहाँ कहाँ पुगे ? भन्ने कुराको उल्लेख गौतमले यस सानो कृतिमा गरेका छन् । सानै भए पनि यसलाई गोतामेहरूको प्रामाणिक वंशावली भन्न सकिन्छ ।

४.६.१.२ प्रकाशन

गोतामे वंश परिचय लघु आकारको पुस्तिका वि.सं. २०६१ सालमा प्रकाशित कृति हो । लेखक टेकनाथ गौतमका नाति किशोर गौतमले प्रकाशन गरेको यस पुस्तिकाका जम्मा ३०० प्रति पहिलो प्रकाशनका अवसरमा प्रकाशित गरिएका हुन् । लेखकले आफ्ना पूर्खाहरूमा समर्पण गर्दै कृति लेखेको कुरा बताएका छन् ।

४.६.१.३ संरचना

गोतामे वंश परिचय अत्यन्त लघु आकारमा समाप्त भएको कृति हो । जिल्दा र भूमिका पृष्ठका लागि १० पृष्ठ र विषयवस्तुको प्रस्तुतिका लागि २८ पृष्ठ गरी जम्माजम्मी ३८ पृष्ठमा यो कृति समेटिएको छ । गोतामे समाजको परिचय' शीर्षकमा गोतामेहरुका पुर्खाको इतिहास र नामावली प्रकाशन गर्दा लेखिएको लेखलाई नै गौतमले सानो पुस्तिकाका रूपमा प्रकाशित गरेका छन् । लेख निबन्धात्मक रूपमा कृति पूर्ण भएको छ ।

४.६.१.४ विषयवस्तु

गोतामे वंश परिचय गोतामे वंशको वंशावलीमा आधारित कृति हो । गोतामेहरुका पुर्खा कहाँदेखि नेपाल आए र कहाँकहाँसम्म विस्तारित भएर रहेका छन् भन्ने कुरालाई लेखकले विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । भारतको कान्यकुब्ज जनपदको छेउमा रहेको हरियाना गाउँमा बस्ने लल्लकका छोरा विल्लक, विल्लकका छोरा भास्कर र तिनका पनि छोरा प्रभाकर थिए । ती प्रभाकरका छोरा काशीदास नै नेपाल आई सिंजा प्रदेशमा बिर्ता पाई बसोबास गर्न थालेछन् । तिनै काशीदास नै गोतामेहरुका पुर्खा थिए । गोतामेहरु काशीदासका सन्तान दर सन्तान हुन् । यही विषय नै यस कृतिभित्र समेटिएको विषयवस्तु हो । साथसाथै अहिले गोतामेहरुले आफूलाई गौतम लेख्न थालेको कुरा पनि यसमा पढ्न पाइन्छ । काशीदासका सन्तानमध्ये एकजनाले गोताम भन्ने बिर्ता र गोतामे भन्ने पद पाई बस्न थालेकोले उनीहरु गोतामे भएका हुन् । पछि केही गोतामेहरु दाडमा आई पनौरा बिर्ता र हापुर बिर्ता पाई बस्न थाले भने केही गोतामेहरु पूर्वसम्म पुगेर बसोबास गर्न थाले भन्ने कुरालाई नै गौतमले यस कृतिको विषयवस्तु बनाएका छन् ।

४.६.१.५ भाषाशैली

गोतामे वंश परिचय नेपाली भाषामा लेखिएको लघु पुस्तिका हो । यसमा गौतमले सहज तथा सरल नेपाली भाषाको प्रयोग गरेका छन् । अत्यन्त छोटो रहेको

यो कृति एउटा लेख निबन्ध हो भन्न पनि सकिन्छ । निबन्धात्मक शैलीमा लेखिएको कृतिमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको पनि समावेश गौतमले गरेका छन् ।

४.६.१.६ निष्कर्ष

गोतामे वंश परिचय वंश परम्परासम्बन्धी विषयमा तयार पारिएको लघु आकारको पुस्तिका हो । सरल भाषामा तयार पारिएको यस कृतिले सानो र छोटै भएपनि पुर्खादेखि हालसम्मको गोतामे वंशको इतिवृत्त र कथा बोकेको छ । यसैले यो एक इतिहास पनि हो । गोतामेहरूको बारेमा प्रशस्त जानकारी दिनसक्ने यो कृतिले गोतामेहरूको पूरा परिचय बोकेको छ । अन्त्यमा भन्न सकिन्छ, कि गोतामेहरूको बसोबास, रहनसहन, पुर्खा, घर, गोत्र, प्रवर, कुलदेवता आदिको बारेमा चासो राख्ने जो सुकैका लागि पनि यो कृति लाभदायी साबित हुन्छ ।

४.७ टेकनाथ गौतमका साहित्यिक कृतिको अध्ययन

टेकनाथ गौतम एक सशक्त साहित्यकारका रूपमा पनि चित्रित छन् । तर यो साहित्यिक व्यक्तित्वलाई उनकै समाजसेवी, इतिहासकार, संस्कृतिविद्, राजनैतिक र अनुवादक व्यक्तित्वले नै पछाडि पारिदिएका छन् । साहित्यिक विषयमा फुटकर कविताका अतिरिक्त उनले **नेपाली छन्द : शतकम्** शीर्षकमा शास्त्रीय छन्दहरूको नेपालीमा अनुवाद गरी छन्दहरूको सङ्ग्रह प्रकाशन गरेका छन् । त्यस्तै उनले संस्कृत भाषाबाट नेपालीमा अनुवाद गरेका कृतिहरू पनि साहित्यिक हुन् भन्न सकिने आधार धेरै छन् । उनका **गीता** तथा **दुर्गासप्तशती** जस्ता कृतिहरूको नेपाली भाषामा गरिएका अनुवादहरू कवितात्मक छन् । संस्कृत मूलमा श्लोकहरू जुन छन्दमा छन्, त्यही छन्दमा नेपालीमा अनुवाद गर्न सक्नु उनको साहित्यिक खुबीको परिचायक हो । गौतमका साहित्यिक कृतिको कृतिपरक अध्ययन तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

४.७.१ नेपाली छन्दःशतकम् कृतिको अध्ययन

४.७.१.१ कृति परिचय

नेपाली छन्दः शतकम् टेकनाथ गौतमले छन्दको बारेमा लेखेको कृति हो । यो संस्कृत साहित्यमा प्रयोग भएका शास्त्रीय छन्दहरूको परिचय भएको साहित्यमूलक पुस्तकाकार कृति हो । यसमा एक अक्षरको पाउ हुने छोट्टा छन्ददेखि लिएर छब्बीस अक्षरको पाउ हुने लामा छन्दको समेत लक्षणसहित परिचय पाउन सकिन्छ । संस्कृत नजान्ने तर शास्त्रीय छन्दतर्फ चासो राख्नेहरूका लागि उपयोगी होस् भनेर यो कृति तयार पारेको भनी गौतमले बताएका छन् । यसै कृतिका सम्बन्धमा उत्तमकृष्ण मजगैयाँको कथन यस्तो छ- 'छन्द शतक' छन्दमै छन्दहरूको ज्ञान दिइएको कृति हो । यो उनको छन्दोबद्ध काव्य हो (२०४५ : पृष्ठ- ४७) ।

४.७.१.२ प्रकाशन

नेपाली छन्दः शतकम् शास्त्रीय छन्दहरूको परिचय भएको कृति हो । यो कृति २०६२ सालमा प्रकाशित भएको हो । लेखक टेकनाथ गौतमका नाति किशोरचन्द्र गौतम प्रकाशक रहेको प्रस्तुत कृतिका ३०० प्रति प्रथम संस्करणका बेला प्रकाशित भएका छन् ।

४.७.१.३ संरचना

नेपाली छन्दः शतकम् एक पुस्तकाकार कृति हो । जम्मा जम्मी ५० पृष्ठमा पूर्ण भएको यस कृतिको विषयवस्तुका लागि जम्मा ३७ पृष्ठ तथा आवरण, भूमिका आधारग्रन्थको नाम र संक्षिप्त रूप एवं छन्दसूची आदिका लागि १३ पृष्ठ छुट्याइएका छन् । विषयवस्तुको प्रस्तुतिका क्रममा कृतिमा जम्मा तीन प्रकरण छन् : (क) परिभाषा खण्ड (ख) लक्षण प्रकरण (ग) उपसंहार प्रकरण ।

परिभाषा प्रकरणमा छन्दहरुको मात्रा, छन्दहरुको गण, छन्दहरुको वर्ग आदिको चर्चा छ । लक्षण प्रकरणमा विभिन्न छन्दहरुको परिचय तथा लक्षण समावेश गरिएको छ भने उपसंहार प्रकरणमा आफ्नो तर्फबाट मन्तव्य प्रस्तुत भएको छ ।

४.७.१.४ विषयवस्तु

नेपाली छन्दः शतकम् को विषयवस्तु संस्कृत शास्त्रमा भएका विविध छन्दहरु नै हुन् । एक अक्षरको एक पाउ हुनेदेखि २६ अक्षरको एक पाउ हुने सम्मका छन्दहरुको परिचय गराउनु नै यस कृतिको उद्देश्य रहेको छ । यस कृतिमा गौतमले विभिन्न छन्दहरुलाई विषयवस्तुको रूपमा लिएका छन् । संस्कृत शास्त्रमा छन्दसम्बन्धी ज्ञान भएका विविध ग्रन्थहरु भए पनि नेपालीमा त्यस किसिमका कृतिहरु कमै मात्र पाइन्छन् । त्यस्तो कमीलाई केही भए पनि घटाउन यसले सघाउला भन्ने आशय व्यक्त गर्दै गौतमले संस्कृतका १०० वटा छन्दलाई नेपालीमा सलक्षण प्रस्तुत गरेको बताएका छन् । नेपाली छन्दःशतकम् भित्रको विषयवस्तुलाई तल बिस्तारमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

परिभाषा प्रकरण :

नेपाली छन्दः शतकम् को परिभाषा प्रकरणमा लेखकले छन्दका प्रकार उल्लेख गरेका छन् । उनका अनुसार छन्द वैदिक र लौकिक दुई प्रकारका हुन्छन् । वैदिक छन्द आठ प्रकारका र लौकिक छन्द वृत्त र जाति दुई प्रकारका हुन्छन् । जाति मात्रा छन्द हो र वृत्त वार्णिक छन्द हो । वैदिक र लौकिक दुवैथरी छन्दभन्दा भिन्न लोकमा प्रयोग गरिने छन्दलाई गाथा भनिन्छ (गौतम, २०६२ : पृष्ठ- ३) ।

त्यस्तै यस प्रकरणमा ह्रस्व दीर्घको परिचय, लघु गुरुको परिचय, पद्य भनेको के हो ? भन्ने कुराको उल्लेख भएको छ । अतः यस प्रकरणको विषयवस्तु छन्दको प्रकार, मात्रा परिचय, पद्यको परिचय आदि हो ।

लक्षण प्रकरण :

नेपाली छन्दः शतकम् को लक्षण प्रकरणमा गौतमले संस्कृत साहित्यमा प्रचलनमा रहेका १०० थरी छन्दको शास्त्रीय लक्षणसहित कवितात्मक शैलीमा परिभाषा प्रस्तुत गरेका छन् ।

उपसंहार प्रकरण :

यस प्रकरणमा गौतमले आफूले लक्षणग्रन्थ तयार पारेको र अर्भै छन्द तथा लक्षण सम्बन्धमा विशेष जानकारी राख्न चाहनेले आर्षग्रन्थ खोजेर अध्ययन गर्नु भन्ने आशय व्यक्त गरेका छन् ।

४.७.१.५ भाषाशैली

नेपाली छन्दः शतकम् संस्कृत साहित्यमा भएका १०० वटा छन्दहरुको परिचय तथा लक्षण नेपालीभाषामा प्रस्तुत भएको कृति हो । नेपाली छन्दः शतकम् छन्दमै छन्दहरुको ज्ञान दिइएको कृति हो । नेपाली भाषामा छन्दोबद्ध श्लोकहरुमा छन्दको लक्षण दिइएको यो कृतिमा कवितात्मकता छ । यसमा श्लोकहरु कवितात्मक भइकन पनि सरल, सहज र सरस भाषामा छन् । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दका साथै कतिपय अनुकरणात्मक शब्दहरु पनि यसभित्र पाउन सकिन्छ ।

४.७.१.६ निष्कर्ष

नेपाली छन्दः शतकम् वि.सं. २०६२ सालमा प्रकाशित छन्दोबद्ध कृति हो । छन्दमा चासो राख्ने तथा संस्कृत भाषाको ज्ञान नभएका मान्छेहरुका लागि उपयोगी हुने हिसाबले नेपाली भाषामै श्लोकहरुमा छन्दको परिचय तथा लक्षण यस कृतिमा प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली साहित्यको महत्त्वपूर्ण विधाका रूपमा रहेको कविता विधालाई आङ्गनो ढुकुटीमा अर्को धन थपिने गरी यो कृति तयार पारेर गौतमले साहित्य जगत्लाई ठूलो गुन लगाएका छन् । यसै सम्बन्धमा गौतमले भनेका छन्-

कुनै संस्कृत नजान्नेलाई छन्दको जिज्ञासा भएमा काम लाग्ला भनी विभिन्न थरी फूल फुलेका नेपाली भाषारूपी वाटिकामा अर्को फूलको एउटा बोट रोप्ने प्रयास गरेको छु (२०६२ : भूमिका) ।

४.८ टेकनाथ गौतमका फुटकर लेखरचनाहरूको अध्ययन

टेकनाथ गौतमले लगभग डेढदर्जन पुस्तकाकार कृतिका अलावा फुटकर लेख रचना तथा निबन्धहरू पनि लेखेका छन् । उनका प्रकाशित फुटकर लेख रचना तथा निबन्धहरू प्रज्ञा, मधुपर्क तथा युगबोध राष्ट्रिय दैनिक, हैम-प्रभाप्राज्ञिकस्तम्भ आदि पत्र पत्रिकामा छरिएर रहेका छन् । प्रकाशित तिथि-मितिको यकिन सम्झना तथा सङ्कलनको अभावमा उनका फुटकर लेख, रचना र निबन्धहरूको सङ्ख्या निश्चित रूपमा बताउन असम्भव देखिन्छ । खोज-अध्ययन तथा लेखकसँगको व्यक्तिगत भेटका क्रममा भेटिएजति फुटकर लेख रचनाहरूको अध्ययन यहाँ गरिएको छ:-

टेकनाथ गौतमले फुटकर लेखहरू पनि सामाजिक, समसामयिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, यात्रा, अनुसन्धानमूलक विषयमा प्रकाशित गरेका छन् । उक्त विविध विषयका प्रकाशित लेखहरूलाई विषयगत आधारमा यसप्रकार अध्ययन गर्न सकिन्छ-

४.८.१ टेकनाथ गौतमका ऐतिहासिक अनुसन्धानमूलक लेखहरूको अध्ययन

टेकनाथ गौतम अन्वेषक इतिहासकार हुन् भन्ने कुरा त माथि नै उल्लेख गरिसकियो । विभिन्न ऐतिहासिक तथ्यहरूको अध्ययन-अन्वेषण गरी उनले फुटकर लेखहरू तयार पारेका छन् । प्रज्ञामा प्रकाशित 'नेपालको इतिहासमा सत्यीकृत दुई असत्य', मधुपर्कमा प्रकाशित 'खस जातिको विवेचन', हैम-प्रभामा प्रकाशित 'प्राचीन भारत वर्षमा शरावती नामले दुई नदी प्रसिद्ध थिए' तथा युगबोध राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशित 'थारु जातिको संक्षिप्त इतिहास' आदि गौतमका ऐतिहासिक अनुसन्धानात्मक विषयका लेखहरू हुन् । यी लेखहरूको अध्ययन यसप्रकार गर्न सकिन्छ :-

४.८.१.१ नेपालको इतिहासमा सत्यीकृत दुई असत्य : लेखको अध्ययन

नेपालको इतिहासमा सत्यीकृत दुई असत्य नेपालको ऐतिहासिक तथ्यलाई आधार मानेर लेखेको शोधमूलक लेख हो । यस लेखमार्फत् लेखक गौतमले धेरै इतिहासकार तथा इतिहासविद्हरूले मानेका दुई तथ्य नेपालमा बाइसी र चौबीसी नामका राज्य थिए भनेर राज्य संख्याका आधारमा भनिएको हो र सिंजा जुम्लाका राजाहरु खस थिए' लाई खण्डन गर्दै बाइसी चौबीसी राज्य नभई त्यो नाम मात्र हो भन्ने तथ्य उल्लेख गरेका छन् ।

प्रस्तुत लेख नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित शोधमूलक चौमासिक पत्रिका प्रज्ञाको २०५४ पूर्णाङ्क ८४ वर्ष २७ फागुन-जेठ अङ्कमा प्रकाशित छ ।

इतिहासमा प्रमाण नभएका कुराहरु अनुमानका आधारमा लेख्नुपर्ने हुन्छ । अनुमानित कुरा कुनै सत्य पनि र कुनै असत्य पनि हुन सक्छन् । नेपालको इतिहासमा अत्यन्त चर्चामा आएका बाइसी चौबीसी राज्य थिए भन्ने तथ्य र सिंजा जुम्ला प्रदेशका राजाहरु खस थिए भन्ने दुईवटा तथ्यहरुलाई गलत साबित गर्नु नै गौतमको यस लेखको विषय हो । यस लेखको विषयवस्तु समेट्ने केही प्रसङ्गहरु यहाँ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :-

एउटै राज्यलाई कसैले बाइसी र कसैले चौबीसीमा गनेका छन् । कसैले नभएका राज्यको नाम लेखेका छन् भने कसैले भएका राज्यलाई छाडेका छन् । त्यसैगरी कसैले एउटै नामका दुई राज्य मानी एकलाई चौबीसीमा र अर्कालाई बाइसीमा समावेश गरेका छन् । यसरी कसैले गनेका केही नाम अर्कासित नमिल्नुको एकमात्र कारण हो- नभएको कुरालाई भएका मान्नु । वास्तवमा यी प्रदेशमा बाइसी र चौबीसी राज्य कुनै बेला रहेको पनि कसैबाट प्रमाणित हुन्न ।..... जथाक पर्वतदेखि पूर्वमा मगर र गुरूडबाट बस्ती र राज्य रहेका हुनाले मगरलाई बुझाउने अठार र गुरूडका ६ संख्यालाई जोडेर चौबीस पुऱ्याई चौबीसी भनेको बुझिन्छ, राज्यका संख्याले चौबीस भनेको होइन (गौतम, २०५४: पृष्ठ- २७) ।

त्यस्तै सिंजा प्रदेशमा राज्य गर्ने राजाहरु खस थिए भन्ने तथ्यको पनि गौतमले यस लेखमा सतर्क खण्डन गरेका छन् । उनका अनुसार जुम्लाका राजाहरुलाई राहुल सांकृत्यानले तिब्बतका राजा स्रोङ्चन गम्पोका सन्तान भनेका छन् भने अरू सबै विद्वान् लेखकले खस लेखेका छन् तर गोपाल वंशावलीमा मधेसबाट गएका बंगाली मद्रासीलाई मधिसे भनिए जस्तै खस देशबाट गएका सिंजाली राजा जितारी मल्ल आदिका सन्तानलाई खसिया भनी लेखिएको हो । तर बाहुन ठकुरी सबै खस थिए भनी लेख्ने विद्वान्हरुको यो तर्क भ्रम हो । वास्तवमा बाहुन ठकुरी सबै राजाहरु खस थिएनन् (गौतम, २०५४ : पृष्ठ- २७) ।

यसरी अनुसन्धानमूलक पत्रिका प्रज्ञामा प्रकाशित यस लेखले ऐतिहासिक तथ्यको अनुसन्धान गरेको छ । सबैले एउटै स्वरले मानेका ऐतिहासिक तथ्यमाथि सतर्क प्रश्न उठाएर खसजाति तथा बाइसी चौबीसी राज्य जस्ता विषयलाई पुनः अध्ययन अनुसन्धानका विषयका रूपमा गौतमले अन्वेषक इतिहासविद्का सामु प्रस्तुत गरिदिएका छन् । गौतमले प्रस्तुत गरेका तथ्यहरुले उक्त विषयहरुमाथि फेरि अध्ययन गरी निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने आधार प्रदान गरेका छन् । नेपाली भाषामा लेखिएको यो लेख एउटा गम्भीर विषयको लेख बन्न पुगेको छ ।

४.८.१.२ प्राचीन भारतवर्षमा शरावती नामले दुई नदी प्रसिद्ध थिए लेखको अध्ययन

जनता विद्यापीठ दाङबाट प्रकाशन गरिने विद्यापीठको वार्षिक मुखपत्र हैम-प्रभाको अङ्क २०५३/५४ मा प्रकाशित 'प्राचीन भारतवर्षमा शरावती नामले दुई नदी प्रसिद्ध थिए' शीर्षक लेख ऐतिहासिक तथ्यमा आधारित लेख हो । अन्वेषक टेकनाथ गौतमले प्राच्य र उदीच्य दुई देशमा विभाजन गर्ने देशविभाजिका र तटमा श्री रामचन्द्रका छोरा लवको राज्य बोकेका गरी दुईवटा शरावती नामका नदीहरु प्राचीन भारतवर्षमा थिए भन्ने तथ्य यस लेखबाट प्रकाशमा ल्याएका छन् । गौतमले यस लेखमा उठाएका तर्कहरु बुँदागत रूपमा यहाँ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- (क) भारतवर्षमा शरावती : नामकी नदी संस्कृत भाषाका दृष्टिले देश विभाजिका मानिन्थिन् ।
- (ख) 'देश : प्राग्दक्षिणाः प्राच्य उदीच्यः पश्चिमोत्तरः' अमरकोशको कथनानुसार शरावती नदीदेखि दक्षिण-पूर्वको देश प्राच्य र उत्तर-पश्चिमको देश उदीच्य मानिन्थ्यो ।
- (ग) शरावती नामकी नदीकै तटमा श्री रामचन्द्रका छोरा लवको राजधानी थियो ।
- (घ) जनरल कनिंघमका अनुसार कास्मीरकी कुनै नदीलाई अघि शरावती भन्ने गरेको भए पनि भारतवर्षको उत्तरछेउमा बग्ने ती नदी देश विभाजिका मानिन सकिदन् ।
- (ङ) गोन्डाका पूर्वमा बग्ने राप्ती या वाणगंगा नामकी नदी कुनै शरावती मानिन सकिदन् (गौतम, २०५३/५४: पृष्ठ- २२) ।
- (च) जयचन्द्रको भनाइअनुसार दृषद्वती (हालको घग्घर) नै देश विभाजिका शरावती नदी हुन् । गौतम पनि यही विचारका समर्थक देखिन्छन् ।
- (छ) सरयान (सल्यान) बाट निकलेकी शारदा नदीलाई नै सरयू भनिएको हुनाले तिनैको शर शब्दले युक्त अर्को नाम शरावती पनि रहेछ भन्ने बुझिन्छ र कालिदास आदिकविले लेखेको शरावती यिनै सरयू नदी हुन् भन्ने पनि बुझिन्छ । तर उत्तरबाट निकलेर पूर्वतर्फ बग्ने हुनाले यी नदीले पूर्वदक्षिणलाई एकतर्फ र पश्चिम उत्तरलाई अर्कातर्फ भारतलाई छट्याउन सकिदन् । त्यसैले देशविभाजिका शरावती यी होइनन् ।
- (झ) माथिका तथ्यका आधारमा देशविभाजिका र कालिदास आदिले भनेका कथनअनुसार दुईवटी शरावती नामका नदी प्राचीन भारत वर्षमा प्रसिद्ध थिए भन्ने प्रमाणित हुन्छ । (गौतम, २०५४: पृष्ठ- २३)

यसरी प्राकृतिक सम्पदाको ऐतिहासिक अवलोकन गर्दै अनेकौं सम्भावना तथा तर्कहरूको अध्ययन विश्लेषणका साथ शरावती नामका दुई नदी रहेको तथ्य गौतमले प्रकाशित पारेका छन् । गौतमको यस लेखले अनुसन्धानमूलक इतिहास लेखनको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू प्रकाशमा ल्याएको प्रमाणित गर्दछ ।

४.८.१.३ खस जातिको विवेचन लेखको अध्ययन

खस जातिको विवेचन शीर्षकमा जातीय इतिहासको उल्लेख गरिएको लेख साहित्यिक पत्रिका मधुपर्क २०३० को वर्ष ६, अङ्क ८ मा प्रकाशित छ । पृष्ठ ७१ देखि ७९ सम्मका ९ पृष्ठमा फैलिएको यस लेखले 'खसहरू आर्य होइनन्' भन्ने र नेपालका बाहुन ठकुरी सबै खस हुन्' भन्ने तथ्यको खण्डन गरेको छ ।

गौतमका अनुसार आर्यहरू मध्य एसियाको किर्गिजबाट आएका हुन् र खसहरू पनि त्यहीँबाट आएका छन् । आर्यहरूभन्दा पछि आउने शक र त्यसपछि आउने खस सबै आर्यहरू नै हुन् (गौतम, २०३०: पृष्ठ- ७८) ।

खसहरू आर्य हुन् भन्ने तथ्य प्रमाणित गर्नका लागि गौतमले तलका आधारहरू प्रस्तुत गरेका छन् :

१. खसहरूको मुखाकृति आर्यहरूको भन्दा भिन्न छैन ।
२. उनीहरू आर्य भाषा बोल्दछन् र चाल चलन आर्यसँग मिल्दछन् ।
३. अधिदेखि पुज्दै आएका देवी द्यौराली, मष्टामण्डली सबै आर्य देवपरिवारभित्र पर्दछन् ।
४. जुन कारणले अन्य जातलाई दास बनाउने प्रथा थियो, त्यस्ता कारणहरू पर्दा पनि खसलाई दास बनाइँदैन थियो, अरू नै दण्ड दिइन्थ्यो ।
५. खसको गणना मासिने जातमा गरिँदैन थियो (गौतम, २०३०: पृष्ठ- ७६/७७) ।

यसरी गौतमले नेपाली भाषामा निबन्धात्मक शैलीमा लेखिएको प्रस्तुत लेखमार्फत् खस जातिबारे धेरै अध्ययन अनुसन्धान गरी आफ्ना मतहरू अगाडि सारेका

छन् । नेपालका पश्चिमी जिल्लाको पटक पटक भ्रमण गरी खस जातिबारे गहन अध्ययन अवलोकन गरेका गौतमले प्रकाशमा ल्याएका यी तथ्यहरु पनि विचारणीय र अध्ययन एवं चिन्तन गर्न योग्य छन् भन्न सकिन्छ ।

४.८.१.४ थारु जातिको संक्षिप्त इतिहास लेखको अध्ययन

थारु जातिको संक्षिप्त इतिहास पनि जातीय इतिहास तथा संस्कृतिको अनुसन्धानमा आधारित लेख हो । नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिकको वर्ष २९, अङ्क ३०४, २०६२ मा प्रकाशित 'थारु जातिको संक्षिप्त इतिहास' शीर्षक लेख थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति पुस्तक भित्रको विषयको सार हो । थारु जातिसँग सानैदेखि खेलेका, खाएका र थारु जातिकै घर आँगन छेउँ-छाउँमा हुर्के बढेका टेकनाथ गौतमले थारु जातिसँग सम्बन्धित विविध तथ्यहरुको उल्लेख यहाँ गरेका छन् । थारु शब्दको अर्थ, नामकरण, असुरसँगको सम्बन्ध त्यसपछि उनीहरुको डुलुवा बानीका कारण थर्व, थर्वणी (थारु थरुनी) भन्न थालिएको र पछि नेपालको नयाँ मुलुकको तराईमा भरी दक्षिण उत्तरमा स-साना राज्य खडा गरेको कुरा माथि यहाँ प्रकाश पारिएको छ ।

थारु जातिलाई राम्रोसँग चिनेका गौतमले सानो लेखभित्र उनीहरुको जातीय इतिहास समेटेर थारु जातिको बारेमा जान्न चाहनेहरुका लागि ठूलो गुन लगाएका छन् । यति हुँदा हुँदै पनि थारु जातिकै केही व्यक्तिहरुद्वारा उनले लेखेको इतिहासले थारुको साँचो इतिहास नबोकेको आरोप लगाउँदै लेखलाई विवादित तुल्याएका छन् । यस प्रसङ्गमा धेरै अध्ययन अनुसन्धान गरेका लेखक पनि आफ्नै विचारमा अडिग रही आफूले लेखेको इतिहास सत्यको धेरै नजिक रहेको दाबी गरिरहेका छन् ।

४.८.२ टेकनाथ गौतमका यात्रासम्बन्धी लेखहरुको अध्ययन

टेकनाथ गौतमले ऐतिहासिक तथ्यको सङ्कलन, अवलोकन र अन्वेषणका क्रममा नेपालका विभिन्न जिल्लाहरुको भ्रमण गरेका छन् । उनी पश्चिम नेपालका लगभग सबै जिल्लाहरुमा पहिलो यात्रा, दोस्रो यात्रा र तेस्रो यात्रासम्म पुगिसकेका छन् । यसरी विभिन्न जिल्लामा पुगेका गौतमले विभिन्न जिल्लाहरुको वस्तुस्थितिको

भ्रमणको समेट्दै यात्रा निबन्धात्मक लेखहरू प्रकाशित गरेका छन् । उनका यात्रासम्बन्धी लेखमध्ये प्राप्त लेखको अध्ययन तल गरिन्छः

४.८.२.१ स्वर्गद्वारी, रारा र खप्तड लेखको अध्ययन

स्वर्गद्वारी, रारा र खप्तड गौतमले आफ्नो भ्रमण वृत्तान्त समावेश गरी लेखेको यात्रा निबन्ध हो । यसलाई यात्रा साहित्यअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । गौतमले आफूले गरेका यात्रामध्ये तेस्रो यात्राअन्तर्गत स्वर्गद्वारीदेखि खप्तडसम्म पुग्दाको पैदल यात्राको वर्णन यसमा गरेका छन् ।

वि.सं. २०३३ सालको मधुपर्क वर्ष ९ अङ्क ८ मा प्रकाशित 'स्वर्गद्वारी, रारा खप्तड' लेख पृष्ठ ३९ देखि पृष्ठ ५२ सम्म फैलिएको छ ।

दाडदेखि टेकनप्रसाद शर्मा भन्ने साथीलाई लिएर स्वर्गद्वारी, स्वर्गद्वारीबाट रोल्पा-रुकुम-जुम्ला-सिंजा, हुम्ला, बभाङ, बाजुरा हुँदै रारा खप्तडसम्म पुग्दाका अनेकौं घटनाहरू, जुनजुन स्थानमा पुगे त्यस स्थानको वृत्तान्त, बीच बीचका भेटिएका कोइला खानी, तामा खानी, सुन खानी, त्यहाँका मानिसको आनीबानी, त्यहाँका मानिसले नदीनाला तर्ने तौरतरिका आदिका बारेमा उनले यसमा लेखेका छन् । गौतमको यस यात्रानिबन्धबाट बाइसी चौबीसी राज्यका रूपमा व्याख्या गरिएका तर राज्य नभई नाम भनेर गौतम आफैले व्याख्या गरेका १८ पंथी मगर र ६ थर गुरुङ बस्ती (चौबीसी प्रदेश) र खसान (२२ थर खसको बस्ती २२ प्रदेश) को बारेमा जानकारी पाउन सकिन्छ ।

यसरी स्वर्गद्वारीदेखि खप्तडसम्म पुग्दा बीचमा पर्ने अनेकौं बस्ती, प्राकृतिक सम्पदा, आदिको बारेमा चिनारी गराएर गौतमले आफू यात्रा वृत्तान्तकार हुनुको चिनारीसमेत दिएका छन् ।

४.८.३ टेकनाथ गौतमका विविध विषयका लेखहरूको अध्ययन

टेकनाथ गौतमले विकास निर्माण, विद्यालय, विश्वविद्यालय, महिलाहरुका समस्या जस्ता विविध विषयमा लेखहरु लेखेका छन् । उनका यस्ता विषयमा लेखिएका लेखहरु प्रायः दाङ जिल्लाबाट निस्कने युगबोध राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशित भएका छन् । उनका प्रकाशित यस्ता लेखहरुको चर्चा संक्षिप्त रूपमा तल गरिन्छः

४.८.३.१ खानेपानी र सिंचाइ इञ्जिनियरहरुसँग मेरो अपील लेखकको अध्ययन

यस लेखमा टेकनाथ गौतमले खानेपानी र सिंचाइसम्बन्धी विभिन्न योजना-परियोजना निर्माणका क्रममा प्राकृतिक सम्पदाको विनाश हुने गरी निर्माण गर्नु हुँदैन । यस्ता विकास निर्माणका काम गर्दा योजनाहरु असफल हुने किसिमले पारित गर्नु पनि हुँदैन भन्ने व्यक्त गरेका छन् । धेरै जसो योजनाहरु असफल भएको कुरा आफैले देखेको बताउँदै उनले यस्ता काममा सतर्क हुन इञ्जिनियरहरुलाई आग्रह पनि गरेका छन् ।

प्रस्तुत लेख नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिकको वर्ष २६, अङ्क २४३, २०५९ भाग २२ मा प्रकाशित छ । लेखले समसामयिक विकास निर्माणको मुद्दामा सबैलाई सतर्क गराउँदै टेकनाथ गौतम सबैतिरको समसामयिक विषयतर्फ चासो राख्ने व्यक्ति हुन् भन्ने परिचय दिएको छ ।

४.८.३.२ म आउट अफ डेट भएँछु लेखको अध्ययन

विकास निर्माणसँग सम्बन्धित म आउट अफ डेट भएँछु लेख समसामयिक विषयमा लेखिएको लेख हो । बाटो घाटोको नाममा लाखौं खर्च भइरहेको तर यस्तो लगानी गर्ने काम आफ्नो स्वार्थका लागि तानातान गर्नेहरुले उचित ठाउँमा पर्न नदिएको यथार्थ गौतमले यसमा उजागर गरेका छन् । बाटो निर्माणको योजना पास नभएको र सभापतिलाई कमिसन (पर्सेन्ट) नदिएकाले नपारिदिएको खुलासा कसैले गरिदिएको र उसैले नै समयअनुसार नचल्ने आउट अफ डेट हुने कुरा गरेपछि गौतमले आफूलाई पनि आउटअफ डेट भएको जस्तो लागेको कुरा यहाँ उल्लेख गरेका छन् ।

नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिकको वर्ष २८, अङ्क ३२, २०६१ जेठ ७ गते प्रकाशित यस लेखको माध्यमबाट गौतमले समाजमा व्याप्त विकास निर्माणका कामको अनियमितता, स्वार्थीपन र घुस लिने दिने चलनको यथार्थ चित्रण गरेका छन् ।

४.८.३.३ के फरक भयो ? विद्वान्हरुले सोच्नुहोला लेखको अध्ययन

वर्तमान समयमा विभिन्न धार्मिक विचार, सङ्घ संस्था आदिका नाममा समाजमा फैलिएको विद्वेषको भावनाको यथार्थ टेकनाथ गौतमले के फरक भयो ? विद्वान्हरुले सोच्नुहोला लेखमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

धर्म भन्ने कुरा आस्थाको कुरा हो । धर्म परिवर्तन गरेर पनि एउटा धर्मको मान्छे सजिलै अर्को धर्ममा मिल्न सक्दैन । अद्वैत आदि विभिन्न सम्प्रदायमा विभक्त भएर हिन्दुधर्मावलम्बीहरुका बीचमा दुर्भावना फैलाउने काम राम्रो होइन भन्ने निष्कर्ष गौतमले यस लेखमा व्यक्त गरेका छन् ।

नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिकको वर्ष २६, अङ्क १९९, २०५९ पुस १ मा प्रकाशित लेखले साम्प्रदायिक र धार्मिक सहिष्णुता तथा सद्भावनाको अपेक्षा गरेको छ ।

४.८.३.४ म.सं.वि का उपकुलपतिलाई खुलापत्र पत्रात्मक लेखको अध्ययन

टेकनाथ गौतमले दाङमा भएका क्याम्पस तथा विश्वविद्यालय स्थापना तथा संचालन तथा संरक्षणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । विश्वविद्यालय स्थापनार्थ त्यस समयमा सक्रियताका साथ लागेका गौतम विश्वविद्यालयको उन्नति र प्रगतिमा रमाउने व्यक्ति हुन् । समयको क्रमसँगै म.सं.वि.मा प्रगति र उन्नति होला भन्ने समयमा विश्वविद्यालयमा अनियमितता, अनावश्यक कर्मचारीहरुको भर्ती जस्ता कारणबाट मर्माहत भएका गौतमले यसको मुख्य पक्षमा रहेका व्यक्तिलाई त्यस्तो अनियमितता हटाई विश्वविद्यालयलाई व्यवस्थित र सुचारु गर्न आग्रह गरेका छन् ।

नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिकको वर्ष २६, अङ्क २२२, २०५९ पुस २८ मा प्रकाशित प्रस्तुत लेख विश्वविद्यालयको गतिविधिसँग सम्बन्धित छ । यस लेखमार्फत् गौतमले पत्र साहित्यमा पनि कलम चलाएका छन् भन्ने कुरा प्रमाणित हुन्छ ।

४.८.३.५ दुःखिनी विधवा नानीलाई सल्लाह लेखको अध्ययन

वर्तमान समयमा विभिन्न ठाउँहरूमा विधवा नारीहरूले पनि रातो टीका, चुरा, पोते र रातो पहिरन लगाउन पाउनुपर्छ भनी नारा जुलुस र भाषण-गोष्ठीहरू सम्पन्न गर्न थालिएको छ । यसै विषयलाई लिएर गौतमले दुःखिनी विधवा नानीलाई सल्लाह शीर्षकमा लेख लेखेका छन् । वास्तवमा विधवा-विवाह शास्त्र निषेधित होइन । यदि विवाह गर्न मन हुन्छ भने त्यो काम गर्न कुनै प्रतिवाय वा शास्त्रगत प्रतिबन्ध छैन । उत्तरवैदिक तथा वैदिक युगमा पुरुषहरू बढी धर्म कर्म र बाह्य काममा लागेकाले विवाह गरी गृहस्थी बन्ने पुरुषको संख्या कमी हुनाले महिला विधवा बस्ने वा अविवाहित बस्ने चलन थियो । कालान्तरमा त्यही चलनलाई शास्त्रीय विधान भनी व्याख्या गरियो । तर शास्त्रमा कहीं पनि विधवा विवाह निषेध गरिएको भेटिँदैन । आन्दोलन, गोष्ठी, समारोह, जुलुस गर्नुको सट्टा विधवा दिदी बहिनीले आफ्नो स्वेच्छाले पहिरन लाउन र पुनर्विवाह गर्न समेत सकिन्छ, भन्ने गौतमको राय यस लेखमा अभिव्यक्त छ ।

नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिकको वर्ष २७, अङ्क २१५, २०६० पुसमा प्रकाशित प्रस्तुत लेख पृष्ठ २ र तीनमा रहेको छ । यसमा लेखकले सामाजिक विषयवस्तुको रूपमा रहेको विधवाको समस्यालाई उदार रूपले हेर्न सकिने आधार प्रदान गरेका छन् ।

यसरी समग्रमा भन्नुपर्दा हाम्रो समाज वरपर रहेका विभिन्न समस्याहरूलाई विभिन्न पक्षबाट विश्लेषण गरी तिनको सकारात्मक समाधान खोज्ने प्रयत्न गौतमले आफ्ना विविध लेखमार्फत् गरेका छन् ।

४.९ सारांश

टेकनाथ गौतमको लेखनी धर्मदर्शन, संस्कृति, इतिहास, अनुसन्धान, अनुवाद, यात्रा, सामाजिक-समसामयिकआदि विषयहरूलाई छुन समर्थ छ । उक्त विषयहरूलाई कुशलताका साथ आफ्ना कृति तथा लेखहरूमा समावेश गरेर नेपाली साहित्यको लेख निबन्धात्मक फाँटमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने लेखकका रूपमा उनी चिनिन्छन्

। उनी ऐतिहासिक, अनुसन्धानमूलक, धर्मदर्शनसम्बन्धी, सामाजिक-समसामयिक विषयका र संस्कृतिसम्बन्धी कृति तथा लेखहरु लेखेर नेपाली लेखकसाहित्यकारहरुका माझमा आफूलाई एक सफल लेखक, अनुवादक तथा साहित्यकारका रूपमा स्थापित गर्न सफल भएका छन् ।

पा“चौ परिच्छेद

निष्कर्ष

५.१ निष्कर्ष

टेकनाथ गौतम भारतको कन्नौज जिल्लाको हरियाणा भन्ने ठाउँबाट नेपाल भित्रिएका अत्रीगोत्री ब्राह्मण काशीदासका सन्तान हुन् । पश्चिम नेपालमा पर्ने राप्ती अञ्चल दाङ जिल्लाको हालको हापुर गा.वि.स. वडा नं. ८ बगियामा वि.सं. १९७५ ज्येष्ठ १५ गते गौतमको जन्म भएको हो ।

टेकनाथ जुन परिवारमा जन्मिए, त्यो परिवारलाई हापुरे गोतामे भनिन्छ । हापुरे गोतामेहरु गोताम भन्ने ठाउँबाट राप्ती अञ्चलअन्तर्गत दाङको पनौरामा सरी चौघेराका राजाको बिर्ता सम्हाली बसेका थिए । पछि त्यहाँदेखि हापुरमा भीममर्दनसिंह भन्ने राजाको बिर्ता पाई बसे । यिनै गौतमहरुलाई हापुरे गोतामे भनिन्छ ।

टेकनाथ गौतम मध्यमवर्गीय आर्थिक स्थिति भएको परिवारमा जन्मेका हुन् । उनी जन्मदैदेखि उनको परिवारमा सबै चिजहरु परिपूर्ण नै थिए । बालककालदेखि नै गौतमले आफ्नै परिवारबाट संस्कारगत कुराहरु धेरै सिके भने १३ वर्षको उमेरमा दाजु शालिग्राम गौतमसँग बनारस पुगेका गौतमले दाजुकै प्रेरणा र प्रभावबाट आयुर्वेद तथा शुक्लयजुर्वेदजस्ता विषयमा शास्त्री, अङ्ग्रेजीमा आई.ए. र कानुनमा त्यस समयको चार पास क्रमशः गरेका छन् ।

नबिराउनु, नडराउनु भन्ने बुबाको सिद्धान्तसँग सानैदेखि परिचित भएका टेकनाथ गौतम हक्की र दृढनिश्चयी स्वभावका व्यक्ति हुन् । आफ्नो निर्णयमा अत्यन्त दृढ रहने गौतम टाढाबाट चिन्नेहरुका लागि हठी जस्ता पनि लाग्दछन् तर उनीसँग अत्यन्त नजिक भएका र आत्मीयताका साथ उनीसँग दिन बिताएकाहरुका लागि भने उनी स्वाभिमानी, मान्छेसँगको सम्बन्ध अत्यन्त सन्तुलित ढंगले बिस्तार गर्ने, कसैलाई नचिढ्याउने, आफ्नो विचार नछोडने तथा योजना, लक्ष्य र सोचमा अडिग रहने स्वभावका छन् । यस्तो अनुभव उनका राजनीतिक जीवनका सहयोद्धा, साहित्यिक तर्क

वितर्कका सहयात्री र उनलाई चिन्ने अमरराज शर्मा, अमर गिरी तथा बलदेव शर्मा मजगैयाँ जस्ता व्यक्तिहरुको रहेको छ ।

टेकनाथ गौतमको साधारण नेपाली पोसाक दौरा, सुरुवाल, कोट र टोपीमा सजिने पहिलेदेखिकै बानी थियो । साधारण सात्विक भोजन तथा साधारण पहिरनमा रहने उनको विचार भने अत्यन्त उच्च छ । सत्ताईस वर्षकै कलिलो उमेरमा आमा, पत्नी तथा बुबाको मृत्युपश्चात् उनी आमाको ममता, पत्नीको प्रेम र बुबाको वात्सल्य गुमाउनु बाध्य भए । सत्ताईस वर्षकै उमेरमा पत्नी वियोग परे पनि प्रायशः हाम्रो समाजका विधुर पुरुषहरुले गर्ने गरेको पुनर्विवाह उनले गरेनन् । हाल अठासी वर्षको वृद्ध भएर बाँचिरहेका गौतमको यो विधुर बस्ने सोचाइ महान त्यागको परिचायक हो भन्दछन्- अमर गिरी । त्यसो त बलदेव शर्मा मजगैयाँ पनि यस तर्कसँग सहमत हुँदै भन्दछन्- गौतमकी पत्नी स्वर्गे हुँदा गौतमका एकमात्र सन्तान सुशील गौतम जन्मेका थिए । ती सन्तानप्रतिको अति पुत्रवात्सल्यका कारण गौतमले पुनर्विवाह गरेनन् । उनी पुत्र वात्सल्यको अद्वितीय नमुना प्रतीत हुन्छन् ।

सामाजिक काममा जीवनका महत्त्वपूर्ण अंशहरु बिताएका गौतम राजनीति, समाजसेवा र ऐतिहासिक तथा अनुसन्धानमूलक पुस्तकाकार कृति लेखनजस्ता काममा चासोका साथ संलग्न रहे । अहिले उनान्नब्बे वर्षमा पुगिसकेका गौतम जीवनको उत्तरार्द्धका दिनहरु बिताउँदैछन् । आफू आँखा देख्दैनन् । उनले सुन्नका लागि साह्रो बोल्नुपर्छ तर पनि लेखिदिने र उनका कुरा सुनिदिने मान्छे पाए केही लेखाउनमै उनको दिल रमेको देखिन्छ । चाहे विद्यालय, विश्वविद्यालय स्थापनाका लागि होस्, चाहे सडक निर्माण र वनजङ्गल जोगाउने काममा होस्, टेकनाथ गौतम उत्तिकै उदार दिलले सरिक भएका प्रशस्त प्रमाणहरु छन् । इतिहास लेखन तथा विभिन्न तथ्यहरुको अध्ययन अन्वेषणमा अति चासो भएका गौतमले ऐतिहासिक स्थलहरुको स्थलगत भ्रमण गरी अनेकौँ तथ्यहरु प्रकाशमा ल्याएको कुरा उनकै लेख रचना तथा कृतिहरुको आधारमा स्वीकार्नु पर्ने कुरा हो । यस आधारमा भ्रमण पनि उनको रुचिको विषय हो ।

समाजसेवाको काममा लगनका साथ संलग्न गौतमलाई समाजसेवाप्रति उत्प्रेरणा प्रदान गर्न धेरै संघसंस्थाहरुले सम्मान पनि गरेका छन् ।

साहित्य समाजको कल्याणका लागि हुनपर्दछ । नराम्रोलाई राम्रो तुल्याएर, घुमाएर भनिने साहित्यले मनोरञ्जन पनि दिनुपर्दछ भन्ने साहित्यप्रतिको अवधारणा भएका गौतम प्रत्येक प्राणीको प्रथम लक्ष्य भन्नु नै बाँच्नु हो भन्ने जीवनदर्शन बाँडेर बाँचेका व्यक्ति हुन् । मान्छेलाई शुद्ध र स्वच्छ राख्ने आचरण सदाचार हो र त्यसको पालना गर्नु मानवीय धर्म हो, यो अनिवार्य छ भन्ने उनको विचार छ ।

टेकनाथ गौतमको शारीरिक व्यक्तित्व जति आकर्षक, स्वाभिमानी र दृढनिश्चयी देखा पर्दछ, उनको आन्तरिक व्यक्तित्व पनि त्यत्तिकै सबल छ । टेकनाथ गौतमको व्यक्तित्व विभिन्न पाटाहरुमा फैलिएको छ । उनको व्यक्तित्वलाई राजनीतिक, सामाजिक, साहित्यिक, अनुवादक, इतिहासकार, अन्वेषक, अनुसन्धाता आदि विभिन्न कित्तामा विभाजित गर्न सकिन्छ ।

आफ्नो अध्ययनपछिका जुभारु दिनहरुलाई गौतमले नेपाली काङ्ग्रेसको राजनीतिमा संलग्न भएर बिताए भने जब उनको राजनीतिबाट मोहभङ्ग भयो, त्यतिखेर उनी समाजसेवामा आकृष्ट भइसकेका थिए । टेकनाथ गौतमको विगततिर दृष्टिपात गर्दा उनले समाजसेवाका साथसाथै विभिन्न ऐतिहासिक तथ्यको अध्ययन, अनुसन्धान र अवलोकनलाई आत्मसात् गरेको थाहा हुन्छ । यसक्रममा गौतमले रापती अञ्चलको इतिहास तथा केही स्मरणहरु, थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति, खस जातिको विवेचना, हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्यधर्म हुन् लगायत सोह्रवटाभन्दा बढी पुस्तकाकार कृतिहरु प्रकाशित गरेका छन् । त्यस्तै स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरका अनेकन् पत्रपत्रिकामा उनका प्रशस्त लेखहरु प्रकाशित भएका छन् । त्यस्तै संस्कृत, नेपाली तथा नेपाली-अङ्ग्रेजी अनुवादमा पनि गौतमको योगदान रहेको छ । अनुसन्धानमूलक निबन्धग्रन्थ लेखनमा पनि गौतमले सफलता प्राप्त गरेका छन् ।

तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित पुनर्विवाह विमर्श यस्तो कृति हो ।

गौतमले साहित्यिक लेखनभन्दा बढी सामाजिक विषयवस्तुका साथै अनुसन्धानमूलक, ऐतिहासिक र संस्कृतमूलक विषयको लेखनमा चासो दिएका छन् जसका कारण गौतमको साहित्यिक व्यक्तित्व ओभ्रेलमा परेको छ । यति हुँदाहुँदै पनि गौतमको साहित्यिक व्यक्तित्व पनि दुर्बल देखिँदैन । गौतमले संस्कृतका श्लोकको नेपालीमा समश्लोकी अनुवाद गरेर तथा केही फुटकर कविताहरु लेखेर यस्तो व्यक्तित्वको परिचय दिएका छन् । गौतमका लगभग डेढ दर्जनजति कृतिहरुको अध्ययन गर्दा कृतिहरु सबै सरल देखिन्छन् । कुनै कुनै कृतिमा कतिपय स्थानमा संस्कृत शब्दहरुको प्रयोग गौतमको विशेषता भएपनि संस्कृत शब्दहरुका अलावा भाषामा अन्यत्र बोधगम्यता पर्याप्त पाइन्छ ।

संस्कृतभाषाका माध्यमबाट आयुर्वेद, शुक्लयजुर्वेद आदि विषयको गहन अध्ययन गरेका गौतमका कृतिहरुमा संस्कृतभाषाको प्रभाव त अवश्यै छ तथापि नेपाली भाषाका माध्यमबाट लेखिएका कृतिलाई सन्तुलित किसिमले भाषिक अभिव्यक्ति गरी सरल, सहज र बोधगम्य तुल्याउने साफल्य पनि उनले प्राप्त गरेका छन् ।

विषयवस्तुका दृष्टिले टेकनाथ गौतमका कृतिहरुलाई ऐतिहासिक विषयका, महिलासम्बन्धी विषयका, वंशावलीसम्बन्धी सामाजिक विषयका, अनुवादमूलक आदि विभिन्न विषयमा विभाजित गर्न सकिन्छ । खस जातिको विवेचन, थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति, रापती अँचलको इतिहास तथा केही संस्मरणहरु, गोतामे वंश परिचय जस्ता कृतिहरु ऐतिहासिक विषयसँग सम्बन्धित छन् भने पुनर्विवाह विमर्श र हिन्दु समाजमा मातृजाति जस्ता कृति वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा नितान्त सामाजिक विषयवस्तु बनिसकेको महिलासम्बन्धी समस्यासँग गाँसिएका छन् । दाडलाई बचाउ^५, विचारणीय कुराहरु प्राकृतिक सम्पदा वनजङ्गलजस्ता सामाजिक विषयसँग सम्बन्धित छन् । धार्मिक विषयमा केन्द्रित कृतिहरु पनि गौतमले तयार पारेका छन् र यस्ता

कृतिहरु अनूदित छन् । श्रीमद्भगवद्गीता तथा दुर्गासप्तशती यस्ता कृतिहरु हुन् । धार्मिक विषयमै गौतमले अर्को अनुसन्धानमूलक कृति हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन् पनि लेखेका छन् ।

यसरी अनुसन्धान र इतिहास गौतमका अत्यन्त प्रिय विषय हुन् । शिक्षाको प्रचारप्रसारमा पनि गौतम रमाउँछन् । यति हुँदाहुँदै पनि गौतमलाई साहित्यिक व्यक्तित्वको ओहदाबाट पर सार्न मिल्दैन । गौतम एक सफल साहित्यिक व्यक्तित्व पनि हुन् ।

५.२ यस अध्ययनका कमीकमजोरीहरु

टेकनाथ गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व विषयक यस शोधपत्रको उद्देश्य समग्रमा टेकनाथ गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्नु हो । आफैमा पूर्ण हुनु शोधको विशेषता हो । यही विशेषतालाई ध्यान दिँदै टेकनाथ गौतमको जीवनीका बारेमा, उनका व्यक्तित्वका पाटाहरुका बारेमा र उनका कृतिहरुका बारेमा विस्तृत र पूर्ण अध्ययन गर्ने प्रयास यस शोधपत्रमा गरिएको छ । यति हुँदाहुँदै पनि यो शोधपत्र तयार पारिसकदासम्म केही कमीहरु भएको महसुस गरेकी छु ।

टेकनाथ गौतमले विविध विषयमा लेखेका सामग्रीहरु सम्पूर्ण रूपमा सङ्कलन गर्न नसक्नु यस शोधपत्रको पहिलो कमजोरी हो । शोधनायक टेकनाथ गौतमका फुटकर लेखनिबन्धहरु स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरुमा छरिएर प्रकाशित भएका छन् तर शोधनायक स्वयम्को आँखाको ज्योति गुमिसकेको र ती सामग्रीहरुको यकिन विवरण राखिदिने अर्को मान्छेको अभाव देखियो । यसैले छरिएर रहेका लेखनिबन्धहरुको संख्या यकिन गर्न तथा सङ्कलन गर्न सकिएन । टेकनाथ गौतमका जम्माजम्मी सोह्रवटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित भएका छन् । ती कृतिहरु पनि संरक्षणको अभावमा सबै प्राप्त गर्न सकिएन । खस जातिको विवेचन तथा खस, मगर र किरात भनिने को हुन् ? जस्ता कृतिहरु शोधनायकसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरु, सङ्घसंस्थाहरु तथा स्वयम् शोधनायकको पुस्तकालयमा सम्पर्क गर्दा पनि पाउन

सकिएन । त्यसैले यस शोधपत्रमा उपलब्ध भएजति सामग्रीहरूको मात्र अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ ।

टेकनाथ गौतमका कृतिहरू इतिहास, संस्कृति, धर्मदर्शन, अनुसन्धान र सामाजिक-समसामयिक आदि विषयमा छरिएर रहेका छन् । यिनै कृतिहरूको कृतिपरक अध्ययन यस शोधपत्रमा भएको छ । प्रायशः गौतमका कृतिहरू लेखनिबन्धात्मक शैलीमा छन् । त्यसैले यस शोधपत्रमा उनका कृतिहरूको कृतिपरक तथा विषयवस्तुगत अध्ययन बढी मात्रामा भएको छ । शैलीपरक तथा संरचनात्मक अध्ययन गर्न नसक्नु यसको अर्को कमजोरी हो ।

टेकनाथ गौतमका कृतिहरूको अध्ययन यस परिच्छेदको उद्देश्य टेकनाथ गौतमका कृतिहरूको अध्ययन गर्नु हो । उनका कृतिहरूको अध्ययनका क्रममा कृतिपरक अध्ययन प्रणालीलाई नै मूलआधार मानेर कृतिपरक अध्ययनका घटकहरू परिचय, प्रकाशन, संरचना, विषयवस्तु, भाषाशैली र निष्कर्षलाई कृति विश्लेषणका आधारमा बनाइएको छ । यस क्रममा विषयवस्तुको अध्ययन भने सामान्य मात्र भएको छ । श्रीमद्भगवद्गीता समश्लोकी नेपाली अनुवाद, हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन्, नेपाली छन्दः शतकम्, पुनर्विवाह विमर्श आदि कृतिहरूको गहन विषयलाई विषयवस्तुअन्तर्गत सामान्य किसिमले मात्र विश्लेषण गर्नु पनि यस शोधपत्रको अर्को कमजोरी हो ।

५.३ सम्भावित शीर्षकहरू

टेकनाथ गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको यस शोधपत्रमा गौतमको जीवनी, उनका व्यक्तित्वका पाटाहरू तथा विविध विषयमा छरिएर रहेका उनका कृतिहरूको खोजी गर्नुका साथै उनका कृतिहरूको कृतिपरक अध्ययन भएको छ । यस अध्ययनका क्रममा गौतमले लेखेका गहन विषयका कृतिहरूको अध्ययन हुनसक्ने देखी केही सम्भावित शीर्षकहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

- ५.३.१ श्रीमद्भगवद्गीता मूल तथा श्रीमद्भगवद्गीता समश्लोकी नेपाली अनुवादको तुलनात्मक अध्ययन
- ५.३.२ नेपाली छन्दः शतकम् र छन्दहरुको अध्ययन
- ५.३.३ वर्तमान समयका सन्दर्भमा पुनर्विवाह विमर्श कृतिको अध्ययन

सन्दर्भग्रन्थसूची

- अर्याल, मदनप्रसाद (२०६१), नेपालीमा चण्डी, काठमाडौं : रमादेवी अर्याल ।
- गौतम, टेकनाथ (२०४४), थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति (थारुपुराण), दाङ : सुशील गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५०), रापती अ“चलको इतिहास तथा केही स्मरणहरु, कज्जाकपुरा वाराणसी : अजय प्रिन्टर्स ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५० क), श्रीमद्भगवद्गीता र समश्लोकी नेपाली अनुवाद, दाङ : सुशील गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५५), पुनर्विवाह विमर्श, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५९), हिन्दुसमाजमा मातृजाति, दाङ : जि.वि.स., दाङ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५३), हाम्रो धर्म र धन लुटाइ“दैछ बचाऊ“, दाङ : टेकनाथ गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६०) विचारणीय कुराहरु, दाङ : टेकनाथ गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (?), दाङलाई बचाऊ“, दाङ : सुशील गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५३ क) हिन्दु धर्म र बुद्ध धर्म एउटै आर्य धर्म हुन्, काठमाडौं : विश्व हिन्दु महासङ्घ राष्ट्रिय समिति ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६३), दुर्गासप्तशती समश्लोकी नेपाली अनुवाद, दाङ : टेकनाथ गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६३ क) ज्जलमगष्क बलम द्यगममष्क बचभ तजभ ककभ बचथबल चभञ्जिष्यल, दाङ : टेकनाथ गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६१), गोतामे वंश परिचय, दाङ : किशोरचन्द्र गौतम ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६२), नेपाली छन्द : शतकम्, दाङ : किशोरचन्द्र गौतम ।

- गौतम, टेकनाथ (२०५४), 'नेपालको इतिहासमा सत्यीकृत दुई असत्य', प्रज्ञा, वर्ष २७, पूर्णाङ्क ८४, फाल्गुण-जेठ, पृ. ३५-३९ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५३/०५४) 'प्राचीन भारतवर्षमा शरावती नामले दुई नदी प्रसिद्ध थिए', हैम-प्रभा, विशेषाङ्क २०५३/०५४, पृष्ठ २२-२३ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०३०), 'खस जातिको विवेचन', मधुपर्क, वर्ष ६, अङ्क ८, पृष्ठ ७१-७९ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६२) 'थारु जातिको संक्षिप्त इतिहास', नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिक, वर्ष २९, अङ्क ३०४, चैत २०, पृ. २-३ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०३३) 'स्वर्गद्वारी, रारा खप्तड', मधुपर्क, वर्ष ९, अङ्क ८, पृ. २९-५२ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५९) 'खानेपानी र सिंचाइ इञ्जिनियरहरूसँग अपील', नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिक, वर्ष २६, अङ्क २४३, माघ २२, पृष्ठ २-३ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६१) 'म आउट अफ डेट भएँछु', नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिक, वर्ष २८, अङ्क ३२, जेठ ७, पृ. ३ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५९), 'के फरक भयो ? विद्वान्हरुले सोच्नुहोला', नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिक, वर्ष २६, अङ्क १९९, पुस १, पृष्ठ २-३ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०५९), 'म.सं.वि.का उपकुलपतिलाई खुल्ला पत्र', नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिक, वर्ष २६, अङ्क २२२, पुस २८, पृ. २ ।
- गौतम, टेकनाथ (२०६०), 'दुःखिनी विधवा नानीहरुलाई सल्लाह', नयाँ युगबोध राष्ट्रिय दैनिक, वर्ष २७, अङ्क २१५, पुस १७, पृ. २-३ ।
- मजगैयाँ, उत्तमकृष्ण (२०५४), 'दाडको लेख्य साहित्यको परम्परा र प्रथम पुस्ताका साहित्यकारहरु', प्रवाह, पृष्ठ ४१-४९ ।

सुवेदी, केशव (२०५१), 'रापतीका कविता : पृष्ठभूमि र परम्परा', मध्यपश्चिमका
कविता, पृ. १२७-१४३ ।

परिशिष्ट- १

शोधनायकसंघको अन्तर्वार्ता

२०६३ मंसिर ५ र पुस २७, दाङ, घोराही

प्रश्न : तपाईंको जन्म समयबारे के थाहा छ ?

मेरो जन्म समयतिर गर्मीमा कोट लाग्ने चलन थियो । हाम्रो घरका मान्छेहरू पनि बेलुका पहाडको घरमा जाने र बिहान तराईको घरमा आउँथे ।

प्रश्न : कोट लाग्ने भनेको के हो ? बुझाइदिनुहोस् न ।

त्यतिखेर दाङमा गर्मीमा औलो, ज्वरोजस्ता गर्मीबाट हुने रोगका डरले मान्छेहरू बिहान दाङमा भर्खरै र बेलुका भएपछि पहाड चढ्ने गर्थे । त्यसलाई स्थानीय भाषामा कोट लाग्ने भनिन्थ्यो । म जन्मने अघिल्लो दिन कोटमा गएकी मेरी आमा भोलिपल्ट बिहानै दाङ भर्नु भएछ र घरमा लुगाफाटो राखीवरी पँधेरामा नुहाएर आएपछि बिहानको साढे नौ बजेतिर मलाई जन्माउनु भएको हो रे ।

दाङमा पहिले-पहिले विवाहित नवदुलहीलाई दाइजोस्वरूप कमाराकमारी पनि दिने चलन थियो । म जन्मने बित्तिकै मेरी आमाले ल्याएकी दाइजो कमारीको मृत्यु भएछ । म सानो हुँदा दाइजो कमारीलाई खाएको भनी मेरा बुबाले मलाई हँला गर्नुहुन्थ्यो ।

प्रश्न : तपाईंलाई के के मन पर्छ र रुचि के मा छ ?

बालककालमा मलाई लछार-पछार गर्न मन पर्दैनथ्यो । सानामा रहँदै रहँदा उपदेश मञ्जरी, द्रोणपर्व, विराटपर्व, उपदेश कुसुममा भएका श्लोकहरू रट्न रहर लाग्थ्यो । अहिले त इतिहास र धर्मसम्बन्धी लेखनमा मेरो मन लाग्छ । शिक्षाको प्रचार र समाजसेवा मलाई मन पर्छ । बाल्यकालमा अलि-अलि तास खेल्ने बानी थियो । त्यतिखेर खोलीगाउँका पितेन्द्र रजौरिया जस्तै बन्न पाए हुन्थ्यो जस्तो लाग्थ्यो । उनी सबै विषयको गहन ज्ञान गर्दैनथे तर उनलाई सबै कुराको सामान्य ज्ञान हुन्थ्यो ।

त्यसैले उनलाई सबैले हरफन मौला भन्ने गर्थे । साहित्य अति मन पर्छ, अझ त्यसमा पनि लेखनाथका कविता र सूक्तिसिन्धुका केही श्लोक मलाई मन पर्छन् ।

प्रश्न : पहिरन कस्तो मन पर्छ ?

नेपाली वेशभूषा मन पर्छ । रङ मलाई सेतो र नीलो मन पर्छ ।

प्रश्न : अनि ग्रन्थ नि त ?

हिन्दुहरूको महान् ग्रन्थ गीता मन पर्छ ? यसमा मनमा उब्जेका सबै शङ्काको समाधान पाउँछु । त्यसैले यो मन पर्छ ।

प्रश्न : के खानुहुन्छ ?

आज भोलि त दूध र भुजा खान्छु । बिहानमा दूध, भुजा र तरकारी खान्छु । साँझमा दूध, रोटी र तरकारी खान्छु । मासु त मलाई मन पर्दैन । मासु १३ वर्षदेखि छोडेको हुँ ।

प्रश्न : आफ्नो कुन कृति मन पर्छ ?

हिन्दु धर्म र बुद्ध धर्म एउटै आर्य धर्म हुन् कृति मन पर्छ । इतिहास मन पर्ने विधा हो तापनि यसमा दुई धर्मबीचको सद्भावनाको खुलासा गरेको छु ।

प्रश्न : अनि आज भोलि के भए हुन्थ्यो जस्तो लाग्छ त ?

आज भोलि त सबै बोलिदिए हुन्थ्यो ?, सबैले कुरा गरे हुन्थ्यो जस्तो लाग्छ ।

प्रश्न : राजनीति पनि गर्नु भएको हो रे नि ?

हो, भारतको स्वतन्त्रता सङ्ग्राममा सामेल भएँ । त्यही क्रममा कहिलेकाहीं हवालामा पनि लगियो । सन् ४२ को भारत छाडो आन्दोलनमा बनारसमै थिएँ । त्यहाँबाट नेपाल आएपछि २००३ सालमा काङ्ग्रेसको पार्टी सदस्य भएँ । २००७ सालमा दाङका मानिसले जाजरकोट, स्यूजा र नेपालगञ्ज कब्जा गरेर आफ्नो जनसरकार खडा गर्‍यो । २००९ सालमा जनकपुर अधिवेशनपछि सम्पूर्ण राजनीतिक

पदहरु त्यागें र राजनीतितिर चासो राख्न छोडें । किन यस्तो भयो भन्नु होला । त्यतिखेर माथिल्लो स्तरका नेतासंग कुरो मिलेन । त्यसपछि हापुर गाउँ पञ्चायतको पहिलो प्रधानपञ्च लगातार दुईपटकसम्म निर्विरोध भएँ ।

परिशिष्ट -२

नाति किशोर गौतमसँगको अन्तर्वार्ता

२०६३ मंसिर ४, दाङ, घोराही

प्रश्न : हजुरबुबा जागिरे पनि हुनुभएन घर खर्च कसरी चलाउनु भयो ? आर्थिक पृष्ठभूमि के हो ?

सम्पन्न मध्यमवर्गीय परिवारमा हजुर बुबा जन्मनु भएको हो । उहाँ जन्मँदा घरमा प्रशस्त बालीनालीको खेती हुन्थ्यो अन्नहरु तथा लालाबालाहरु प्रशस्त हुन्थे रे, हजार बाह्रसय मुरी जति धान फल्थ्यो रे, सयमुरी जति तोरी फल्थ्यो रे, घरमा पैतीस-छत्तीसवटा भैंसी र सयभन्दा बढी गाईहरु हुन्थे रे । हजुर बुबाले पढिसकेपछि पनि कतै जागिर खानु भएन । हापुर बगियामा भएको जग्गा जमिन र घोराही बजारमा भएका केही घरहरु नै हजुरबुबाका आम्दानीका श्रोत हुन् । यिनैबाट उहाँले घरपरिवारमा व्यवहार चलाउनु भयो । यी घर जग्गा नै उहाँका आर्थिक पृष्ठभूमि हुन् ।

परिशिष्ट - ३

अमरराज शर्मासँगको अन्तर्वार्ता

२०६३ पुस २९, दाङ, तुलसीपुर

प्रश्न : यहाँले त युवावस्थामा टेकनाथ गौतमसँगै दिनहरु बिताउनु भएको हो । उहाँको स्वभाव कस्तो छ ?

टेकनाथ सबैसँग मिल्ने मिलनसार व्यक्तित्व हुन् । कसैलाई नचिह्याउने आफ्नो विचार नछोड्ने उनको बानी छ । सच्चरित्र, सबैसँग मिलेर खाने, विचारको लेनदेन गर्ने सरल हृदयका मिलनसार छन् । टेकनाथ गौतम, टोपी मख्खीबुट्टेभन्दा अर्को लगाउँदैनन्, कपडा सेतो लगाउँछन् । पटुका बाँध्छन् र खाना खाँदा त्यही पटुका बाँधेको धोती फेरेर खाना खाने उनी सादा जीवनका छन् र उच्च विचारका छन् । चित्त नबुझेको, चित्तले नठम्याएको कुरामा उनी अडिग हुन्छन्, कसैले ढालेर ढल्दैनन् । सनातन धर्ममा बढी विश्वास गर्ने उनले सबै दर्शनको अध्ययन गरेका छन् । विर्तावाल भएपनि विर्तावारी नछाँट्ने, शोषण नगर्ने प्रवृत्ति छ । गुणीको गुणको कदर गर्ने बानी छ । उनको पढ्ने, अध्ययन गर्ने र विकास निर्माणका कुरामा कहिल्यै सन्तुष्ट नहुने बानी छ ।

परिशिष्ट -४

अमर गिरीस“गको अन्तर्वार्ता

२०६३ मंसिर २०, ने.रा.प्र.प्र.

प्रश्न : टेकनाथ गौतम इतिहासकार हुनुहुन्छ ? यस सम्बन्धमा भनिदिनुहोस् न ।

इतिहासका सन्दर्भमा क्षेत्रीय भ्रमण गरी अध्ययन खोज गर्ने व्यक्तित्व हुन् उनी । यस क्रममा उनले नेपाल-भारतका विभिन्न ठाउँको अध्ययन भ्रमण गरेका छन् । इतिहास लेखनका लागि भ्रमण पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । इतिहासकार व्यक्तित्वले उनलाई भ्रमणशील व्यक्तित्व पनि बनाएको छ । उनी भ्रमणशील व्यक्तित्व पनि हुन् ।

प्रश्न : टेकनाथ गौतमको व्यक्तित्व कस्तो छ ?

उनले पूर्वेली साहित्यको राम्ररी शास्त्रीय तथा सृजनात्मक अध्ययन गरेका छन् । पूर्वीय चिन्तकका विचारको राम्रो अध्ययन गरेका उनी आफ्ना तर्कहरु समाजसामु सजिलै राख्न सक्षम छन् । तर्क पुरानै भएपनि उनी एक तार्किक व्यक्तित्व हुन् । साथै बौद्धिक तथा प्रशस्त अध्ययनशील छन् ।

परिशिष्ट ५

बलदेव शर्मा मजगैयाँस“गको अन्तर्वार्ता

२०६३ माघ १८, कपन, काठमाडौं

प्रश्न : यहाँ नेपाली काङ्ग्रेसका नेता पनि हुनुहुन्छ ? टेकनाथ गौतमको राजनैतिक जीवनबारे केही जानकारी दिनुहोस् न ।

दृढनिश्चयी, प्रस्टवक्ता र स्वाभिमानी टेकनाथ गौतम युवावस्थामा त राजनीतिलाई प्राणै जस्तो मान्नु हुन्थ्यो । पार्टीको आफ्नै संस्कृति हुन्छ, उद्देश्य र विधान हुन्छ । त्यही बमोजिम पार्टी चलनु पर्छ भन्ने गौतम चाहनुहुन्थ्यो तर पार्टीमा कार्यकर्ताहरु भ्रष्ट भए, स्वार्थी भए, पार्टीको संस्कृति-परम्परा निर्वाह भएन, अनुशासहीनता देखियो । यसले स्वाभिमानी टेकनाथको राजनीतिबाट मोह भङ्ग भयो । पार्टीको जिल्ला अध्यक्षसमेत भएका गौतमले राजनीति त्याग्नु भयो ।

प्रश्न : टेकनाथ गौतमको समाज सेवामा पनि चासो छ नि ? यस सम्बन्धमा के भन्नुहुन्छ ?

विकास निर्माणका काम धेरै चाहने गौतम बढी आशावादी हुनुहुन्छ । सिर्जनशीलता तथा सक्रियता उहाँका विशेषता हुन् । आफू पर्यवेक्षक भएर हेरेअनुसार काम नहुँदा उहाँलाई चित्त बुझ्दैन । असहमतिद्वारा सहमति खोज्ने बानी उहाँको छ । असन्तुष्टि नै सिर्जनाको कारण भएकोले विकास निर्माणका कामको असन्तुष्टि स्वाभाविकै हो । पुस्तकालय स्थापना गर्नु, विश्वविद्यालय स्थापनामा तल्लीन रहनु, उहाँका सामाजिक कार्य हुन् ।

टेकनाथमा समाजसेवाको भावना अति प्रबल छ । गएको साल गौतम अति बिरामी भएको थाहा पाएर म उहाँलाई भेट्न गएको थिएँ । हेर्दा उहाँ अन्तिम अवस्थामा हुनुहुन्छ, मैले अन्तिम भेट भेट्दै छु जस्तो लागेको थियो । त्यस्तो अवस्थामा पनि उहाँले मलाई दाङमा वि.एस.सी. कक्षा सञ्चालनका लागि पहल गरिदिनु भनिरहनु भएको थियो । एउटा संस्कृतको विशिष्ट विद्वान्को विज्ञानप्रतिको यो मोह सामाजिक उत्थानप्रतिको मोह नै थियो । मैले त्यतिखेर यसका लागि पहल गर्ने वचन पनि दिएको थिएँ । भाग्यबश उहाँ त्यतिखेर पुनः सञ्चो हुनुभयो, केही भएन । अहिले दाङको भरतपुरमा वि.एस.सी कक्षा सञ्चालन भइरहेको छ । उहाँले यसका लागि छ लाख बराबरको सहयोग गर्नुभएको छ । यो समाज सेवाको उच्च नमुना हो ।

त्यस्तै उहाँ वात्सल्यको अद्वितीय नमुना पनि हुनुहुन्छ । २७ वर्षको उमेरमा पत्नी वियोग खप्दा पनि उहाँले पुनर्विवाह गर्नुभएन । यसबाट उहाँमा अति वात्सल्य छ, भन्ने प्रमाणित हुन्छ । यो पनि सामाजिक कार्यको एउटा नमुना हो ।

